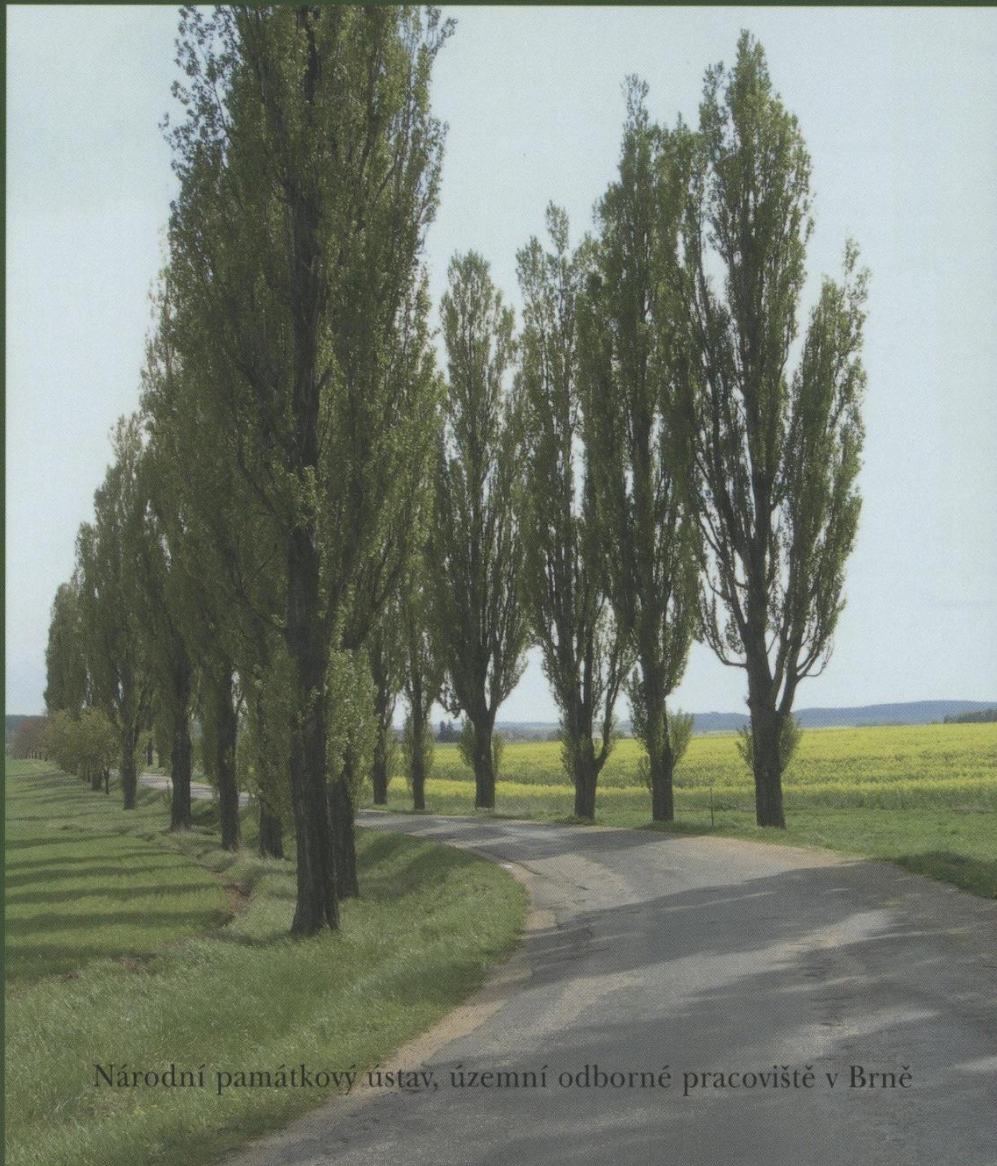

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ

MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

KULTURNÍ KRAJINA

10
2005

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně

Ressümee
Summary

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

10/2005
KULTURNÍ KRAJINA

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE V BRNĚ

Krajina se po staletí vytvářela a proměňovala do své dnešní kulturní podoby a sociálního rozměru vzájemným působením člověka a přírody. Kulturní krajina pak představuje historicko-kulturní základ národní identity, neboť právě pocit sounáležitosti s předky a minulostí je jednou z vlastností, jíž se člověk odlišuje od zvířat, a současně vypovídá o vztahu společnosti k životnímu prostředí. Lidská sídla svým umístěním v terénu respektovala rozmanitost krajinného reliéfu na území naší republiky a vznikaly tak rozdíly utvářené daným územím, krajovými zvyklostmi, hospodářskými potřebami, dostupným stavebním materiálem a sociální i technologickou zdatností stavebníků. Kulturní krajinu spoluvytváří panorama sídel se zahradami, sady, místními i dálkovými cestami, vodními toky a rybníky a s drobnými solitárními stavbami technického, hospodářského a sakrálního účelu. Výrazně modelovala tvář kulturní krajiny členitost zemědělské půdy, jejíž scelování v druhé polovině 20. století naši krajinu brutálně poznamenalo. Kromě zmíněné kolektivizace (se všemi jejími důsledky) citelně postihly vzhled naší sídelní krajiny jen v 20. století i jiné převratné události, např. pozemková reforma po roce 1918, vyhnání Němců po druhé světové válce, jehož důsledkem bylo zpusnutí hraničních oblastí a leckde i zánik mnohých sídel; a v posledních patnácti letech až megalomanská stavební činnost, vnášející do naší krajiny hotové, avšak cizorodé urbanistické a architektonické modely.

Tato lidská činnost s sebou nese stupňující se zájem o fenomén kulturní krajiny, pojmáný z hlediska různých oborů humanitních, přírodovědných, technických i praktických. Svědčí o tom pořádání seminářů i rozrůstající se počet odborných článků a publikací. Svým dílem chce k problematice kulturní krajiny a možnosti její ochrany přispět i sborník, který právě držíte v rukou.

Die Landschaft bildete und verwandelte sich über Jahrhunderte durch das Zusammenwirken von Mensch und Natur zu ihrer heutigen Kulturform und sozialen Dimension. Die Kulturlandschaft repräsentiert die historisch-kulturelle Basis der nationalen Identität, denn gerade das Zusammengehörigkeitsgefühl mit den Vorfahren und der Vergangenheit ist eine der Eigenschaften, mit denen sich der Mensch vom Tier unterscheidet, und zugleich trifft sie eine Aussage über die Beziehung der Gesellschaft zur Umwelt. Die Ansiedlungen der Menschen

respektierten mit ihrer Ortswahl die Vielfältigkeit des Landschaftsreliefs auf dem Gebiet unseres Landes und es entstanden dadurch Unterschiede, die durch das jeweilige Territorium, die landschaftlichen Gewohnheiten, die wirtschaftlichen Erfordernisse, das verfügbare Baumaterial und die sozialen und technologischen Fertigkeiten der Baumeister bedingt waren. Die Kulturlandschaft wird vom Panorama der Ansiedlungen mit Gärten, Parks, Ortswegen und Landstraßen, Wasserläufen und Teichen sowie mit kleinen solitären Bauwerken für technische, wirtschaftliche und sakrale Zwecke mitgestaltet. Ihre Prägung erhielt das Antlitz der Kulturlandschaft durch die Gliederung des Agrarbodens, dessen Zusammenlegung in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts unsere Landschaft brutal veränderte. Außer der besagten Kollektivierung (mit allen ihren Folgen) griffen in das Aussehen unserer Siedlungslandschaft allein im 20. Jahrhundert spürbar noch weitere einschneidende Ereignisse ein, beispielsweise die Bodenreform nach 1918, die Vertreibung der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg mit der nachfolgenden Verödung der Grenzgebiete und mancherorts auch dem Verschwinden vieler Ansiedlungen; in den letzten fünfzehn Jahren brach die Megalomanie der Bauaktivitäten aus, die fertige, aber fremdartige urbanistische und architektonische Modelle in unsere Landschaft setzte.

Diese menschlichen Tätigkeiten ziehen das zunehmende Interesse am Phänomen der Kulturlandschaft auf sich, das aus dem Blickwinkel der verschiedenen humanitären, naturwissenschaftlichen, technischen und praktischen Bereiche betrachtet wird. Die Veranstaltung von Seminaren und die zunehmende Anzahl der Fachartikel und Publikationen belegen diesen Trend. Die vor Ihnen liegende Sammelschrift will einen Beitrag zur Problematik der Kulturlandschaft und zu den Möglichkeiten ihres Schutzes leisten.

The landscape has been formed and changed into its present cultural shape and social dimension through the mutual interaction of man and nature. The cultural landscape represents the historic and cultural foundation of national identity, because the feeling of appurtenance with ancestors and the past is one of the qualities in which human beings differ from animals; at the same time it is an indication of society's approach to the environment. Human settlements were situated in the terrain in a way that respected the diversity of landscape arrangement in the territory of our country, creating differences given by the region, regional cu-

stoms, economic needs, available building materials as well as the social and technological skills of builders. The settlement panorama with gardens, orchards, local roads and roads from afar, streams, ponds and small solitary structures for technological, farming and religious purposes - all of these made up the cultural landscape. The face of the cultural landscape was remarkably shaped by segmented farmland, the merging of which in the second half of the 20th century delivered a brutal blow to our landscape. In addition to collectivisation and all its consequences, other revolutionary events severely affected the appearance of our settled landscape in the 20th century itself, such as the land reform after 1918, the expulsion of Germans after World War II resulting in desolate border regions and the extinction of many settlements in

more than one place, and last but not least, the almost megalomaniac building activity in the past fifteen years that has introduced into our landscape complete but alien urban planning and architectonic models.

These human activities have brought about an increasing interest in the cultural landscape phenomenon captured from various perspectives – the arts, natural science, technical and practical. Seminars on the subject are being organised and an increasing number of specialised articles and publications are being released. The aim of this miscellany is to contribute to the issue of the cultural landscape and the potential for its protection.

Jitka Matušková

Obsah / Contents / Inhalt

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY / SCHUTZ DER KULTURLANDSCHAFT / CULTURAL LANDSCAPE PROTECTION

Věra Kučová, Karel Kuča 7
Ochrana kulturní krajiny v České republice a její perspektivy / *Schutz der Kulturlandschaft in Tschechien und ihre Perspektiven / Cultural Landscape Protection and Its Prospects in the Czech Republic*

Ludmila Husovská, Viera Dvořáková 25
Kultúrna krajina – fenomén bádania, ochrany a využívania / *Kulturlandschaft – Phänomen des Studiums, des Schutzes und der Nutzung / The Cultural Landscape – a Phenomenon For Study, Protection and Use*

STUDIE / FACHSTUDIE / STUDIES

Václav Štěpánek 39
O historické podstatě české a moravské krajiny a co s ní / *Über das historische Wesen der böhmischen und mährischen Landschaft – was machen wir mit ihm / About the Historic Essence of the Czech and Moravian Landscape and What To Do With It*

Vítězslav Štajnochr 49
Světské, votivní, poutní kaple a oratoria, polohy kaplí a oratorií / *Profane, Votiv-, Wallfahrtskapellen und Oratorien, Standplätze der Kapellen und Oratorien / Secular, Votive, Pilgrim Chapels and Oratories, Location of Chapels and Oratories*

Igor Kyselka 63
Drobné historické struktury venkovské krajiny – funkce, význam a možnosti obnovy / *Kleine historische Strukturen der ländlichen Landschaft und Landschaftselemente – Funktion, Bedeutung und Wiederherstellungsmöglichkeiten / Small Historic Structures of the Rural Landscape and Scenic Elements – Functions, Importance and Restoration Possibilities*

NÁLEZOVÉ ZPRÁVY / FUNDBERICHTE / REPORTS ON SURVEY RESULTS

Libuše Sedláčková 75
Aleje a obory – významné krajinné útvary / *Alleen und Wildparks – bedeutende Landschaftsgebilde / Alleys and Game Parks – Important Landscape Formations*

Marta Procházková 85
Modlitebny a hřbitovy evangelíků uprostřed krajiny / *Bethäuser und Friedhöfe der Protestanten inmitten der Landschaft Houses of Prayer and Cemeteries of Protestants in the Middle of the Landscape*

RESUMÉ / RESÜMEE / SUMMARY

89

Semináře / Seminare / Seminars

97

Taiwan – dvoustranná výměna zkušeností (M. Sedláková), Tvář naší země – krajina domova (J. Kozdas), Staré stezky (J. Matuszková), Vranovsko-Bítovsko (D. Fetterová), Zelené město (G. Kratochvílová), Strom pro život – Život pro strom (D. Fetterová), Životní prostředí ve městech a obcích (D. Fetterová), Lidové stavitelství (J. Matuszková), Aranžování květin v hist. interiéru (G. Kratochvílová), Složitosti a rozpory moderní architektury a její pam. ochrany (B. Fabiánová), Oranžerie v Evropě (D. Fetterová), Neničte archivy (J. Matuszková), Neznámé sousedství (P. Vitula), Hranice v životě středověkého člověka (P. Vitula), Vypovídací hodnota hrobového inventáře ze sociálního hlediska (P. Vitula)

Publikace / Publikationen / Publications

105

Brněnská secese (obrazová vázaná publikace), Památková péče na Moravě – Monumentorum Moraviae Tutela 9/2005 (časopis NPÚ úop v Brně), Staré stezky (sborník ze semináře), Historické hodiny a hrací strojky (katalog k výstavě), Setkání / Meeting 2 (katalog siochařského sympozia), Nový Hrádek u Lukova a hrad Kaja (brožovaná regionální publikace)

Výstavy / Ausstellungen / Exhibitions

108

Marie von Ebner-Eschenbach v Graeilensteinu v Rakousku, Hodiny a hrací strojky ve Vranově nad Dyjí, Krajiny na kraji ve Vranově, Voda krásná – Voda živá v Lysicích, Zámecké divadlo v Lysicích, Pernštejn a okolí na starých pohlednicích, Karikatury a tisky z napoleonských válek na Pernštejně

Orchideje v Lednici, Kamélie v Rájci, Jaro na zámku v Lysicích, Tulipánomanie v Miloticích, Vranovská lilie, Fuchsie v Buchlovicích, Růže v Buchlovicích, Bonsaje na Bítově, Bonsaje v Bučovicích, Rájecké jirínky, Podzimní soaré v Lysicích, Podzim na Pernštejně

Jednou Šmidrou – Šmidrou na věky (Bítov), Básníci na Bítově, Zahradní slavnost (Jaroměřice), Barokní opera (Vranov n. Dyjí), Dějiny zámku jinak (noční prohlídky v Jaroměřicích)

**Hrady a zámky – změny, novinky, přírůstky / Burgen und Schlösser – Änderung, Neuigkeiten, Ausweitungen
Castles and chateaux – changes, news, acquisitionst**

118

Převzetí Státního zámku Kunštát na Moravě do správy NPÚ úop v Brně, Požárem postižený Pernštejn, Návrat vzácného gobelínu „Zásnuby“ do Telče, Romantismus 19. století v Lednici

ochrana kulturní krajiny

Ochrana kulturní krajiny v České republice a její perspektivy

Věra Kučová (Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Praha), Karel Kuča

Cílem tohoto článku je základní rekapitulace historie a současného stavu ochrany kulturní krajiny v České republice v systému státní památkové péče i státní ochrany přírody a krajiny. Důvodem je skutečnost, že ve zhruba posledních 15 letech se oba obory bohužel poněkud informačně vzdálily a z toho v současnosti vyplývá i potřeba zformulovat zájmy obou oborů ve vzájemné souvislosti a spolupráci. Stranou však nesmí zůstat ani srozumitelnost našich cílů pro širší veřejnost a zejména pro obyvatele těch území, která jsou nebo mají být chráněna ve jméno kulturní krajiny.

Ochrana kulturní krajiny v systému státní památkové péče

Předmětem zájmu památkové péče byly zprvu jednotlivé významné stavby. Poměrně záhy, a to i v evropském kontextu, se však předmětem památkové ochrany staly i historické městské celky (1950) a obecně prostředí památek. Je to správné, neboť právě prostředí (okolí) památky má pro její působení zásadní význam. Jinak vnímáme kostel, pokud stojí na dochované vesnické návsi, než když jej obklopuje panelové sídliště. Logickým vyústěním širšího prostorového vnímání památkové ochrany se stal zájem o ochranu kulturní krajiny.

Památková ochrana krajinných prvků

Památková péče vstupovala do krajiny nejprve jakoby nepřímou, totiž ochranou krajinných dominant (hrady, kostely) formou ochrany jednotlivých kulturních památek či jejich areálů. Některé z nich získaly i ochranné pásmo, které ochraňuje právě nenarušené krajinné působení těchto prvků. Sem patří i plošná ochrana historických měst a vesnic formou památkových rezervací a zón, zvláště v těch případech, kdy má město či ves dominantní polohu a výraznou siluetu.

Národní kulturní památka – hora Říp s rotundou sv. Jiří je typickým příkladem memoriální kulturní krajiny, spojující aspekty reálného utváření krajiny s národní legendou. Foto 2005.

Jinou formou vstupu památkové péče do krajiny byla například ochrana hradišť, která velmi často představují velmi výrazné krajinné prvky. Některá z nich se již v 60. letech 20. století stala archeologickými památkovými rezervacemi (Třísov 1961, České Lhotice 1965, Tašovice 1966), jiná jsou chráněna jako kulturní památky, případně národní kulturní památky. Sem patří i mýtická hora Říp s rotundou sv. Jiří. Výrazné krajinné aspekty mají chráněné zámecké parky (například Lednice, Valtice, Krásný Dvůr, Vlašim, Kačina a mnoho dalších) a obory (Chlumecká obora u Kněžiček, Jabkenická obora, obora s letohrádkem Libosad, obory v Horšově a Náměšti nad Oslavou, pražské obory Královská a Hvězda). Přímo součástí krajiny tvoří aleje chráněné jako kulturní památky (Valdštejnova alej

mezi Jičínem a Libosadem, poutní alej s drobnými stavbami a sochami na Svätý Kopeček, Zámecká alej ve Slavkově u Brna, alej z Králík na Horu Matky Boží, hráz rybníka s alejí ve Vlhavěch). Obdobný charakter mají křížové cesty (Vlachovo Březí), zvláště, pokud spojují značně vzdálené památky (Staroboleslavská cesta z Prahy do Staré Boleslavi, Hájecká cesta z Prahy do Hájků).

Jako kulturní památky jsou však chráněny i některé vysloveně přírodní prvky (průrva Ploučnice u Novin pod Ralskem). Poměrně častá je ochrana historických technických vodohospodářských děl, která dnes vnímáme také převážně jako „přírodní“ prvky a každopádně jako důležité krajinné prvky. V první řadě jde o rybníky. Jako příklad lze jmenovat Novozámecký rybník u Zahradek, rybník Mrhal v Hlincové Hoře, rybník Bezdiv u Hluboké nad Vltavou, či proslulé rybníky na Třeboňsku: Rožmberk u Staré Hlínky, Svět u Třeboně, které jsou dokonce součástí národní kulturní památky Rožmberská rybníční soustava. Další významnou skupinou památek tohoto charakteru jsou vodní kanály. Příkladem napájecích kanálů je Zlatá stoka a Nová řeka, rovněž součástí uведенé národní kulturní památky (Její součástí je přítok i Stará řeka – tj. původní tok řeky Lužnice před zbudováním Nové řeky – v úseku mezi tzv. Rozvodím a rybníkem Rožmberkem; Stará řeka, která na rozdíl např. od rybníčních hrází neobsahuje žádná novodobá technická zařízení, je však chápána jako součást Krčínova ovládnutí vod významné řeky.). Na Třeboňsku jsou chráněny i Krajiná a Nová stoka u Cepu. Ve východních Čechách jde o náhon Alba vycházející z Častolovic, Dlouhou strouhu u Kvasin a tři významné kanály na Pardubicku: Opatovický kanál, Počápecký kanál a Císařský náhon. Příkladem plavebních kanálů na dopravu dřeva jsou šumavské kanály Schwarzenberský a Vchynický, či v Krušných horách kanály Blatenský a Flájský, nebo v Hostýnských vrších klauza k plavení dříví v Rajnochovicích. Památkově chráněný plavební kanál pro lodní dopravu představuje Vraňansko-hořínský plavební kanál u Mělníka.

Vysloveně přírodní charakter mají jeskyně, důležité pro památkovou péči z archeologického hlediska. V Moravském krasu jde o jeskyně Pekárna a Kůlna, v Českém krasu o jeskyně Koda (u Tetína), Tří volů (u Tmaně), Na průchodě (u Svatého Jana pod Skalou), Na zlatém koni (u Koněprusa), Nad vodopády (u Karlštejna), Šanovou (u Hostimi), na Litovelsku pak Mladečské jeskyně. Nelze

samozřejmě opomenout archeologickou památkovou rezervaci jeskyni Šipku ve Štramberku. Obdobný charakter má i Býčí skála v Moravském krasu. Památkově chráněn je i umělý lom Bílý kámen u Sázavy.

Předmětem památkové ochrany se již v minulosti staly některé širší krajinné úseky. Příkladem je národní kulturní památka Babiččino údolí u České Skalice (1978) či památková rezervace Kuks (1971) s Betlémem (národní kulturní památka od roku 2002, předtím kulturní památka).

Krajinné památkové zóny (KPZ)

Skutečný koncepční zájem památkové péče o krajinu je však spojen až s novým zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, který platí dodnes ve znění pozdějších změn (nejnověji podle právního stavu s účinností od 6. 1. 2005 – dále jen památkový zákon). Ten jako formu územní památkové ochrany zavedl kromě památkové rezervace i kategorii památkové zóny, kterou předchází zákon neznal. Stanovil, že území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání s krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany (§ 6, odst. 1).

Území navržené KPZ Telčsko. Smyslem KPZ má být ochrana harmonického okolí jednoho z nejčinnějších historických měst České republiky. Foto 2005.

Jedna z hlavních dominant KPZ Vranovsko-Bítovsko – městečko Vranov nad Dyjí se zámek. Foto 2002.

V následujícím období pak bylo prohlášeno celkem 19 krajinných památkových zón (dále jen KPZ). První dvě byly prohlášeny v roce 1992 (Areál bojiště bitvy u Slavkova v roce 1805 a Lednicko-valtický areál, od roku 1996 též památka na Seznamu světového dědictví UNESCO pod názvem Lednicko-valtická kulturní krajina). Většina KPZ byla prohlášena v roce 1996, zbývající dvě pak v roce 2002 (Čimelicko-Rakovicko, Vranovsko-Bítovsko). Kromě toho existuje několik desítek KPZ navržených k vyhlášení.

Předmětem ochrany formou KPZ je kulturní krajina. Ta má řadu definic, z nichž si můžeme vybrat verzi, kterou definovali účastníci 16. zasedání Výboru pro světové dědictví v prosinci 1992 v Santa Fé (USA)¹⁾: Kulturní krajiny jsou kombinovaná díla přírody a člověka, která jsou dokladem vývoje lidské společnosti a sídel v průběhu historie, pod vlivem fyzikálních omezení anebo příležitostí daných jejich přírodním prostředím a vlivem postupných společenských, ekonomických a kulturních vlivů, jak vnitřních, tak vnějších.

Mohou být vybírány na základě jejich vynikajících hodnot a reprezentativnosti v pojetí jasně definovaného zeměpisného území a také pro jejich schopnost ilustrovat základní a jednoznačné, typické kulturní prvky takových oblastí.

Expertní skupina vymezila rovněž tři kategorie kulturní krajiny:

1. komponovaná kulturní krajina navržená a vytvořená záměrně člověkem (*clearly defined landscape designed and created intentionally by man*). Zahrnuje zahrady a krajinářské parky, případně širší krajinářské kompozice, vytvořené z estetických důvodů, které jsou často (ale ne vždy) spojeny se zámeckými či církevními a dalšími monumentálními stavbami a soubory.

Do této skupiny patří nejvíce našich KPZ. Příkladem širších krajinářských kompozic je Lednicko-valtický areál, Novohradsko, Slatiňansko-Slavický areál, Vranovsko-Bítovsko, Zahrádecko, Žehušicko, v menším měřítku Čimelicko-Rakovicko, Orlicko, Osovsko, Libějovicko-Lomecko, v méně výrazné formě Náměštsko, Chudenicko, Lembersko, Plasko, Valečsko. Specifickým případem je Římovsko, kde je předmětem ochrany krajina tvořící rámeček pozoruhodné křížové poutní cesty.

Průhled krajinářským parkem z romantického minaretu k zámku Lednice představuje jeden z nejvýraznějších prvků komponované krajiny v KPZ Lednicko-Valticko, která je současně památkou zapsanou na Seznamu světového dědictví UNESCO. Foto 2002.

2. organicky vyvinutá krajina (*organically evolved landscape*), která je výsledkem společenských, ekonomických, správních nebo náboženských požadavků, a která se do dnešní podoby vyvinula v závislosti na přírodních podmínkách,

To je široká kategorie a je proto rozdělena do dvou podkategorií.

a) *Reliktní nebo „zkamenělá“ krajina* (*relict or fossil landscape*). To je krajina, v níž byl vývojový proces v minulosti ukončen, buď prudkou změnou, nebo v určitém časovém úseku. Její charakteristické znaky jsou však stále viditelné v materiální podobě. Extrémními příklady jsou archeologické krajiny, dochované jako pusté nebo překryté lesem, některé z nich lze identifikovat pouze letecky. Patří sem i zbytky středověké plužiny aj. Příklad KPZ tohoto typu dosud prohlášen není.

b) *Kontinuální, stále se vyvíjející krajina* (*continuing landscape*). To je krajina, která si uchovala aktivní společenskou úlohu v současné společnosti, která je úzce spjata s tradičním způsobem života a jejíž vývoj stále probíhá. Tento popis lze vztáhnout na velkou část území ČR. Lze sem zařadit typické vinařské oblasti, rybníční oblasti, ale

Hlavní výpusť rybníka Rožmberka u Třeboně – technického díla, symbolu rybníkářské krajiny světového významu. Foto 2002.

Členitá krajina západní části CHKO Jeseníky. Pohled na hlavní jesenícké pásmo, pořízený nad vsí Rudoltice, ukazuje, že ačkoli je CHKO z 80 % pokryta lesy, zachovaly se zde i relikty středověké plužiny, zajímavé i z hlediska památkové péče. Foto 2004.

Ikona CHKO Český ráj – zřícenina hradu Trosky v harmonické krajině. Foto 2005.

i průmyslovou krajinu s esteticky a historicky cennými a zajímavými celky. Prvky této krajiny najdeme ve většině našich KPZ, žádná však nebyla prohlášena výhradně pro ochranu takového fenoménu.

3. Asociativní kulturní krajina (*associative cultural landscape*). To je krajina, která v sobě uchovává hodnoty přírodního prvku na pozadí náboženských, uměleckých nebo kulturních asociací. Materiální kulturní složky v takové krajině mohou být nevýznamné nebo dokonce scházet. V případě České republiky patří do této kategorie KPZ prohlášené k ochraně historických bojišť (Areál bojiště bitvy u Slavkova v roce 1805, Historické prostředí bojiště bitvy u Přestanova, Chlumce a Varvažova v roce 1813, Areál území bojiště bitvy u Hradce Králové v roce 1866).

Ochranné pásmo

Dílčím způsobem může být kulturní krajina chráněna v rámci ochranného pásma. Památkový zákon v § 17 uvádí, že vyžaduje-li to ochrana nemovité kulturní památky ne-

bo jejího prostředí, vymezí obecní úřad obce s rozšířenou působností po vyjádření odborné organizace státní památkové péče ochranné pásmo. Obecní úřad obce s rozšířenou působností po dohodě s dotčenými správními úřady může v ochranném pásmu omezit nebo zakázat určitou činnost nebo učinit jiná vhodná opatření (§ 17, odst. 1). Jde-li o ochranu nemovité národní kulturní památky, památkové rezervace nebo památkové zóny nebo jejich prostředí, vymezí obdobně obecní úřad obce s rozšířenou působností ochranné pásmo na návrh krajského úřadu po vyjádření odborné organizace státní památkové péče (odst. 2). Tato ustanovení byla již v původní verzi zákona, lišily se však uvedené subjekty. Z povahy názvu vyplývá, že režim ochranného pásma má zajišťovat hodnoty vlastního chráněného území – jeho vazby na okolí a naopak jeho uplatnění v rámci širšího celku. Režim ochranného pásma by proto neměl vlastní koncepční ochranu jednotlivých hodnot na území vlastního ochranného pásma suplovat.

Ruský pomník v KPZ Historické prostředí bojiště bitvy u Přestanova, Chlumce a Varvažova v roce 1813. Jedna z KPZ, jejichž cílem je ochrana prostředí historického bojiště, v tomto případě v předhůří Krušných hor. Dílčím způsobem upravené je však pouze bezprostřední okolí památníků, zatímco ve vlastním území KPZ bohužel převažuje dezurbanizované území okolí Chlumce s velkým panelovým sídlištěm. Foto 2005.

Státní ochrana přírody a krajiny

Státní památková péče se začala zajímat o systematickou ochranu kulturní krajiny teprve v poměrně pokročilé fázi svého vývoje jako oboru. Z uvedeného přehledu je zřejmé, že památková péče stále stojí spíše na počátku formulování vlastních podmínek ochrany kulturní krajiny. Ochrana přírody a krajiny však má samozřejmě rovněž dlouhou tradici a je v současné době doménou orgánů státní ochrany přírody. Je zřejmé, že státní památková péče zde vstupuje na pole již velmi dobře zmapované právě

z působnosti těchto orgánů. Proto je nezbytné znát vývoj i aktuální situaci v oboru ochrany přírody.

Málo je známo, že jednotlivé přírodní rezervace vznikaly již v 19. století, a to nikoli z iniciativy státu. První dvě, Žofínský prales a prales Hojná Voda, zřídil 28. 8. 1838 hrabě Jiří František August Buquoy, držitel panství Nové Hradky. Jde o nejstarší přírodní rezervace ve střední Evropě. Potom následoval v roce 1858 Boubínský prales na panství Schwarzenbergů.

Ochrana přírody se dočkala samostatného zákona o něco dříve než památková péče. Stal se jím zákon č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody (novelizovaný jako č. 146/1971 Sb., č. 137/1982 Sb., č. 96/1977 Sb., č. 65/1986 Sb.). Zákon č. 40/1956 Sb. definoval několik kategorií chráněných území: národní park, chráněná krajinná oblast, státní přírodní rezervace, chráněný přírodní výtvar, chráněný park a zahrada, chráněná studijní plocha. Již rok před přijetím zákona byla prohlášena naše první chráněná krajinná oblast – Český ráj (viz dále).

K institucionalizaci státní ochrany přírody došlo v roce 1958, a to současně s novou institucionalizací státní památkové péče. Výsledkem bylo zřízení *Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody (SÚPPOP)* jako ústředního metodického pracoviště. Oba obory tak byly správně chápány jako dvě strany téže mince, totiž ochrany dochovaného dědictví (i v současné době v zahraničí spojovaného např. v pojmu světové kulturní a přírodní dědictví), a mohly tedy velmi úzce spolupracovat. Nadřízeným a výkonným orgánem SÚPPOP se stalo ministerstvo kultury. Pod tehdejšími krajskými národními výbory byla jako krajská odborná pracoviště zřízena *krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody (KSSPPOP)*, jejichž definitivní struktura se ustálila až po územněsprávní reformě z roku 1960. Pod KSSPPOP náležely také postupně vznikající správy nově vyhlášených CHKO.

Společné instituce obou oborů existovaly až do roku 1989. K 1. 1. 1990 vzniklo ministerstvo životního prostředí (na základě zákona ČNR č. 173/1989 ze dne 19. 12. 1989) jako ústřední orgán státní správy a orgán vrchního dozoru ve věcech životního prostředí, do jehož kompetence připadl nově ustavený *Český ústav ochrany přírody (ČÚOP)*, který vznikl rozdělením SÚPPOP. Od 1. 1. 1991 se součástí tohoto ústavu staly i útvary ochrany přírody (včetně správ CHKO) bývalých KSSPPOP a rovněž správy

zpřístupněných jeskyní. Od roku 1994 se stalo součástí ČÚOP také brněnské středisko Výzkumného ústavu ochrany půd a meliorací, které bylo postupně přebudováno pro potřeby ochrany přírody a krajiny. Existence ČÚOP nebyla dlouhá. Již od 7. 2. 1995 byl rozdělen na dvě instituce. Pro výkon státní správy byla zřízena jako organizační složka státu *Správa chráněných krajinných oblastí České republiky (SCHKO ČR)* s ředitelstvím v Praze, jejíž součástí se staly jednotlivé správy CHKO (nyní 24). K 1. 1. 1998 vzniklo další podpůrné pracoviště organizace – laboratoř GIS ve Žďáru nad Sázavou. V roce 2004 se název instituce změnil na *Správu ochrany přírody (SOP)*. Jako odborná instituce státní ochrany přírody, zajišťující metodickou, dokumentační, informační, výchovně-vzdělávací, vědeckovýzkumnou a poradenskou činnost v oblasti péče o přírodu a krajinu, byla zřízena *Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky (AOPK)* jako organizační složka státu. Jejím základním účelem je tvorba informačního systému ochrany přírody a zajišťování odborné péče o přírodu a krajinu v České republice. AOPK ČR má ústředí a speciální odborné útvary v Praze, speciální odborné útvary v detašovaném pracovišti v Brně, a dále střediska v Praze, Českých Budějovicích, Plzni, Ústí nad Labem, Pardubicích, Havlíčkově Brodě, Brně, Olomouci a Ostravě a vedle toho jsou její součástí i správy všech dvanácti zpřístupněných jeskyní.

Druhou následnickou organizací SÚPPOP se v roce 1990 stal *Státní ústav památkové péče (SÚPP)*, který zůstal v gesci ministerstva kultury. Na krajské úrovni se KSSPPOP rovněž transformovala na pracoviště zaměřená výhradně na památkovou péči. (Další institucionální vývoj oboru památkové péče, jehož výsledkem je nynější *Národní památkový ústav* s územními odbornými pracovišti, není předmětem tohoto článku.)

Aktuální zákonná úprava státní ochrany přírody a krajiny

Výše zmíněný zákon č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody, nahradil v roce 1992 nový zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, nyní v platném znění (č. 460/2004 Sb.). Ochranou přírody a krajiny se podle tohoto zákona rozumí dále vymezená péče státu a fyzických a právnických osob o volně žijící živočichy, planě rostoucí rostliny a jejich společenstva, o nerosty, horniny, paleontologické nálezy a geologické celky, péče o ekologické systé-

my a krajinné celky, jakož i péče o vzhled a přístupnost krajiny (§ 2, odst. 1). Zákon přinesl řadu změn v kategoriích předmětu ochrany. Základní kategorizace rozlišuje obecně chráněná území a zvláště chráněná území.

Zvláště chráněná území (ZCHÚ) (§ 14)

Vyhlašují se individuálními zřizovacími právními předpisy a jejich ochranný režim je určen jednáním základními ochrannými podmínkami zákona, jednak bližšími podmínkami ochrany. Tyto bližší podmínky ochrany jsou stanoveny ve zřizovacích předpisech a zohledňují se jimi speciální požadavky na zabezpečení objektů a jevů, jimiž je zvláštní ochrana motivována.

Pracovně se ZCHÚ dělí na velkoplošná a maloplošná.

Mezi velkoplošná ZCHÚ patří národní parky a chráněné krajinné oblasti.

Národní parky (NP) (§ 15)

Nejcennější přírodní území, s přísným ochranným režimem. Na celém území NP je zakázáno stavět nové dálnice, silnice, železnice, průmyslové stavby, sídelní útvary, plavební kanály, elektrická vedení velmi vysokého napětí a dálkové produktovody (§ 16, odst. 1, písm. k), těžit nerosty, horniny a humolity kromě stavebního kamene a písku pro stavby na území NP (písm. m), měnit dochované přírodní prostředí v rozporu s bližšími podmínkami ochrany NP (písm. o). Území NP se z hlediska přírodní hodnoty člení na tři zóny (§ 17), přičemž nejpřísnější režim platí v první zóně (§ 16, odst. 2), kde je zakázáno povolovat a umisťovat nové stavby (písm. a), měnit současnou skladbu a plochu kultur, nevyplývá-li změna z plánu péče o národní park (písm. c). Na území NP a CHKO nelze bez souhlasu orgánu ochrany přírody vydat rozhodnutí o umístění, povolení či změně v užívání stavby, povolení k vodo hospodářským dílům aj.

V České republice jsou 4 NP (na území okresů):

Krkonošský národní park (*Jablonec nad Nisou, Semily, Trutnov*) vznikl roku 1963 (aktualizace 1991, 2002), má ochranné pásmo. Národní park Podyjí (*Znojmo*) vznikl roku 1991 vyčleněním ze stejnojmenné CHKO zřízené v roce 1978, jejíž zbytek (velmi malé území) se stal ochranným pásmem NP. Národní park Šumava (*Český Krumlov, Prachatice, Klatovy*) vznikl roku 1991 vyčleněním z CHKO

Šumava. Vedle sebe tak existuje jak NP, tak CHKO, a mají společnou správu. Národní park České Švýcarsko (Děčín) vznikl roku 2000 vyčleněním z CHKO Labské pískovce.

Chráněné krajinné oblasti (CHKO) (§ 25)

Podle definice zákona jde o rozsáhlá území s harmonicky utvářenou krajinou, charakteristicky vyvinutým reliéfem, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů, s hojným zastoupením dřevin, popřípadě s dochovanými památkami historického osídlení (odst. 1). Na celém území CHKO je zakázáno (§ 26) stavět nové dálnice, sídelní útvary a plavební kanály (písm. f), měnit dochované přírodní prostředí v rozporu s bližšími podmínkami ochrany CHKO (písm. i). Rovněž CHKO se může členit na tři až čtyři zóny (§ 27), přičemž v první zóně (§ 26, odst. 2) je zakázáno umísťovat a povolovat nové stavby (písm. a), povolovat a měnit využití území (písm. b), měnit současnou skladbu a plochy kultur, nevyplývá-li změna z plánu péče o CHKO (písm. c). Na území první a druhé zóny CHKO (odst. 3) je dále zakázáno hospodařit na pozemcích mimo zastavěná území způsobem vyžadujícím intenzivní technologie (...), měnit vodní režim či provádět terénní úpravy značného rozsahu (písm. a).

Na území NP a CHKO nelze bez souhlasu orgánu ochrany přírody vydat rozhodnutí o umístění, povolení či změně v užívání stavby, povolení k vodohospodářským dílům aj. To se však netýká intravilánů sídel (čtvrtá zóna CHKO) (§ 44, odst. 1).

V České republice je v současnosti 25 CHKO:

Beskydy, 1973 (*Frýdek-Místek, Nový Jičín, Vsetín*), Bílé Karpaty, 1980 (od roku 1996 biosférická rezervace UNESCO) (*Zlín, Hodonín, Uherské Hradiště*), Bláník, 1981 (*Benešov*), Blanský les, 1989 (*České Budějovice, Český Krumlov, Prachatice*), Broumovsko, 1991 (*Náchod, Trutnov*), České středohoří, 1976 (*Česká Lípa, Děčín, Litoměřice, Louny, Most, Teplice, Ústí nad Labem*), Český kras, 1972 (*Hlavní město Praha, Beroun, Praha-západ*), Český les, 2005 (*Domažlice, Tachov*), Český ráj, 1955, rozšíření 2002 (*Mladá Boleslav, Jičín, Semily*), Jeseníky 1969 (*Bruntál, Jeseník, Šumperk*), Jizerské hory, 1967 (*Jablonec nad Nisou, Liberec, Semily*), Kokořínsko, 1976 (*Mělník, Mladá Boleslav, Česká Lípa, Litoměřice*), Křivoklátsko, 1978 (již od roku 1977 biosférická rezervace UNESCO) (*Beroun, Kladno, Rakovník, Plzeň-sever,*

Rokycany), Labské pískovce, 1972 (od roku 2000 část vyčleněna jako Národní park České Švýcarsko) (*Děčín, Ústí nad Labem*), Litovelské Pomoraví, 1990 (*Olomouc, Šumperk*), Lužické hory, 1976 (*Česká Lípa, Děčín, Liberec*), Moravský kras, 1956 (*Blansko, Brno-město, Brno-venkov*), Orlické hory, 1969 (*Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí*), Pálava, 1976 (od r. 1988 biosférická rezervace UNESCO) (*Břeclav*), Poodří, 1991 (*Frýdek-Místek, Nový Jičín, Ostrava-město*), Slavkovský les, 1974 (*Cheb, Karlovy Vary, Sokolov, Tachov*), Šumava, 1963 (od roku 1990 biosférická rezervace UNESCO, roku 1991 část vyčleněna jako Národní park Šumava) (*Český Krumlov, Prachatice, Klatovy*), Třeboňsko, 1979 (od roku 1977 biosférická rezervace UNESCO) (*České Budějovice, Jindřichův Hradec, Tábor*), Žďárské vrchy, 1970 (*Havlíčkův Brod, Chrudim, Svitavy, Žďár nad Sázavou*), Železné hory, 1991 (*Havlíčkův Brod, Chrudim*)

Národní přírodní rezervace (NPR) (§ 28)

Podle definice zákona (odst. 1) jde o menší území mimořádných přírodních hodnot, kde jsou na přirozený reliéf s typickou geologickou stavbou vázány ekosystémy významné a jedinečné v národním či mezinárodním měřítku. Na celém území NPR je zakázáno (§ 29) hospodařit na pozemcích způsobem vyžadujícím intenzivní technologie (...), provádět změnu vodního režimu a terénní úpravy (písm. a), povolovat a umísťovat stavby (písm. b), těžit nerosty a humolity (písm. c), měnit dochované přírodní prostředí v rozporu s bližšími podmínkami ochrany NPR (písm. k). V ČR je 110 NPR. Obecně jde o území s poměrně malou rozlohou, ale i v této kategorii se vyskytují větší území, výměrou srovnatelná s některými přírodními parky. To platí v podstatě u všech kategorií maloplošných ZCHÚ.

Přírodní rezervace (PR) (§ 33)

Podle definice zákona jde o menší území soustředěných přírodních hodnot se zastoupením ekosystémů typických a významných pro příslušnou geografickou oblast. Na území PR je zakázáno (§ 34, odst. 1) hospodařit na pozemcích způsobem vyžadujícím intenzivní technologie (písm. a), povolovat a umísťovat nové stavby (písm. c), měnit dochované přírodní prostředí v rozporu s bližšími podmínkami ochrany PR (písm. f). V ČR je cca 750 PR.

Národní přírodní památka (NPP) (§ 35)

Jde o přírodní útvar menší rozlohy, zejména geologický či geomorfologický, naleziště nerostů nebo vzácných či ohrožených druhů ve fragmentech ekosystému, s národním nebo mezinárodním ekologickým, vědeckým nebo estetickým významem, a to i takový, který vedle přírody formoval svou činností člověk (odst. 1). Změny či poškození NPP či jejich hospodářské využívání, pokud by tím hrozilo jejich poškození, je zakázáno (odst. 2). V ČR je 102 NPP.

Přírodní památka (PP) (§ 36)

Je definována obdobně jako NPP, s tím rozdílem, že jde o útvar regionálního významu (odst. 1). Podmínky ochrany jsou rovněž stejné (odst. 2). V ČR je cca 1180 PP.

Ochranné pásmo (OP) (§ 37)

Pro všechny kategorie zvláště chráněných území lze vyhlásit ochranné pásmo, jehož cílem je zabezpečit ZCHÚ před rušivými vlivy z okolí. V OP lze vymezit činnosti a záahy, které jsou vázány na předchozí souhlas orgánu ochrany přírody. Pro maloplošná ZCHÚ (NPR, PR, NPP, PP) mimoto platí, že i v případě, že nemají vyhlášené OP, je jím území do vzdálenosti 50 m od hranic příslušného ZCHÚ (odst. 1).

Pro ZCHÚ a jejich OP se zpracovává plán péče o ZCHÚ jako odborný a koncepční dokument ochrany přírody, který navrhuje opatření pro zachování nebo zlepšení stavu předmětu ochrany v ZCHÚ a na zabezpečení ZCHÚ před nepříznivými vlivy okolí v jeho OP. Plán péče slouží jako podklad pro jiné druhy plánovacích dokumentů a pro rozhodování orgánů ochrany přírody. Pro fyzické ani právnícké podoby není sám o sobě závazný (odst. 1).

ZCHÚ jsou evidována v ústředním seznamu ochrany přírody, v němž se evidují též evropsky významné lokality, ptačí oblasti a chráněná území podle § 39 (tzv. smluvní ochrana pro evropsky významné lokality, stromy nebo jiná území se soustředěnými přírodními hodnotami, pokud již nejsou zvláště chráněny podle tohoto zákona) (§ 42, odst. 1).

Zrušení ZCHÚ a jejich OP může provést výhradně orgán, který je vyhlásil (§ 45, odst. 1).

Lokality NATURA 2000

(evropsky významné lokality, ptačí oblasti)

NATURA 2000 je specifickým novým prvkem v ochraně přírody a krajiny. Soustava těchto území má v rámci celé EU zajistit ochranu přírodním stanovištím („habitat“) a rostlinným i živočišným druhům významným nikoli pouze z národního hlediska, ale z pohledu celé EU. Jejím posláním je zachovat biologickou rozmanitost v rámci celé EU prostřednictvím ochrany vybraných druhů rostlin a živočichů a přírodních stanovišť (např. rašeliniště, skalní stepi nebo horské smrčiny apod.), které jsou nejvíce ohroženy lidskou činností nebo patří k tomu nejvzácnějšímu, co se na evropském kontinentě zachovalo. Území soustavy mohou být jak státní, tak soukromá, mohou být v dosavadních chráněných územích nebo v územích dosud nechráněných. Povinnost státu vymezit takové lokality vyplývá ze směrnice Rady č. 92/43/EHS o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin (zkráceně „směrnice o stanovištích“) a směrnice Rady č. 79/409/EHS o ochraně volně žijících ptáků (zkráceně „směrnice o ptácích“). Přitom jsou rozlišovány evropsky významné lokality (SAC), vyhledávané podle směrnice o stanovištích, a ptačí oblasti (SPA), klasifikované podle směrnice o ptácích. Za celkovou přípravu soustavy Natura 2000 v České republice odpovídá Ministerstvo životního prostředí, které pověřilo přípravou odborných podkladů AOPK. Lokality NATURA 2000, a zejména ptačí oblasti, se mimoto mnohdy budou lišit svým režimem ochrany a managementem. Na rozdíl od soustavy ZCHÚ není nutné, aby v lokalitách soustavy NATURA 2000 existoval přísný ochranný režim s množstvím zákazů. Dostačující bude takový režim a péče, které povedou k dochování předmětných přírodních fenoménů. V mnohých případech bude možné v těchto územích i extenzivně hospodařit.

Evropsky významné lokality

Evropsky významné lokality (zvláštní oblasti ochrany, SAC) (§ 3, odst. 1, písm. p) byly stanoveny Národním seznamem evropsky významných lokalit soustavy NATURA 2000, navrženým v souladu se Směrnicí o stanovištích na základě odborných podkladů. Schválila je vláda České republiky na svém jednání 22. 12. 2004. Nařízení vlády s národním seznamem vyšlo 15. 4. 2005 ve Sbírce zákonů pod číslem 132/2005 Sb. Obsahuje celkem 863 lokalit.

Jsou mezi nimi i existující maloplošná ZCHÚ, ale převažují nové lokality. Pokud budou evropskými orgány odsouhlaseny, stanou se po vyhlášení některou z kategorií maloplošných ZCHÚ (NPR, NPP, PR, PP, případně smluvní ochrana podle § 39), která bude mít navíc statut evropsky významné lokality. Většina lokalit bude zařazena mezi přírodní památky, a bude tak spadat pod nejmírnější stupeň ochrany. Více než polovina území nedosáhne rozlohy 20 hektarů. Půjde například o louky se vzácnou květenou, půdy kostelů obývané netopýry, části lesů a zámeckých parků.

Ptačí oblasti

Ptačí oblasti jsou zcela novou kategorií územní ochrany (§ 45e). Jde o území nejhodnější pro ochranu z hlediska výskytu, stavu a početnosti populací vybraných druhů ptáků (odst. 1). Předmětem ochrany jsou vždy vybrané druhy ptáků a tedy i zachování a obnova ekosystémů významných pro tyto druhy ptáků v jejich přirozeném areálu rozšíření a zajištění podmínek pro zachování populace těchto druhů ve stavu příznivém z hlediska ochrany. Je to tedy ochrana poměrně úzce zaměřená.

Je třeba zdůraznit, že dosavadní systém velkoplošných chráněných území (národní park – chráněná krajinná oblast – přírodní park) je hierarchicky skladebný. Přírodní park tedy nemůže ležet na území CHKO či NP. Ptačí oblasti jsou na této skladebnosti nezávislé, představují samostatnou vrstvu. Hranice ptačích oblastí jsou stanoveny v podstatě nezávisle na dosavadních velkoplošných chráněných územích. To lze samozřejmě zdůvodnit specifickým posláním těchto oblastí, na druhé straně však bude velmi obtížné vysvětlit tento jev širší veřejnosti.

Ptačích oblastí bylo zřízeno 38. Z hlediska velikosti území a jeho vztahu k existujícím velkoplošným ZCHÚ je lze rozdělit do několika skupin.

1. Poměrně velké oblasti, které se více či méně shodují s územím CHKO (NP):

Jeseníky (599/2004 Sb.) – přibližně shodné s CHKO
Jizerské hory (605/2004 Sb.) – větší část CHKO
Krkonoše (600/2004 Sb.) – téměř shodné s NP
Křivoklátsko (684/2004 Sb.) – ne zcela shodné s CHKO
Labské pískovce (683/2004 Sb.) – obsahuje NP České Švýcarsko, CHKO Labské pískovce a malou část CHKO Lužické hory

Litovelské Pomoraví (23/2005 Sb.) – shodné s CHKO
Pálava (682/2004 Sb.) – shodné s CHKO
Podyjí (534/2004 Sb.) – víceméně shodné s NP
Poodří (25/2005 Sb.) – shodné s CHKO
Třeboňsko (680/2004 Sb.) – jen částečně shodné s CHKO

2. Středně velké a menší oblasti vymezené na části území ZCHÚ (včetně PŘP)

Beskydy (687/2004 Sb.) – severní a východní část CHKO
Beskydy
Boletice (19/2005 Sb.) – celý VÚ, na severozápadně i mimo něj, ale jen severovýchodní část leží mimo CHKO
Šumava
Broumovsko (20/2005 Sb.) – jen část CHKO (Teplicko-adršpašské skály a Broumovské stěny)
Bzenecká Doubrava – Strážnické Pomoraví (21/2005 Sb.) – obsahuje víceméně shodně PŘP Strážnické Pomoraví, ale zahrnuje mnohem větší oblasti (les Doubrava)
Horní Vsacko (686/2004 Sb.) – v jihozápadní části CHKO
Beskydy
Hostýnské vrchy (22/2005 Sb.) – přibližně shodné se severovýchodní částí PŘP
Novohradské hory (602/2004 Sb.) – jen vrcholová část PŘP
Orlické Záhoří (532/2004 Sb.) – v rámci CHKO Orlické hory
Šumava (681/2004 Sb.) – jen příhraniční část NP a CHKO
Žehuňský rybník – Obora Kněžičky (531/2004 Sb.) – v rozsahu větším než NPR

3. Poměrně velké oblasti, které dosud z převážné části netvoří součást velkoplošných ZCHÚ (včetně PŘP):

Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady (598/2004 Sb.)
Doupovské hory (688/2004 Sb.) – větší než VÚ
Králický Sněžník (685/2004 Sb.) – částečné překryvy s územím přírodních parků
Libavá (533/2004 Sb.) – celý původní prostor VÚ
Novodomské rašeliníště – Kovářská (24/2005 Sb.) – rozsáhlá plocha střední části Krušných hor, dosud nechráněná
Rožďalovické rybníky (606/2004 Sb.)
Soutok – Tvrdonicko (26/2005 Sb.) – rozsáhlé území lužních lesů od Břeclavi po Hodonín
Údolí Otavy a Vltavy (607/2004 Sb.)
Východní Krušné hory (28/2005 Sb.) – výrazně větší než PŘP

4. Středně velké a malé oblasti vymezené mimo velkoplošná ZCHÚ (včetně PŘP):

Bohdanečský rybník (608/2004 Sb.) – jen rybník s širším zázemím

Hlubocké obory (609/2004 Sb.)

Hovoransko – Čejkovičko (604/2004 Sb.) – poměrně malá, sice souvislá, ale neucelená oblast

Jaroslavičské rybníky (603/2004 Sb.) – jen rybníky s přilehlým lužním lesem podél Dyje

Komárov (u Holic) (679/2004 Sb.) – poměrně malé území

Lednické rybníky (601/2004 Sb.) – jen rybníky, nesouvislé území

Nádrž vodního díla Nechranice (530/2004 Sb.) – jen vodní plocha

Řežabinec (535/2004 Sb.) – u Ražic, jen rybník

Střední nádrž vodního díla Nové Mlýny (27/2005 Sb.) – jen vodní plocha

Obecně chráněná území

Obecně chráněná území se nacházejí mimo rozsah zvláště chráněných území. Ustanovení zákona lze aplikovat prakticky na kterékoli území. V tom je zásadní přínos zákona č. 114/1992 Sb., neboť do té doby se ochrana krajiny musela omezovat na zvláště chráněná území. Obecně chráněná území se dělí do tří druhů.

Významný krajinný prvek (VKP)

V zákoně je definován jako ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotná část krajiny, která utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability. Významnými krajinnými prvky jsou lesy, rašeliniště, vodní toky, rybníky, jezera, údolní nivy. Dále jsou jimi jiné části krajiny, které zaregistruje podle § 6 orgán ochrany přírody jako významný krajinný prvek, zejména mokřady, stepní trávníky, remízy, meze, trvalé travní plochy, naleziště nerostů a zkamenělin, umělé i přirozené skalní útvary, výchozy a odkryvy. Mohou jimi být i cenné plochy porostů sídelních útvarů včetně historických zahrad a parků. Zvláště chráněná část přírody je z této definice vyňata (§ 3, odst. 1, bod b). VKP jsou chráněny před poškozováním a ničením. Využívají se pouze tak, aby nebyla narušena jejich obnova a nedošlo k ohrožení nebo oslabení jejich stabilizační funkce. K zásahům, které by mohly vést k poškození nebo zničení VKP nebo ohrožení či oslabení jeho ekologicky stabilizační

funkce, si musí ten, kdo takové zásahy zamýšlí, opatřit závazné stanovisko orgánu ochrany přírody. Mezi takové zásahy patří zejména umisťování staveb, pozemkové úpravy, změny kultur pozemků, odvodňování pozemků, úpravy vodních toků a nádrží a těžba nerostů (§ 4, odst. 2).

Ochrana krajinného rázu a přírodní park (PŘP) (§ 12)

Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činnostmi snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umisťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování VKP, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonického měřítka a vztahů v krajině (odst. 1). K umisťování a povolování staveb, jakož i jiným činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit ministerstvo životního prostředí obecně závazným předpisem (odst. 2).

K ochraně krajinného rázu s významnými soustředěnými estetickými a přírodními hodnotami, který není zvláště chráněn podle části třetí tohoto zákona, může orgán ochrany přírody zřídit obecně závazným předpisem přírodní park a stanovit omezení takového využití území, které by znamenalo zničení, poškození nebo rušení stavu tohoto území. Přírodní parky v duchu tohoto zákona odpovídají dřívějším oblastem klidu. Již vyhlášené oblasti klidu byly podle § 90 zákona č. 114/1992 Sb. automaticky prohlášeny za přírodní parky. V přírodních parcích je jejich vyhláškou regulováno hospodářské využívání prostředí a výstavba. V souvisle nezastavěných částech přírodního parku platí stavební uzávěra.

V České republice je 131 přírodních parků. Jsou to území různé velikosti. Některé mají rozlohu menší než 5 000 ha, největší pak přesahují 20 000 ha (Česká Kanada, Český les, Džbán, Hostýnské vrchy, Chříby, Oderské vrchy, Sovinecko, Svratecká hornatina) a tím se blíží chráněným krajinným oblastem, i když režim je zde samozřejmě odlišný.

Abecední seznam přírodních parků:

Baba (*Brno-město, Brno-venkov*), Bobrava (*Brno-venkov*), Bohdalov-Hartinkov (*Svitavy*), Bohdalovsko (*Žďár nad Sázavou*), Botič-Milíčov (Praha 4 a 10), Brdy (*Plzeň-jih*), Březná (*Šumperk*), Buděticko (*Klatovy*), Buková hora-

-Chýlava (*Plzeň-jih*) Černická obora (*Tábor*), Čeřínek (*Jihlava*) Česká Kanada (*Jindřichův Hradec*), Český les (*Tachov, Domažlice, Cheb*) (roku 2005 byla z centrální části jeho původní plochy vyhlášena chráněná krajinná oblast Český les), Čížovky (*Mladá Boleslav*), Dolní Poohří (*Litoměřice*), Dolní Povitaví (*Mělník, Praha-východ*), Doubrava (*Chrudim, Havlíčkův Brod*), Doupovská pahorkatina (*Chomutov*), Drahaň-Trója (*Praha 8 a 7*), Džbán (*Rakovník, Kladno, Louny*), Džbány-Žebrák (*Benešov*), Hadovka (*Tachov*), Halasovo Kunštátsko (*Blansko*), Halštrov (*Cheb*), Heřmanův Městec (*Chrudim*), Homolka-Vojířov (*Jindřichův Hradec*), Horní Berounka (*Rokycany, Plzeň-sever, Plzeň-město*), Horní Střela (*Plzeň-sever, Karlovy Vary*), Hornopožárský les (*Benešov*), Hostivař-Záběhlce (*Praha 10*), Hostýnské vrchy (*Kroměříž, Zlín*), Hrádeček (*Trutnov*), Hřešihlavská (*Plzeň-sever*), Chlum (*Mladá Boleslav*), Chřiby (*Kroměříž, Uherské Hradiště, Zlín*), Jabkenicko (*Mladá Boleslav*), Jelení vrch (*Karlovy Vary*), Jeřáb (*Ústí nad Orlicí*), Jesenicko (*Plzeň-sever, Louny, Rakovník*), Ještěd (*Liberec*), Jevišovka (*Znojmo*), Jistebnická vrchovina (*Benešov, Tábor*), Kamenné vrchy (*Cheb*), Kamínky (*Rokycany*), Kašperská vrchovina (*Klatovy*), Kersko (*Nymburk*), Kladecko (*Prostějov*), Klánovice-Čihadla (*Praha 9*), Kochánov (*Klatovy*), Kornatický potok (*Plzeň-jih*), Kosí potok (*Tachov*), Košíř-Motol (*Praha 5*), Králický Sněžník (*Ústí nad Orlicí*), Kukle (*Tábor*), Lanškrounské rybníky (*Ústí nad Orlicí*), Leopoldovy Hamry (*Cheb, Sokolov*), Les Včelný (*Rychnov nad Kněžnou*), Lysicko (*Blansko*), Manětínská (*Plzeň-sever*), Melechov (*Havlíčkův Brod*), Mikulčický luh (*Hodonín*), Modřanská rokle-Cholupice (*Praha 4*), Moravice (*Opava*), Niva Jihlavy (*Brno-venkov*), Novohradské hory (*České Budějovice, Český Krumlov*), Oderské vrchy (*Nový Jičín*), Okolí Okoře (*Praha-západ, Kladno*), Orlice (= říční niva celé Divoké i Tiché Orlice) (*Ústí nad Orlicí, Hradec Králové, Rychnov nad Kněžnou*), Oslava (*Brno-venkov*), Pálenec (*Strakonice*), Peklo (*Liberec*), Písecké hory (*Písek, České Budějovice*), Plánický hřeben-Kákov (*Plzeň-jih, Klatovy*), Plziny (*Tábor*), Pod Štědrým (*Plzeň-jih*), Podbeskydí (*Nový Jičín*), Podkomorské lesy (*Brno-venkov, Brno-město*), Polánka (*Tábor*), Poluška (*Český Krumlov*), Povodí Kačáku (*Beroun, Kladno, Praha-západ*), Praktická vrchovina (*Uherské Hradiště*), Prokopské a Dalejské údolí (*Praha 5*),

Přebuz (*Sokolov*), Radeč (*Rokycany*), Radotínsko-Chuchelský háj (*Praha 5*), Rakovecké údolí (*Blansko, Vyškov*), Rohatiny (*Plzeň-sever*), Rokytka (*Praha 10*), Rokytná (*Třebíč, Znojmo*), Rymaň (*Mělník*), Řehořkovo Kořenecko (*Prostějov, Blansko*), Říčanka (*Praha 10*), Říčky (*Brno-venkov, Vyškov*), Sedmihoří (*Domažlice, Tachov*), Smrčiny (*Cheb*), Soběnovská vrchovina (*Český Krumlov*), Sovinecko (*Bruntál, Olomouc, Šumperk*), Stráž nad Ohří (*Karlovy Vary*), Strážnické Pomoraví (*Hodonín*), Střed Čech (*Praha-západ, Benešov*), Střední Pohrlaví (*Brno-venkov, Znojmo, Třebíč*), Suchý vrch-Buková hora (*Ústí nad Orlicí*), Svratecká hornatina (*Blansko, Brno-venkov, Žďár nad Sázavou*), Sýkornice (*Jičín*), Šárka-Lysolaje (*Praha 6*), Terezké údolí (*Olomouc*), Trhoň (*Rokycany*), Třebíčsko (*Třebíč*), Třemšín (*Příbram*), Turovecký les (*Tábor*), Údolí Bílého potoka (*Brno-venkov*), Údolí Bystřice (*Olomouc, Bruntál*), Údolí Krounky a Novohradky (*Chrudim*), Údolí Křetínky (*Svitavy*), Údolí Prunérovského potoka (*Chomutov*), Úterský potok (*Tachov*), Valcha (*Tachov*), Velkopopovicko (*Praha-východ, Benešov*), Velký Kosíř (*Prostějov*), Vizovické vrchy (*Zlín*), Východní Krušné hory (*Ústí nad Labem, Teplice*), Vyšebrodsko (*Český Krumlov*), Záhlinické rybníky (*Kroměříž*), Zelenov (*Domažlice*), Zlatý kopec (*Karlovy Vary*), Ždánický les (*Hodonín, Vyškov*), Želechovické paseky (*Zlín*)

Územní systém ekologické stability krajiny (ÚSES)

ÚSES je vzájemně propojený soubor přirozených i pozemněných, avšak přírodě blízkých ekosystémů, které udržují přírodní rovnováhu. Rozlišuje se místní, regionální a nadregionální systém ekologické stability (§ 3, odst. 1, písm. a). Základem ÚSES jsou *biocentra*, což jsou takové části krajiny, které jak velikostí, tak i stavem ekologických podmínek umožňují trvalou existenci druhů i společenstev přirozeného genofondu krajiny. Jednotlivá biocentra propojují *biokoridory*, které mají umožňovat migraci organismů mezi nimi. Biokoridory tedy vytvářejí z izolovaných biocenter síť. Součástí ÚSES jsou dále *interakční prvky*, což jsou krajinné segmenty, které na lokální úrovni zprostředkovávají příznivé působení základních skladebných částí ÚSES (biocenter a biokoridorů) na okolní méně stabilní krajinu do větší vzdálenosti. Mimo to interakční prvky často umožňují trvalou existenci určitých druhů organismů, majících menší prostorové nároky (vedle řady druhů

rostlin některé druhy hmyzu, drobných hlodavců, hmyzožravců, ptáků, obojživelníků atd.). ÚSES si tedy lze představit například jako železniční síť. Cílem ÚSES je vytvoření sítě relativně ekologicky stabilních území ovlivňujících příznivě okolí, ekologicky méně stabilní krajinu, zachování či znovuoobnovení přirozeného genofondu krajiny, zachování či podpoření rozmanitosti původních biologických druhů a jejich společenstev (biodiverzity), podpora polyfunkčního využívání krajiny a uchování významných krajinných fenoménů. Vytváření územního systému ekologické stability je podle zákona (§ 4, odst. 1) veřejným zájmem, na kterém se podílejí vlastníci pozemků, obce i stát.

Památné stromy a jejich ochranná pásma (§ 46)

Představují rovněž specifickou kategorií ochrany přírody. Jde o ochranu jednotlivých exemplářů (mimořádně významných stromů, jejich skupin a stromořadí – odst. 1), přesto však je to věc, která významně ovlivňuje obraz krajiny a často i památkově hodnotných staveb. Památným stromem (skupinou či stromořadím) může být vyhlášena ta dřevina, která vyniká svým vzrůstem, věkem, je významnou krajinnou dominantou, je zvláště cennou introdukovanou dřevinou anebo je dřevinou historicky cennou, která je památkem historie, či připomíná historické události nebo jsou s ní spojeny různé pověsti či báje. Pro památný strom může být vymezeno OP. Pokud se tak nestane, má každý strom základní OP ve tvaru kruhu o poloměru desetinásobku průměru kmene (měřeného ve výši 130 cm nad zemí). V OP není dovolena žádná činnost, která by byla pro památný strom škodlivá (výstavba, terénní úpravy, odvodňování, chemizace) (odst. 3). V České republice je cca 14 600 památných stromů.

Orgány ochrany přírody

Orgány ochrany přírody jsou obecní úřady (povolení ke kácení dřevin – s výjimkou území NP), pověřené obecní úřady (registrace významných krajinných prvků, vydávání závazných stanovisek pro zásahy do nich, vyhlásování památných stromů a jejich OP, to vše ale jen mimo území ZCHÚ a jejich OP), obecní úřady obcí s rozšířenou působností, krajské úřady (nařízení o zřízení přírodního parku, PR a PP, včetně stanovení jejich OP, ale jen mimo území NP a CHKO), správy NP a CHKO (státní správa v ochraně přírody a krajiny v příslušném NP či CHKO včetně zřízení PR

Aleř topolů poblíž Manešovic na Jemnicku – příklad komponovaného počínu v kulturní krajině. Foto 2005.

a PP), Česká inspekce životního prostředí, ministerstvo životního prostředí (vyhlásování NPR, NPP, vymezení zón NP a CHKO), újezdni úřady a Ministerstvo obrany (kompetence obecních úřadů, obcí s rozšířenou působností, krajů a správy, jen na území vojenských újezdů).

Nová chráněná území z pohledu ochrany přírody a krajiny

Je zřejmé, že národní parky (NP), chráněné krajinné oblasti (CHKO), přírodní parky (PřP) a ptačí oblasti pokrývají ve svém souhrnu značné území České republiky. K tomu samozřejmě přistupuje drobnější mozaika maloplošných zvláště chráněných území a prvků chráněných z titulu obecně chráněných území (významné krajinné prvky, územní systémy ekologické stability krajiny).

Je rozsah příslušných kategorií ochrany přírody dostačující? Pokud jde o národní parky, tak zřejmě ano. U chráněných krajinných oblastí a přírodních parků nepochybně ještě rezervy zbývají. Jde například o Novohradské hory, Javoříckou vrchovinu, rozšíření CHKO Šumava na celé území vojenského újezdu Boletice. Za úvahu jistě stojí i Dražanská vrchovina, zvláště její část ležící ve vojenském újezdu. Vysoký potenciál má i území dalších vojenských újezdů (Doupovské hory, Oderské vrchy). Pominout nelze ani Krušné hory. Poměrně málo je dosud pokryto i široké území středního Povltaví, Pootaví, Posázaví a dalších částí Českomoravské vrchoviny. Totéž platí o rybníčních oblastech jižních a jihozápadních Čech. (Řešení této problematiky ale není předmětem článku a ani oboru památkové péče.)

Perspektivy ochrany kulturní krajiny v systému státní památkové péče **Spolupráce a/nebo vzájemné střety oborů památkové péče a ochrany přírody**

Z hlediska památkové péče velmi důležitou otázkou je, zda v oblastech „přírodně chráněné“ krajiny (NP, CHKO, PŘP, případně ptačí oblasti a výměrou větší maloplošná ZCHÚ) by měla památková péče rovněž vstupovat do procesu ochrany krajiny, nebo zda úplně stačí dohled ze strany ochrany přírody. To je poměrně složitá otázka. Je zřejmé, že pokud odpovíme negativně, pak v těchto oblastech není potřeba usilovat o prohlášení krajinných památkových zón (KPZ). Bude však nezbytné ve spolupráci s ochranou přírody a krajiny vtělit dostatečné regulativy alespoň do plánů péče. Pokud odpovíme kladně, tak zde naopak prohlášení KPZ zůstává aktuální. Stejně jako v územích mimo tyto oblasti.

Odpovědět ovšem nedokážeme, dokud nebudeme definovat, co vlastně památková péče v KPZ sleduje a nakolik se to shoduje či naopak liší od toho, co sleduje ochrana přírody. Je zřejmé, že v ochraně přírody jde především o „přírodní náplň“ krajiny, tedy ochranu živočichů, rostlin a jejich stanovišť. To je primární u maloplošných ZCHÚ a lokalit systému NATURA 2000. U NP, CHKO a PŘP k tomu přistupuje i ochrana krajiny jako celku, tedy její struktury, která je dána historickým vývojem, a její estetické hodnoty. Alespoň částečně to dokládá například citace z Nařízení vlády o vyhlášení nejnovější CHKO Český les (č. 70/2005 Sb.): *K zajištění ochrany přírody a krajiny Českého lesa se*

vyhlašuje Chráněná krajinná oblast Český les (dále jen „oblast“). Oblast tvoří pohoří Českého lesa při hranici se Spolkovou republikou Německo, s harmonicky utvářenou krajinou, významným podílem přirozených ekosystémů lesních a trvalých travních porostů, s vysokou čistotou prostředí a minimálním podílem narušených ploch. Posláním oblasti je uchování a obnova jejího přírodního prostředí, zejména ekosystémů volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin, a zachování typického charakteru krajiny za současného rozvíjení ekologicky optimálního systému využívání krajiny a jejich přírodních zdrojů. Pokud jde o regulační opatření, pak z těch, která mají dopad na vzhled krajiny, se v citovaném nařízení výslovně uvádí regulace umísťování informačních, reklamních a propagačních zařízení mimo zastavěná území obcí, vyznačování parkovišť mimo zastavěná území obcí, úprava koryt vodních toků a těžba humolitů. To vše je možné pouze s předchozím souhlasem správy CHKO. O tom, že by se ve volně krajině nemělo stavět, v nařízení nic nenajdeme. V praxi lze dále použít obecná ustanovení zákona č.114/1992 Sb., (viz výše), podle nichž na celém území CHKO nelze stavět nové dálnice, sídelní útvary a plavební kanály, v první a druhé zóně CHKO je nová výstavba úplně zakázána. A podobně. Podobné nástroje regulace by měl poskytovat i statut přírodního parku a vlastně i ochrana jakéhokoli jiného území, kde lze uplatnit zákonné ustanovení o krajinném rázu (viz výše). Nesmíme také zapomínat na to, že pro každé ZCHÚ je nebo by měl být zpracován plán péče o chráněné území. Tam lze případné regulativy konkretizovat – je však otázkou (viz výše) do jaké míry do nich lze případně zařazovat aspekty památkové péče.

V samotné definici CHKO v zákoně je v § 25 uvedeno, že je to území, které kromě dalších charakteristik může vynikat i „...dochovanými památkami historického osídlení“. Tím může být míněna struktura osídlení (půdorysy vesnic, kopanice), ale například i stavby lidové architektury. Zdá se, že správy jednotlivých CHKO se k fenoménu tradičního stavitelství stavěly v minulosti různě. V CHKO Žďárské vrchy, Kokořínsko či Jizerské hory je určitě i díky působení správ CHKO stupeň dochování lidové architektury mimořádný.

Úzká a věcná spolupráce památkové péče s ochranou přírody by se v případě ochrany kulturní krajiny měla opět stát samozřejmostí, jako tomu v mnoha případech bylo

v době, kdy oba obory působily v rámci jednoho resortu a instituce. Je totiž jasné, že ochrana přírody nemůže památkovou péčí nahradit, protože řada aspektů zůstává mimo její zorný úhel. Například u rybníční soustavy se oba obory jistě shodnou na estetické hodnotě rybníkářského díla v krajině, na tom, že by do stávajícího uspořádání kulturní krajiny nemělo být nepříznivě zasahováno. Ochrana přírody však možná nebude usilovat o zachování – například – dřevěných výpustí rybníka nebo povahy opevnění hrází, zatímco památková péče ano. Na druhé straně památkové péči nebudou tolik na srdci ležet výkrmné aspekty kapří obsádky ve vztahu k čistotě vody.

Nelze zastírat ani skutečnost, že v některých otázkách se oba obory mohou dostat do střetu. Namátkou lze zmínit některé modelové příklady.

- Kopec s poutním kostelem, který vždy býval holý (aby kostel bylo vidět s širokého okolí), pouze k němu vedla alej. V průběhu posledních 150 let byl kopec částečně zalesněn, nejprve nejspíše okrašlovacími spolky, zbytek postupně zarostl náletovou zelení. Památková péče by měla usilovat o opětovné pohledové uplatnění této významné krajinné dominanty, tedy o likvidaci zeleně. Pokud ale v této zeleni existují chráněné druhy dřevin, rostlin, nebo zde žijí chráněné živočichové, nastává zákonitý střet.
- Stará alej v krajině, stará natolik, že řada stromů uschla nebo byla poškozena polomy. Památková péče bude usilovat o obnovu její kompoziční a estetické role. To znamená buď odstranit torza stromů a alej doplnit novou výsadbou, nebo ji vykácet celou a znovu vysadit. Tak, jak se to ostatně dělávalo i v minulosti. Rovněž ochrana přírody obvykle sleduje estetickou stránku aleje, ale pokud se v uschlých stromech zabydlel vzácný brouk páchník hnědý (*Osmoderma eremita*), dá jeho ochraně nepochybně přednost.
- Údolní lánová vesnice s částečně dochovaným členěním plužiny. Ta je například patrná díky zbytkům kamenných zídek s keřovou vegetací. Směr členění plužiny je z logiky uspořádání historické záhumenicové plužiny kolmý na osu údolí. Jinak to v daném terénu v podstatě nešlo a takto se zde hospodařilo od 13. století. Takové členění ovšem výrazně podporuje půdní erozi, což je z hlediska ochrany přírody a krajiny negativní. Zvláště při určitém typu a směru obry a při pěstování určitých plodin (pokud

CHKO Broumovsko zahrnuje nejen zemědělskou krajinu broumovské kotliny s dlouhými údolními lánovými vesnicemi s dodnes pozoruhodnou lidovou architekturou, ale zejména rozsáhlá skalní města. Na snímku je partie z Broumovských stěn. Foto 2004.

je zde louka, pak eroze nehrozí). Zde jistě nejde o neřešitelný střet, dobře však ilustruje někdy odlišná východiska i cíle obou oborů.

Památková péče má určitě větší tendenci navracet se k určitým historickým jevům. Nejen při obnově památek, ale i při rehabilitaci a případné rekonstrukci historické krajiny. Sem spadá i následující příklad.

- Zrušený historický rybník, z něhož však zůstala dochována hráz. Na dně bývalého rybníka se za posledních řekněme 50 let vyvinul druhový cenný mokřad. Památková péče by ovšem mohla chtít rybník obnovit, protože zde existoval 600 let a v obnovované struktuře zdejší kulturní krajiny citelně chybí. Co bude mít větší váhu?

A tak bychom mohli pokračovat. Naznačené střety jistě nelze řešit dogmaticky a podle jednoduché šablony. Vždy je třeba posoudit, který z aspektů je důležitější. Jednoznačnejší by snad mohlo být alespoň řešení vztahu zeleně a architektonické památky – historické krajinné dominanty. Genná architektura by měla dostat přednost, neboť zeleň zde byla zpravidla vysazována ve vazbě na ni. A také z hlediska historické kulturní krajiny je správnější, je-li dominantní stavba v krajině vidět. V letitém nepořádku a vyvíjející se náletové zeleni však může být cenný biotop....

Nové KPZ?

Jsou tedy nové KPZ potřeba? Nepochybně ano. V každém případě v těch oblastech, kde je velmi malé zastoupení přírodní složky a dané území nemá předpoklady dočkat se ochrany formou zvláště chráněného území či přírodního parku. Takovou KPZ může být na jedné straně intenzivně obdělávaná polní krajina Křínecka jako typický produkt barokního a postbarokního feudálního velkostatku, v níž se ovšem dochovaly cenné kompoziční prvky a vztahy. Nebo různé formy historické industriální krajiny (kde se může nakonec objevit překvapivé množství ruderálních druhů, které budou ochranu přírody zajímat).

Oprávněnost prohlášení dalších KPZ zůstává mimo pochybnost v oblastech, které v sobě uchovávají výrazné kompoziční zásahy, nebo kde se dochovaly koncentrované rysy krajiny obdělávané a formované tradičními způsoby. Totéž platí pro krajiny memoriální, ať už máme na mysli rovinu spíše mýtickou (hora Říp), nebo připomínku významných osobností (Babiččino údolí) či dějů, zvláště významných bitev a podobně. Souhrnně řečeno, půjde o krajinu, která vedle přírodní a estetické složky vykazuje i výraznou složku památkovou, historickou. Připomeňme definice a složky kulturní krajiny z úvodu článku. Naopak tam, kde jde „pouze“ o krajinu malebnou, by měla postačovat ochrana z titulu ochrany přírody.

Hranice KPZ

Pokud jde o připravované KPZ, pak je vždy nezbytné, aby byly koncipovány a vymezovány se znalostí území chráněné přírody. Příkladem budiž navržená KPZ Maloskalsko. Při prohlédnutí návrhu se lze domnívat, že zpracovatelé návrhu zřejmě nevěděli, že na tomto území již existuje přírodní park (nyní zrušený, protože celé území bylo pojato do rozšířené části CHKO Český ráj). Hranice KPZ se totiž na mnoha místech mírně odchyluje od hranic přírodního parku, aniž by bylo jasné proč. Pokud odchýlné vedení hranic není výslovně zdůvodněno různým zaměřením ochrany, měla by přece obě chráněná území mít shodnou hranici. Mimo jiné z praktických důvodů aplikace ochrany ve správních řízeních a s ohledem na širší veřejnost. Samozřejmě je vždy třeba zodpovědně odpovědět na otázku, zda má KPZ při existenci přírodního parku smysl. Právě v případě Maloskalska se zdá, že možná nikoli. Předmětem zájmu památkové péče jsou v tomto území již chráněné

jednotlivé kulturní památky (zřícenina hradu Vranov s panteonem nad Malou Skálou, jednotlivé objekty lidové architektury v Malé Skále), zatímco jiné rysy historické kulturní krajiny zde téměř nejsou a rovněž převážná část zástavby Malé Skály je památkově nehodnotná až rušivá. Mimořádně malebný krajinný rámeček včetně skalních útvarů dostatečně ochrání přírodní park (resp. CHKO).

Co znamená KPZ?

Poslední, ale možná vůbec nejdůležitější okruh otázek se týká nejen KPZ připravovaných, ale v první řadě KPZ již prohlášených. Lze dokonce říci, že bez jejich vyřešení je problematické další KPZ vůbec prohlašovat. Je to otázka vlastního režimu KPZ, regulativů, vymezení toho, co zde památková péče vlastně sleduje – a co ne.

- Nahrazuje KPZ památkovou zónu jiného typu? Je-li na území KPZ památkově hodnotná vesnice, která splňuje parametry „vesnické“ památkové zóny (VPZ), může být v tomto smyslu chráněna z titulu KPZ, nebo musí být zvlášť prohlášena za památkovou zónu? Domníváme se, že i z titulu toho, že památkový zákon zná pouze pojem *památková zóna*, by měla stačit zóna jediná, tedy v tomto případě ta územně větší, čili krajinná. Bohužel podmínky ochrany uvedené v dosavadních vyhláškách KPZ důslednou péči o jednotlivé historické stavby na takovém území neumožňují a správnými orgány jsou často vydávána neuvěřitelná rozhodnutí, dovolující v KPZ zničení historických staveb s poukázáním na to, že výnos KPZ jejich ochranu neukládá (!). S uplatněním vyhlášek o KPZ souvisí ještě jeden problém. Jsou památkové zóny různých typů územně skladebné, nebo se mohou překrývat? Dnešní stav je takový, že se překrývají. Například: uprostřed KPZ Valečsko leží městská památková zóna (MPZ) Valeč. To je tedy v protikladu s tím, co bylo navrženo výše. Pokud bychom tvrdili, že KPZ a MPZ, resp. VPZ mají různý režim, případně jsou předmětem jiných dotačních titulů a programů (což v případě měst platí), pak by území MPZ Valeč mělo být z území KPZ Valečsko vyčleněno. KPZ Valečsko by se tedy rozkládala jen kolem Valče, ale vlastní městečko by do ní nepatřilo. Řešením by mohlo být, že by se obě zóny sloučily do jediné „památkové zóny“ bez přívlasktu nebo „městské a krajinné památkové zóny“.
- S výše uvedeným problémem souvisí i jeden z aspektů vedení hranic KPZ. V dosavadních KPZ a ještě více v KPZ

navrhovaných se setkáváme se dvěma způsoby vedení hranice ve vztahu k sídelním útvarům, pokud leží při hranici. Nejčastěji jde samozřejmě o vesnice. Hranice některých KPZ vesnice na svém obvodu záměrně obcházejí, aby zůstaly mimo KPZ, v jiných KPZ je tomu naopak – hranice vesnice zahrnuje. Obecně při stanovení hranic KPZ nebyla sledována skutečná památková hodnota té které vesnice a vedení hranice tak tuto charakteristiku obecně nesděljuje. Pokud převáží názor, že KPZ nenahrazuje VPZ, měly by hranice KPZ důsledně obcházet všechny vesnice po obvodu KPZ. V opačném případě by se mělo k problému přistupovat podle reálného stavu věci: památkově nehodnotné vesnice nezahrnout, památkově hodnotné vesnice zahrnout.

- Vyplývá z existence KPZ zákaz nové výstavby mimo zastavěná území sídel? Jde jednak o postupné rozšiřování zástavby (nejčastěji rodinné) po obvodu sídel, jednak o výstavbu větších čtvrtí rodinných domků, dále o výstavbu nového sídelního útvaru (obdobného charakteru) ve volné krajině, ale rovněž o výstavbu jednotlivých domů ve volné krajině, stejně jako o výstavbu účelových a výrobních staveb, ale také parkovišť, golfových hřišť, reklamních zařízení a podobně. Je jisté, že uvedené typy nové výstavby nemají stejnou závažnost. Zcela nepřijatelná – z hlediska ochrany historicko-kulturních a estetických hodnot KPZ – by měla být možnost nové výstavby ve volné krajině. Výstavba menšího rozsahu po obvodu sídla je obvykle přijatelná. Záleží však nepochybně na její hmotové a architektonické formě a také na konkrétním místě výstavby. Tam, kde bude rozvojový projekt znamenat doplnění existující rodinné zástavby, by takový záměr v principu neměl být problémem a předmětem posouzení bude navrhovaná hmota staveb a v případě více staveb jejich urbanistická skladba ve vztahu k existující struktuře sídla. Nepřijatelná naopak může být například vně ucelené řady historických stodol, v pohledově důležitých místech, s vazbami památek na průhledy do krajiny a historické cesty a podobně.
- Bude památková péče schvalovat zásahy v interiérech jakékoli existující stavby na území KPZ, bez ohledu na památkovou hodnotu této stavby? Tedy třeba v koupelně rodinného domu z 80. let 20. století? A naopak: umožní statut KPZ uvnitř sídel ochranu památkově hodnotných

objektů, které nejsou kulturními památkami ve smyslu zákona č. 20/1987 Sb.? Nebo musejí získat statut kulturní památky?

- Bude památková péče chtít ovlivňovat druhy porostů na zemědělsky využívaných plochách? Chránit princip terasovitého uspořádání některých ovocnářských území, krajinnou povahu viničních regionů, charakter a profily obslužných cest v krajině, ale rezignuje na technickou povahu zavlažovacích zařízení nebo uplatnění satelitních antén? Bude na polích prosazovat tradiční proso či len proti kukuřici (která kromě toho, že není tradiční plodinou, extrémně zvyšuje nebezpečí půdní eroze)? Takové úvahy jsou již extrémní, ale měly by být korektně zodpovězeny, jinak bude vyhlášení nových KPZ i nadále samosprávami obcí odmítáno – právě z důvodu nevyřešených obecných novinek, požadavků či omezení, které občany a jejich zástupce v takovém území čekají.
- Je zřejmé, že každá KPZ by měla mít zpracován regulační plán, plán zásad památkové ochrany, nebo alespoň památkový rozbor, který by jednak jasně definoval hodnoty, které jsou předmětem ochrany, dále jevy, které je žádoucí obnovit (aleje, cesty, rybníky aj.), samozřejmě i objekty narušující hodnotu území. Dále by definoval plochy jednoznačně zastavitelné a nezastavitelné, a zřejmě i ty ostatní, kde by se každý záměr konkrétně posuzoval. Nad takovým dokumentem pak lze vést diskusi a hledat širokou podporu pro jeho přijetí.
- S předchozím bodem úzce souvisí potřeba osvěty a propagace. Širší veřejnost o existenci vyhlášených KPZ často vůbec neví. Naopak obce se plánovanému prohlášení KPZ na svém území brání, protože se bojí omezujících zásahů ze strany státní památkové péče. Nejinak je tomu u památkových zón městských a vesnických, ale u KPZ k tomu přistupuje obava vyplývající z toho, že jen málokomu je jasné, co vlastně má být předmětem ochrany a jaká omezení a v jakých oblastech to bude znamenat. Právě regulační či jiný koncepční plán, zpracovaný v koordinaci s obcí, na základě odborných podkladů od specialistů z oboru péče o kulturní krajinu a dalších oborů (ochrana přírody, pozemkové úpravy, krajinné plánování a urbanismus, zemědělství) nejlépe ukáže, co je třeba chránit a co regulovat. Následovat by pak měla kontinuální poradenská činnost, řešící konkrétní problémy.

Uvědomme si, že při vzniku CHKO je vždy zřízena i správa této oblasti a tudíž je vytvořeno personální zázemí pro přípravu odborných vyjádření a práci s veřejností. V případě vyhlášení KPZ (o památkových rezervacích a zónách sídelních nemluvě) tomu tak nebylo a dosud se o nárůstu agendy po vyhlášení každého památkově chráněného území bohužel nehovořilo!

Ve výše nastíněném kontextu je smutnou skutečností, že nedostatek odborných pracovníků v NPÚ pro tuto agendu neumožní alespoň v dohledné době rozborové a koncepční materiály připravit. Byla by to přitom skutečně zajímavá a tvůrčí práce, naplňující poslání oboru. Jeden až dva (popř. žádný) specialista na takto multidisciplinární problematiku v každém územním pracovišti je opravdu málo. Bohužel ze stejných kapacitních důvodů se nestalo téma koncepční a metodické péče o kulturní krajinu v konkrétní podobě ani součástí výzkumných záměrů NPÚ na nejbližší léta; získání prostředků na takovou práci nad rámec základní operativní agendy bude tedy nanejvýš problematické. Aktivnější spolupráce se subjekty sledujícími ochranu přírody a krajiny by měla být samozřejmostí, aby se naše síly netříštily.

Závěrem

Ochrana kulturní krajiny získala v roce 2004 další podporu. Do českého právního řádu byla zařazena Evropská úmluva o krajině, přijatá 20. 10. 2000 ve Florencii členskými státy Rady Evropy. Úmluva se obvykle vztahuje na celé území států a pokrývá přírodní, venkovské, městské a příměstské oblasti. Týká se jak krajin, které mohou být považovány za pozoruhodné, tak krajin běžných a narušených. Obsah Úmluvy je poměrně obecný a většinu bodů Česká republika již v minulosti naplnila. Úmluva je ovšem důležitá jako obecná deklarace zdůrazňující význam krajiny v kontextu ostatních zájmů člověka.

Implementaci Evropské úmluvy o krajině byl věnován projekt vědy a výzkumu s názvem Zajištění realizace Evropské úmluvy o krajině v další činnosti MŽP (úkol č. VaV/640/6/02, řešitelé M. Weber, J. Hendrych, G. Novotná a kol.). Nositelem projektu je VÚKOZ Průhonice, spolunositeli Ústav aplikované ekologie Kostelec nad Černými lesy a LOW a spol. s r.o. Brno. Cílem řešení projektu je vytvořit

podmínky pro implementaci Evropské úmluvy o krajině do českého právního, správního a hospodářského prostředí, především pak s důrazem na harmonizaci přístupu MŽP při nakládání s krajinou v souladu s principy této úmluvy. Výstupem je velmi podrobná Strategie odpovědnosti za českou krajinu²⁾. Doufáme, že se zformulované nástroje podaří skutečně aplikovat v praxi. Zcela zásadní bude přitom kromě zvýšení vzdělanosti v této oblasti na všech stupních naplňovat článek 5 odst. d Úmluvy, který Českou republiku zavazuje „začlenit krajinu do svých politik územního a urbánního plánování, do své kulturní, environmentální, zemědělské, sociální a hospodářské politiky, jakož i do ostatních politik s možným přímým, ale i nepřímým dopadem na krajinu.“

Zabezpečení realizace Evropské úmluvy o krajině je zakotveno v Usnesení vlády ČR č. 1049 ze dne 30. 10. 2002. a je uloženo ministrům životního prostředí, zemědělství, pro místní rozvoj, kultury a ministryni školství, mládeže a tělovýchovy. Citovaná strategie přináší koncepční návrhy, které by neměly zapadnout, zejména nadresortní pojetí a nutnou spolupráci odborníků všech dotčených sfér.

Účelem tohoto článku nemohlo být vyřešení naznačených problémů. Ostatně lze předpokládat, že nejsou ani zdaleka pojmenovány všechny. Cílem bylo především začít diskusi na toto opomíjené, ovšem velmi důležité a aktuální téma z pohledu památkářů.

Poznámky:

- ¹⁾ Překlad pro účel tohoto článku – (svazku 0) Věra Kučová.
- ²⁾ Strategie byla publikována mj. ve sborníku 3. konference Tvář naší země – krajina domova, v části Dokumenty (Praha a Průhonice 2005

ochrana kulturní krajiny

Kultúrna krajina – fenomén bádania, ochrany a využívania

Ludmila Husovská, Viera Dvořáková, Bratislava

Krajina ako územie i prostredie pre život človeka bola a zostáva miestom realizácie historického vývoja tej-ktorej spoločnosti či národa. Prešla zmenami, o ktorých čo-to vieme, ale viacej najmä dávnejších zmien netušíme. Súčasné dianie v spoločenských a činnosť ľudí vo všetkých oblastiach, najmä za ostatných 100 až 150 rokov zanecháva najmä v dôsledku zrýchľujúceho sa technického pokroku na krajine najbadateľnejšie zmeny. Je celkom prirodzené, že práve v dobe najväčších zmien v krajine sa ako reakcia na prebiehajúce premeny začína zintenzívňovať nielen bádanie, ale aj snahy o ochranu identifikovaných hodnôt krajiny. Táto snaha je späť sa začiatkami ochrany a využívania životného prostredia, ochrany prírody a pamiatok.

Medzinárodná spolupráca v ochrane krajiny ako kultúrneho fenoménu sa začína v 60. až 70tych rokoch 20. storočia¹⁾, kedy sa na medzinárodnej platforme (UNESCO, ICOMOS, IFLA, IUCN) definujú základné pojmy v tejto oblasti. Kultúrne a prírodné dedičstvo ako aj následná špecifikácia zameraná na jednotlivé druhy dedičstva je spojená s hľadaním a prehľbovaním poznania o jednotlivých chránených fenoménoch, ako aj o ich integrovaní do životného prostredia a do krajiny.

Slovensko v týchto snahách patrí ku tým štátom, ktoré sa systematicky zaoberajú krajinou, jej ochrany a skúmania začali systematicky zaoberať najmä v 2. polovine 20. storočia s dôrazom hlavne na obdobie 80 – 90tych rokov. Založením Pamiatkového ústavu v r. 1951 – neskoršie Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) bola ochrana prírody a kultúrnych pamiatok odborne spoločne inštitucionálne zastrešená až do r. 1982. Po tomto roku sa obe disciplíny rozdelili na samostatné odborné zložky, ktoré od 90tych rokov 20. stor. patrili a patria do dvoch rôznych rezortov. Ochrana prírody sa

stala súčasťou rezortu životného prostredia a ochrana pamiatok zostala v rezorte kultúry.

Aktuálny pojem krajina začína najviac rezonovať najmä po roku 1990 a neskoršie aj pojem kultúrna krajina. Krajina ako predmet ochrany sa stala súčasťou ochrany prírody prijatím Zákona NR SR č. 287/1994, resp. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. Zo znenia zákona je zjavné, že je zameraný skôr na ochranu prírodných zložiek krajiny s dôrazom na ekosystémy prírody. Špecifiká krajiny ako kultúrneho fenoménu sa dotýka len v niektorých polohách, najmä tam kde prírodnú zložku dopĺňujú resp. pretvárajú ďalej pozri pozn. pod čiarou.

Významnú úlohu pri prehľbovaní poznania o hodnotách, ochrane a rôznych súvisiacich aspektoch využívania kultúrnej krajiny zohrala séria celoslovenských podujatí s medzinárodnou účasťou, ktorú od roku 1995 poriada Slovenská agentúra životného prostredia v Banskej Bystrici. „Krajina, človek, kultúra“ je pravidelnou konferenciou, kde sa v spektre profesií rozvíjajú a snád aj postupne formulujú multidisciplinárne názory spojené s krajinou vôbec, ale aj s kultúrnou krajinou hoci stále ešte prevláda rezortistický prístup a pohľad na krajinu s prevahou jej prírodných a ekologických faktorov.

Pri spracovávaní návrhov na zápis prvých slovenských lokalít do Zoznamu svetového dedičstva v roku 1992 sa prekročil „Rubikon“ rozdeľujúci ochranárske záujmy na prírodné a kultúrne dedičstvo, v dôsledku rozdelenia inštitúcie SÚPSOP po roku 1982. Všetky tri prvé návrhy, Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia, Spišský hrad a pamiatky okolia, ako aj pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Vlkošnica boli už koncipované v súlade s aktuálnym trendom na úrovni Výboru pre svetové dedičstvo (UNESCO) zameraným na definovanie ochrany

„kultúrnej krajiny“ tak, ako ho práve v tom období prediskutoval spolu s poradnými orgánmi ICOMOS (Medzinárodná rada pre pamiatky a sídla) a IUCN (Medzinárodná únia ochrany prírody). Konkrétne sa pri týchto návrhoch vo všetkých troch prípadoch rátať s využitím nástrojov ochrany prírody (chránená krajinná oblasť, resp. chránené prírodné pamiatky) ako s prostriedkami, ktoré sa budú uplatňovať pri ochrane hodnôt kultúrneho dedičstva vymedzených pamiatkových území. V prípade Vlkolínca to bolo územie chránenej krajinskej oblasti (CHKO) Malá Fatra, u Banskej Štiavnice a technických pamiatok okolia CHKO Štiavnické vrchy a pri lokalite Spišský hrad a pamiatky okolia boli jej súčasťou lokality travertínová kopa Dreveník a prírodná rezervácia Sivá Brada. Tu môžeme konštatovať, že to boli naše prvé lastovičky v ochrane aj smerom ku širšiemu fenoménu, než je len stavebné dedičstvo s jeho bezprostredným okolím, ku súvislostiam, ktoré reprezentuje kultúrna krajina. Tienistou stránkou tohto zámeru sa ukázala reálna prax, pretože nie je možné využívať právny rámec nástrojov v oblasti jedného rezortu (ochrany prírody a „prírodných zložiek“ krajiny) na uplatňovanie ochranných zámerov rezortu druhého (so zámerom chrániť kultúrne dedičstvo v krajine).

Formulovanie názorov na krajinu z aspektu kultúrno-historického vývoja a s previazaním na kultúrno-historický potenciál z pozície inštitúcie, zaoberajúcej sa ochranou pamiatok v rezorte kultúry sa základne spracoval roku 2000 *Návrh na postup pri výbere a vyhlásení kultúrnej krajiny za pamiatkovo chránené územie* ²⁾ v zmysle vtedy platného zákona SNR č. 27/1987 Zb. o pamiatkovej starostlivosti s perspektívnou možnosťou previazania aj na zábery vtedy pripravovaného nového zákona o pamiatkach a pamiatkových územiach.

V tomto návrhu sa špecifikáciou pojmu a obsahu KULTÚRNA KRAJINA nadviazalo na zákon o ochrane prírody a krajiny so zákonom o pamiatkovej starostlivosti tak, aby bol v súlade s medzinárodnými dohovormi všeobecne, bez rozdielu na ich ratifikáciu v NR SR. Vtedajšia definícia kultúrnej krajiny nadväzovala a dopĺňovala zákon o ochrane prírody a krajiny, pretože tento zákon má právne stanovený a definovaný rozsah zložiek krajiny v nadväznosti na ochranu a využívanie životného prostredia, ako aj ochranu prírody a jej ekosystémov. Zároveň táto definícia mala ambíciu dopĺňať aj stavebný zákon, pretože spojenie krajiny

s fenoménom kultúrneho dedičstva a kultúrnych pamiatok už zasahuje v území prevažne do zastavaných, zastavovaných alebo na zástavbu plánovaných priestorov najmä v intravilánoch obcí a miest. Oproti princípom ochrany prírody a krajiny, kde základom je ochrana a optimálne využívanie prírodnej zložky územia a krajiny s dôrazom na ekologické systémy prírody, pri ochrane kultúrnej krajiny sa plánovalo s optimálnym využívaním územia a krajiny v nadväznosti na človeka a jeho spoločnosť v interakcii s prírodným prostredím. Tento základný postulát vychádzal z procesu vývoja spoločnosti a činnosti človeka, ktorý do prírodného prostredia resp. prírody vždy zasahoval, zasahuje a bude zasahovať. To znamená, že princípy ochrany prírody a krajiny sa pri ochrane kultúrnej krajiny rozšírili aj na urbanizované a antropogénne prvky a štruktúry krajiny.

Kultúrnu krajinu sme vtedy definovali ako územie s výraznými zložkami a prvkami kultúrno-historického potenciálu – kultúrneho dedičstva, v ktorom sú zahrnuté rozmanité väzby a prejavy pôsobenia medzi historickou činnosťou človeka a jeho prírodným prostredím. Na takomto území sa nachádzajú všetky antropogénne a urbanizačné stopy a prejavy. Územie, ktoré dokumentuje evolučnú, kultivačnú a kultivovanú činnosť človeka v prírodnom prostredí v priebehu historického vývoja v nadväznosti na kultúrne pamiatky môže byť vyhlásené za pamiatkovú zónu krajinného charakteru.

Cieľom takto definovanej kultúrnej krajiny bolo zachovať, udržať a zlepšiť kultúrne a prírodné hodnoty krajiny v nadväznosti na princípy trvaloudržateľného rozvoja v danom území, pričom touto ochranou sa zachováva jeho kultúrno-historická, estetická a biologická rozmanitosť v priestore a čase. Pri identifikácii a stanovení postupu a výberu kultúrnej krajiny pre jej ochranu a tým aj limitné využívanie pri hodnotení vytipovaného územia sa odporúčalo vychádzať z nasledovných hodnôt:

I/ kultúrno-historických, pri rešpektovaní existujúcich a rôznorodých diel hmotnej časti kultúrneho dedičstva a to v časti:

a/ nad terénom t.j. najmä z historického stavebného fondu v nadväznosti na jeho dotvárajúce prírodné prostredie – vytvorené človekom, človekom čiastočne upravené alebo len prirodzene tvoriace jeho súčasť.

V zmysle vtedajšieho zákona o pamiatkovej starostlivosti to bol:

- chránený historický stavebný fond = kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie, pamiatkové zóny a ich ochranné pásma,
- ostatný historický stavebný fond – nechránený v zmysle vtedajšieho pamiatkového zákona,

b/ *pod terénom* t.j. archeologické lokality a náleziská, ktoré boli aj v zmysle pamiatkového zákona chránené a základne rozdelené na:

- známe a identifikované – odkryté a neodkryté,
- neidentifikované – neodkryté, pričom za kultúrne pamiatky sa považujú aj náleziská a nálezy, nevyhlásené za kultúrne pamiatky (bola to časť 3, § 21–24 zákona a jeho vykonávacej vyhlášky). Pri archeologických lokalitách (vyhlásené kultúrne pamiatky a evidované archeologické nálezy – náleziská, ktorými sú aj iné druhy kultúrnych pamiatok) je ochrana a využívanie zamerané na zachovanie súčasného stavu v krajine bez akýchkoľvek odborne neusmernených zásahov do terénu, ktoré by likvidovali nálezové možnosti resp. realizáciu archeologických výskumov.

III/ esteticko-biologických hodnôt s dôrazom na ich prameň v historickom vývoji ako prostredia existujúcich historických diel /urbanistických, architektonických, umelecko - historických, výtvarných, technických, stavebných, ľudového staviteľstva a pod./ ako časti prírody s výraznými funkciami pri zachovávaní biodiverzity a ekologickej stability územia.

Pri takto vyhodnotenej kultúrnej krajine s cieľom jej ochrany sa však navrhovalo zohľadniť aj *súbor činností* (najmä činnosti súvisiace s hospodárskym a stavebným rozvojom), ktoré ovplyvňujú využívanie kultúrnej krajiny najmä však v súlade s princípmi trvalo udržateľného územného rozvoja nielen Slovenska, ale aj Európy ³⁾.

Základné hodnoty kultúrnej krajiny, ale krajiny vôbec však nie je možné chrániť, zachovávať, využívať a dotvárať bez zabezpečenia menežmentu ochrany a využívania tzn., že sa musí v nadväznosti na stanovené podmienky dosiahnuť koordinácia medzi všetkými zámermi a činnosťami v danom území s vlastnickými právami v kultúrnej krajine alebo v krajine vôbec.

Menežment ochrany a využívania kultúrnej krajiny by mal zahrňovať koordináciu zámerov a činností v území medzi:

- 1/ vlastníkmi v území: fyzické a právnické osoby
- 2/ orgánmi územnej a miestnej samosprávy

3/ orgánmi štátnej centrálnej a územnej správy. Podľa takto špecifikovaných princípov menežmentu, ktoré sú uplatňované aj pri ochrane kultúrneho dedičstva sme konštatovali, že:

Kultúrne dedičstvo - jeho hmotná časť je základným prvkom pri definovaní a hodnotení krajiny z hľadiska jej významu v širokom spektre kultúrno-historického vývoja. Vyjadruje základný a strešný pojem pri špecifikovaní kultúrnej krajiny ako jeho neoddeliteľná súčasť. Ak je kultúrna krajina charakterizovaná harmonickou symbiózou diela človeka a prírody, tak potom na danom území sa v priebehu historického vývoja vytvorili špecifické hodnoty, ktoré svojim významom môžu presahovať hranice daného miesta, regiónu, alebo štátu a sú dôležité z historických, kultúrnych, vedeckých alebo iných dôvodov ⁴⁾.

Kultúrna krajina ako základný priestorovo – územný, hospodársky, spoločenský a časový pojem sa v podmienkach Slovenska môže viazať na *historickú sídelnú štruktúru* a jej sprievodné a nadväzujúce kultúrno-historické prvky /výroba, doprava a pod./. Je nositeľom základných výpovedných hodnôt nad terénom v nadväznosti na ochranu a využitie v súčasnosti. Zároveň sa však viaže na tú časť kultúrneho dedičstva charakterizovanú ako *archeologické kultúrne dedičstvo* resp. KD, ktoré sa nachádza v menšej časti *nad terénom, ale v podstatnej časti pod terénom, je spravidla druhotne adaptovaná prírodnou zložkou krajiny.*

K tejto skupine patrí aj špecifická časť kultúrneho dedičstva nachádzajúca sa *pod terénom t.j. diela patriace k banskej činnosti*, presnejšie patriace k historickému podzemnému spôsobu zabezpečovania rôznych surovín.

Stanovenie základných princípov identifikácie s následnou ochranou a využitím kultúrno-historických hodnôt územia je dôležité aj pre ich *nezastupiteľnosť*, pre *trvaloudržateľnú* úroveň kvality rozvoja súčasnej spoločnosti a pre budúcnosť.

Hmotná časť kultúrneho dedičstva s jej nadväzujúcim a bezprostredným prírodným a ostatným urbanizovaným prostredím je určujúcim prvkom kultúrno-historického potenciálu územia Slovenska. Je jedným z limitujúcich prvkov pri ďalšom rozvoji územia. V kultúrno-historickom potenciáli územia Slovenska je fond nehnuteľných kultúrnych pamiatok výberovou kategóriou z fondu nehnuteľných vecí kultúrneho dedičstva chápaný ako jeho základný prvok, ktorý je nutné rešpektovať pri všetkých najmä výhľadových

a plánovacích činnostiach. V rámci hodnotenia a zobrazovania kultúrnej krajiny by ako jeden z určujúcich faktorov a podkladov mala byť spracovaná kultúrno-historická topografia územia na troch základných úrovniach: **celoslovenskej, nadregionálnej a regionálnej**.

Spracovanie tejto topografie by malo vychádzať z hodnotenia:

A/ potenciálu krajiny a jej sídelnej štruktúry, nielen z aspektu sídelnej štruktúry danej mestami a obcami v nadväznosti na ich kultúrno-historické hodnoty, ale aj z hľadiska hodnôt pre niektoré oblasti charakteristických rozptýlených prvkov osídlenia. Lazy, kopanice, štále – majere a prechodných sídelných štruktúr – hajlochy, vinné pivnice, senníky v nadväznosti na historické hospodárske činnosti sa prejavujú v súčasnosti najmä historickými technickými dielami – významné železničné trate s príslušnými stavebnými objektmi, cesty a mosty, vodné nádrže, hate – stupy, vodovody, banské diela, hute a pod., ale aj typickými úpravami poľnohospodárskej pôdy (terasovitě políčka, vinice, lúky).

B/ urbanizovaného a neurbanizovaného prostredia z rozčlenením a vyhodnotením kvalít krajiny ako takej na hodnotu:

a/ kultúrno-historickú, vyjadrujúcu súčasný stav abiotickej zložky krajiny v nadväznosti na jej historický vývoj – na jej historickú premenu. V krajine to znamená zisťovanie jej vzhľadu a kvality v minulosti na základe:

- historických údajov,
- pamiatkových výskumov – archeologického, urbanisticko-historického, architektonicko-historického a aj umelecko-historického,
- základného výskumu zachovaných dokumentačných podkladov – najmä historických katastrálnych máp, kde je zaznamenaný **stav a rozsah historického stavebného fondu** v príslušnom katastri

b/ prírodno-historickú, v súčinnosti s ochranou prírody a krajiny, pričom tieto hodnotenia sa zameriavajú na súčasný stav **biotickej** zložky krajiny v nadväznosti na jej historický vývoj – na jej premenu v historických obdobiach. V krajine to znamená zisťovanie jej vzhľadu a kvality v minulosti na základe:

- základného výskumu zachovaných dokumentačných podkladov – historických katastrálnych máp, kde je zaznamenaný **stav príslušného katastra vrátane stavu a rozsahu polí, lúk, lesov a pod. s označením základných druhov**

porastov, ale aj z archívnych materiálov (súpisov panstiev a pod.).

- zistených historických zmien – **vývoja rastlinného fondu i živočíchov** – historická topografia prírodného prostredia
- zistených historických zmien **v ekosystémoch**.

Takto zhodnotené územie Slovenska sa môže stať na jednej strane potenciálom, ale aj limitujúcim faktorom územného rozvoja krajiny. Návrh však zostal len ako jeden z prvých pokusov o určité definovanie kultúrnej krajiny v nadväznosti na jej ochranu a využívanie. Jedným z dôvodov tohto zdanlivého otáľania bolo aj zameranie sa v polohe odbornej inštitúcie, Pamiatkového ústavu, resp. Pamiatkového úradu SR v prvom rade na revíziu už skôr vyhlásených vecí, kultúrnych pamiatok, pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón a zrealizovanie zámierov ich ochrany s preukázateľnými pamiatkovými hodnotami. Na túto prácu sa bude môcť však nadviazať po ukončení revízie pamiatkových území. Prílohou tohto návrhu bolo aj rámcové vymedzenie štruktúr kultúrnej krajiny, ktoré by mohli byť potenciálom na výber chránených území formou pamiatkovej zóny krajinného charakteru, ktorú bolo možné uplatňovať nielen v zmysle platného, ale aj pripravovaného pamiatkového zákona.

Rámcový výber takto definovaných pamiatkových zón sa stal potom aj súčasťou ochrany, zásad a regulatívov pri využívaní kultúrneho dedičstva v Konceptii územného rozvoja Slovenska v roku 2001, ktorá bola prijatá uznesením vlády SR č. 1033 z 31.10.2001 a jej záväzná časť vydaná nariadením vlády SR č. 528/2002 Z.z.

Aj v súčinnosti s týmito zámermi bol po prvotných zdĺhavých prípravách a vo veľmi intenzívnom finiši v roku 2002 vydaný Atlas krajiny Slovenskej republiky ⁵⁾, ktorý je spracovaný v knižnej aj v digitálnej verzii. Atlas je zostavený z 10. základných kapitol na temer 352 stranách. Od úvodných princípov zobrazovania krajiny cez vývoj osídlenia a jeho mapového zobrazenia, polohu, prvotnú a druhotnú krajinnú štruktúru, obyvateľstvo a jeho aktivity v krajine, prírodno-sídelné regióny, chránené územia a prírodné zdroje, stresové javy v krajine, v závere predstavuje krajinu ako životné prostredie človeka so všetkými zásadnými limitujúcimi faktormi. V rámci kapitoly VIII. je na 3 dvojstranách od piatich máp premietnutý súčasný stav ochrany nehnuteľných kultúrnych pamiatok a pamiatkových území. Zároveň sú na ďalších mapách zobrazené viaceré súvisiace údaje. Patrí

k nim sledovanie vývoja osídlenia i na základe zobrazenia archeologických nálezov a nálezísk z jednotlivých období, ale aj iné bezprostredne nadväzujúce skutočnosti – napr. historické urbanistické štruktúry, ako aj kultúrno-historický potenciál krajiny

Od 1.4.2002 nadobudol účinnosť Zákon NR SR č.49/2002 čiastka 23 Z.z. SR o *ochrane pamiatkového fondu*, pracovne „pamiatkový zákon“, ktorý v §1 „upravuje podmienky ochrany kultúrnych pamiatok a pamiatkových území v súlade s vedeckými poznatkami a na základe medzinárodných zmlúv v oblasti európskeho a svetového kultúrneho dedičstva, ktorými je samozrejme Slovenská republika viazaná“.

§ 2 tohto zákona v základných pojmoch určuje čo je - pamiatkový fond, pamiatková hodnota, kultúrna pamiatka /KP/, pamiatkové územie, archeologický nález a nálezisko a čo zhŕňa ochrana pamiatkového fondu. Pre problematiku kultúrnej krajiny a jej ochrany je dôležitý pojem pamiatková hodnota, ktorá je definovaná ako súhrn významných *historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných, umelecko-historických hodnôt*, ktoré môžu byť predmetom individuálnej alebo územnej ochrany.

V tomto zákone sa v § 17 – Vyhlasovanie *pamiatkovej zóny* – definuje „pamiatková zóna ako územie s historickým sídelným usporiadaním, *územie kultúrnej krajiny s pamiatkovými hodnotami* alebo územie s archeologickými nálezmi a archeologickými náleziskami, ktoré možno topograficky vymedziť“. Týmto zákonom je už daná možnosť a stanovený základný princíp ochrany kultúrnej krajiny ako územia s pamiatkovými hodnotami.

K formám ochrany kultúrnej krajiny sa za istých podmienok môže priradiť aj vymedzenie ochranného pásma ako územia na ochranu a usmernený rozvoj prostredia alebo okolia nehnuteľnej kultúrnej pamiatky, pamiatkovej rezervácie a pamiatkovej zóny.

Z týchto základných princípov ochrany pamiatkového fondu, kde už kultúrna krajina je jeho súčasťou môžeme predpokladať väzbu kultúrnej krajiny na:

- chránené územia – pamiatkové rezervácie a zóny,
- chránené súbory a solitéry podľa štruktúry fondu nehnuteľných kultúrnych pamiatok, kde obe tieto kategórie majú alebo budú chránené aj formou vyhláseného ochranného pásma, v ktorom sa posudzujú práve väzby

pamiatkového fondu na široké urbanizované či prírodné prostredie. Ďalšie štruktúry, ktoré sú kultúrno-historickým potenciálom a môžu byť základom v špecifikovaní kultúrnej krajiny a perspektívne môžu byť aj chránenými vecami – kultúrnymi pamiatkami :

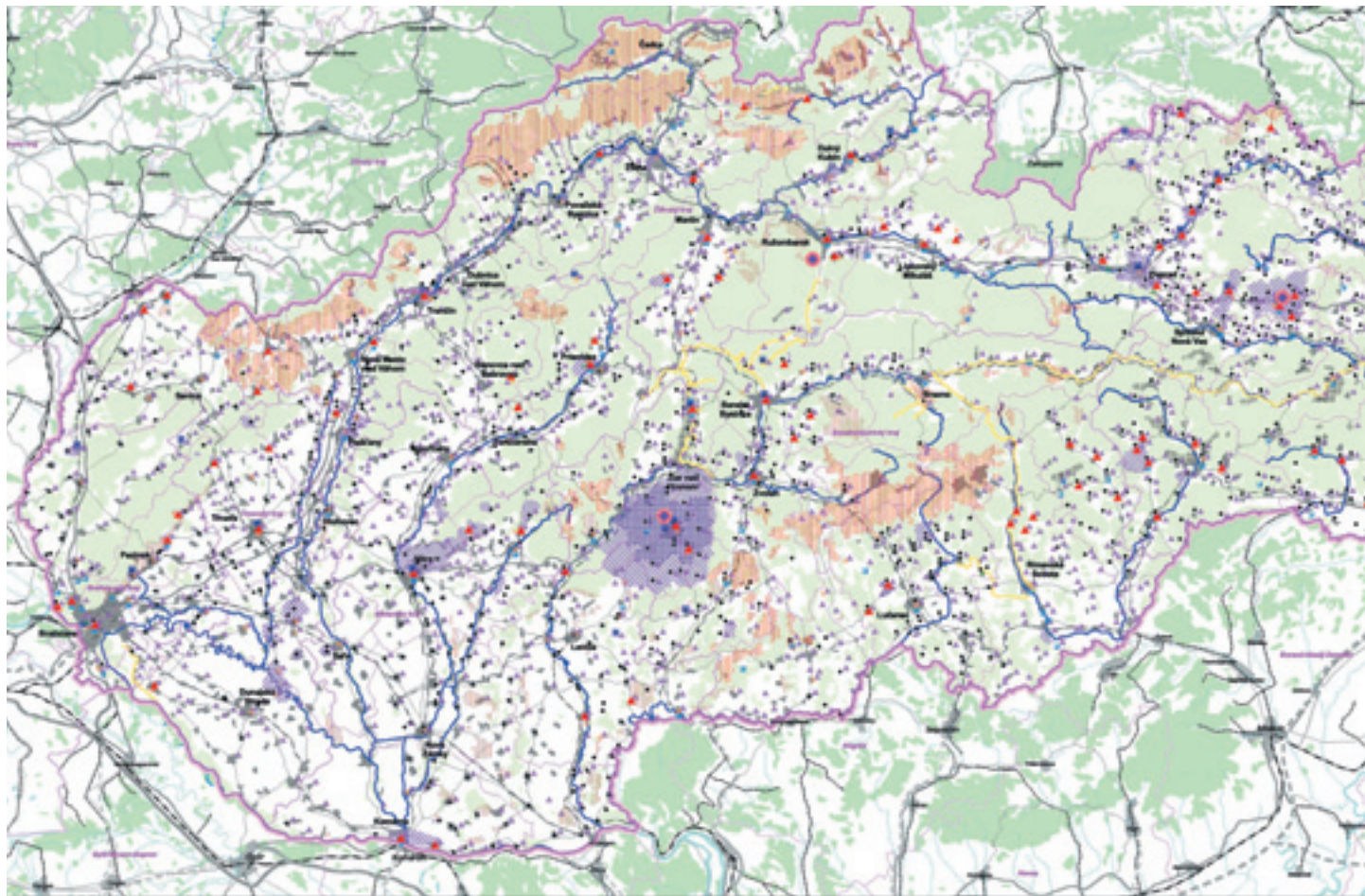
- historické krajinnno-urbanistické dominanty – napr. zaniknuté hrady, ktoré nie sú KP, kalvárie a pod.,
- historické sídelné súbory viažuce sa historické jadrá miest a obcí, z rôznych dôvodov skôr nevyhlásené pamiatkové rezervácie a zóny,
- ďalšie historické sídelné štruktúry /nechránené/: osady, lazy, kopanice, štále, majere, senníky, budy, vinné pivnice, hajlochy,
- historické špecifické a doplňujúce prvky: historické technické diela a stopy historickej výrobnnej činnosti v nadväznosti na dopravné trasy – banské diela, hute, železnice, cesty, mosty, ale aj prírodné i umelé nádrže, tajchy, stupy, hate, aleje, remízky s kaplnkami alebo plastikami, cintoríny, kalvárie, božie muky, pútné miesta a pod.,
- územia s tradične využívanou pôdou, kde sa v dôsledku dlhodobého kultivovania vytvorila charakteristická štruktúra poličok a terás (napr. s vinicami)

Na základe takto stanovených východísk bude prvoradou úlohou pri definovaní, kvalifikovaní a kvantifikovaní územia s charakterom kultúrnej krajiny zahájenie jej základného výskumu vo vzájomnom dialógu medzi odbornými pracovníkmi z oblastí:

= ochrany pamiatkového fondu a kultúrneho dedičstva,
= ochrany prírody a krajiny,
= geografie, biológie, krajinej ekológie apod.... V uvedených širokých oblastiach je naše poznanie prípadných pamiatkových hodnôt krajiny náhodné a nesystémové.

Z hľadiska súčasných i perspektívnych zámerov monometológie ako strešnej disciplíny pre ochranu kultúrnych pamiatok a kultúrneho dedičstva je možné zatiaľ rámcovo vychádzať najmä z území so známymi pamiatkovými hodnotami, teda z:

- 1/ nehnuteľných kultúrnych pamiatok a ich ochranných pásiem
- 2/ pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón ich ochranných pásiem
- 3/ perspektívnych pamiatkových zón kultúrnej krajiny s výraznými pamiatkovými hodnotami.

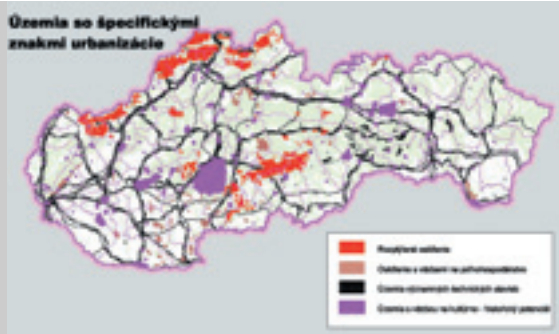

Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky

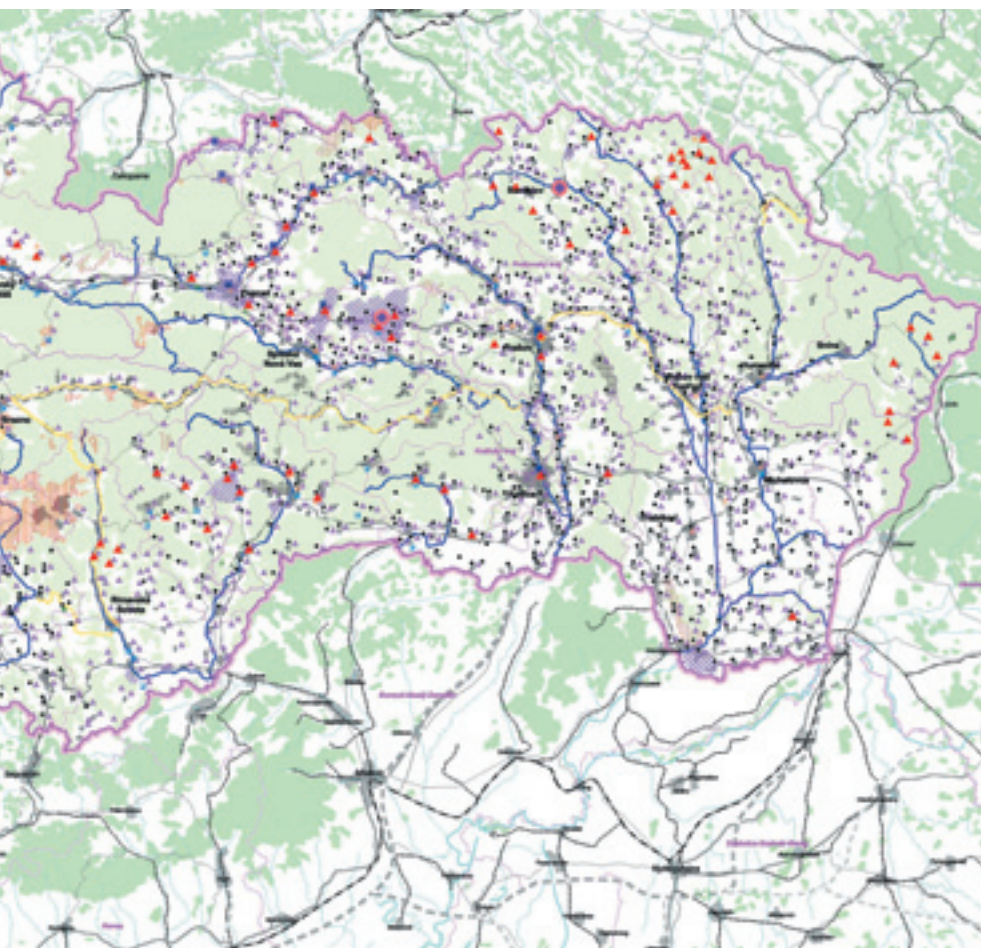
Spracoval: AUREX, spol. s r.o., Bratislava
 Zodpovedný redaktor: Ing. arch. Ľudmila Husová, CSc.
 Spolupracovníci: Ing. arch. Viera Dostálová, Mgr. Beata Tóthová
 Redaktor: Ing. arch. Ľubomír Klauber
 Hlavný redaktor: Ing. arch. Vojtech Hrdina, CSc.

KURS 2001

Konceptia územného rozvoja Slovenska

Kultúrne dedičstvo

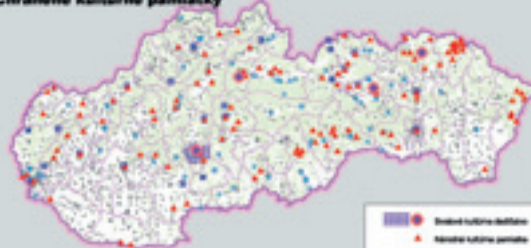

- Hranica SR
- okres
- okraj
- Svetové kultúrne dedičstvo
- Národná kultúrna pamiatka
- Významná dopravná stavba

- Kultúrne pamiatky
- Pamiatkové rezervácie
- Pamiatková zóna
- Potencionálne kultúrne dedičstvo
- Múzea, galérie
- Archeologické náleziská

- Rozptýlené osídlenie
- Osídlenie s väzbami na poľnohospodárstvo
- Oblasť významných technických stavieb
- Oblasť s väzbou na kultúrno-historický potenciál

Chránené kultúrne pamiatky

Sieť archeologických nálezísk

Doteraz sú s výraznými charakteristickými znakmi kultúrnej krajiny v rámci ochrany kultúrneho dedičstva na Slovensku vyhlásené dve územia. Pri ich vyhlasovaní sa zohľadňoval aj výrazný prírodný faktor územia a previazanie na jeho krajinný charakter, najmä z aspektu zachovaných stôp po banskej činnosti v daných lokalitách. Staršou z nich je *pamiatková rezervácia Štiavnické Bane*⁶⁾. Predstavuje územie, kde sa nachádzajú technické pamiatky – technické diela viažuce sa na banskú činnosť z obdobia 13. a 18. storočia, ako aj časť prostredia umelých vodných nádrží – tajchov so systémom zberných a spájacích kanálikov. Je to zároveň aj miesto aplikácie jedinečných technických vynálezov, použitých v štiavnickom banskom revíre najmä v 18. storočí. Tieto pamiatky tvoria zároveň súčasť lokality zapísanej do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva v roku 1993. V lokalite je výrazný podiel prírodného prostredia v rámci hraníc, ktoré ďaleko prekračujú rámec zvyčajne chránenej zástavby.

*Kremnica a jej okolie je súčasťou rozsiahlej pamiatkovej zóny krajinného charakteru*⁷⁾. Je vymedzená v širokom okolí jestvujúcej pamiatkovej rezervácie a pamiatkovej zóny vidieckeho typu – Kremnické Bane. Podstatnou zložkou pamiatkových hodnôt územia sú technické pamiatky – technické diela viažuce sa na banícku a minciarsku činnosť v období 14. až 18. storočia, ako aj stopy tejto činnosti, ktoré skôr patria do kategórií archeologických nálezov a nálezísk. Opäť je vo vymedzenej zóne vysoký podiel prírodného prostredia, ktoré „prerastá“ až do intenzívne urbanizovaného územia. Vzhľadom k tomu, že ochrana samotných pamiatok a pamiatkových území sa dlhé roky sústreďovala na ochranu stavebnej podstaty týchto vecí, širšie súvislosti, prirodzene tvoriace súčasť kvalít celkového výrazu jednotlivých architektúr a ich súborov sa neobmedzene pretvárali často likvidačným spôsobom zväčša v neprospech najmä urbanisticko-architektonických kvalít chráneného prvku. Keďže na tieto skutočnosti poukazovali samotní pamiatkári už od 80tych rokov minulého storočia⁸⁾ prirodzenou reakciou na negatívny vývoj v oblasti „živelného“ výrazu rýchlo urbanizovanej krajiny je snaha o ochranu zatiaľ nezničených hodnôt. Pre budúcnosť teda bude potrebné:

- zabezpečiť rozpracovanie tiež základného výskumu kultúrnej krajiny v úzkej spolupráci všetkých dotknutých odborov pre oblasť ochrany;
- a/ kultúrneho dedičstva so systematickým sústredením sa

na základný výskum a na spracovávanie komplexnej kultúrno-historickej topografie Slovenska,

- b/ prírodného dedičstva zahájiť vyhodnocovanie biotických prvkov prírody z hľadiska historického vývoja územia – premeny lesných, poľnohospodárskych a iných prírodných území v nadväznosti na vývoj sídiel a katastrov, historickej premeny ekosystémov a pod.

Vzhľadom k tomu, že ochrana kultúrnej krajiny je veľmi úzko odkázaná najmä na uvedomeného vlastníka a užívateľa pozemkov i zástavby, za rovnako aktuálnu v tomto smere pokladáme požiadavku systematickej práce s verejnosťou. Tá si totiž vo všetkých úrovniach spoločnosti len málokedy uvedomuje celkový dopad svojich riešení a rozhodnutí nielen na prírodu samotnú, ale aj na obraz krajiny vôbec.

Poznámky:

- ¹⁾ vybrané medzinárodné dokumenty: (a. Benátska charta; b. Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva z 16.11.1972, Paríž a Z. z. č.159/1991,č. 32; c. Florentská charta).
- ²⁾ HUSOVSKÁ, L. – PAPPOVÁ, J.: *Návrh postupu pri výbere a vyhlasovaní kultúrnej krajiny za pamiatkovo chránené územie*. PHÚ marec 2000, Archív PÚ Bratislava.
- ³⁾ *Riadiace princípy trvaloudržateľného územného rozvoja Európskeho kontinentu*, CEMAT, Správa o pokroku č. 2., Štrasburg 1998.
- ⁴⁾ Kultúrna krajina z hľadiska hodnôt a typologických črt, LIPTAY, J.: *Krajina ako kultúrne dedičstvo*, PM č.1/97, str. 34–37.
- ⁵⁾ *Atlas Slovenskej krajiny*. Ministerstvo životného prostredia, Slovenská agentúra životného prostredia a Esprit, s.r.o., Bratislava 2002.
- ⁶⁾ vyhlásená nariadením vlády Slovenskej republiky v roku 1995
- ⁷⁾ vyhlásená 26.3.1999 Krajským úradom Banská Bystrica vyhláškou č. 13/99, právoplatná od 19.5.1999
- ⁸⁾ HUSOVSKÁ, L.: *Súčasný stav v prestavbe historických jadier miest na Slovensku*. – celoštátne semináre k „Prestavbe CMZ“ v r. 1983 v Žiline a Bratislave, 1984 v Strážnici a 1986 v Hradci Králové.

Použitá literatúra:

Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS, 3 časti r. 2002 – 2004, ICOMOS Slovensko.
Atlas SSR. SAV, Bratislava 1980
Etnografický atlas. Národopisný ústav SAV, Bratislava 1990.

POJMY podľa medzinárodných dohovorov:

Krajina resp. územia, ktoré by mali patriť aj pod termín kultúrna krajina podľa medzinárodných dohovorov

Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva z 16.11.1972 v Paríži, Z.z.č.159/1991, čiastka 32

Za kultúrne dedičstvo/ ďalej KD/ podľa čl.1 sa považuje:

- a/ architektonické diela, diela monumentálneho sochárstva maliarstva, prvky alebo štruktúry archeologickej povahy, nápisy, jaskynné obydlia a kombinácie prvkov, ktoré majú výnimočnú svetovú hodnotu z hľadiska dejín, umenia alebo vedy,
- b/ skupiny oddelených alebo spojených budov, ktoré majú z dôvodu svojej architektúry, rovnorodosti alebo umiestnenia v krajine výnimočnú svetovú hodnotu z hľadiska dejín, umenia alebo vedy,
- c/ **lokality - tvory človeka alebo kombinované diela prírody a človeka a oblasti zahrňujúce miesta archeologických nálezov majúce výnimočnú svetovú hodnotu z dejinného, estetického, etnologickeho alebo antropologickeho hľadiska.**

V rámci vykonávacej smernice k dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, ktorou sa lokality zaraďujú do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva je špecifikované, že **kultúrnu krajinu (KK)** reprezentujú kombinované diela prírody a človeka, tak ako to určuje článok I - Konvencie o kultúrnom dedičstve:

Tieto lokality znázorňujú **evolúciu ľudskej činnosti a osídlenia v čase**, pod **vplyvom fyzických tlakov a okolností** poskytovaných prírodným prostredím a **následných sociálnych, ekonomických a kultúrnych síl - vonkajších i vnútorných.**

Ich výber má byť na základe:

- ich výnimočnej **univerzálnej hodnoty**
- ich **reprezentatívnosti** v podmienkach jasne definovaného geokultúrneho regiónu
- ich schopnosti **ilustrovať základné a charakteristické prvky regiónov.**

Termín KK zahrňuje **rozmanitosť prejavov** vzájomného pôsobenia medzi **ľudstvom a jeho prírodným prostredím**. KK je často odrazom špecifických techník udržateľného využitia krajiny so zreteľom na vlastnosti a obmedzenia prírodného prostredia, v ktorom vznikli.

Ochrana KK môže byť príspevkom k moderným technikám udržateľného využitia krajiny, môže **zachovať alebo zlepšiť prírodné hodnoty krajiny**. Nepretržitá existencia tradičných foriem využitia krajiny podporuje biologickú diverzitu mnohých oblastí sveta. **Ochrana tradičných KK** preto **pomáha zachovať biologickú diverzitu**.

KK je rozdelená do troch hlavných kategórií:

1/ identifikovaná a jasne definovaná KK je zámerne navrhnutá a vytvorená krajina: záhrady a parkové krajiny, útvary vytvorené z estetických dôvodov. Často, ale nie vždy sa spájajú s budovami,

ktoré slúžia náboženskému účelu alebo s inými monumentálnymi budovami a celkami

2/ krajina, ktorá prešla organickým vývojom. Je dôsledkom počiatočných sociálnych, ekonomických, administratívnych a náboženských požiadaviek. Do súčasnej formy sa vyvinula spojením so svojím prírodným prostredím alebo reakciou na toto prostredie. Taká krajina odráža evolučný proces vo svojej forme a v jednotlivých znakoch. Delí sa do dvoch kategórií:

2.a/ reliktná a fosílna krajina, kde **evolučný proces už skončil** v určitom čase v minulosti, odrazu alebo v priebehu nejakého obdobia. Jej významné **charakteristické znaky sú však stále viditeľné** v materiálnej podobe.

2.b/ nepretržite sa rozvíjajúca krajina, ktorá si v súčasnej spoločnosti udržiava aktívnu sociálnu úlohu, tesne **spojenú s tradičným spôsobom života** a v ktorej **evolučný proces stále pokračuje**. Súčasne prináša významné materiálne dôkazy o jej evolúcii v priebehu času.

3/ asociatívna kultúrna krajina, ktorej zaradenie ako kultúrne dedičstvo je oprávnené skôr na základe silných náboženských, umeleckých alebo kultúrnych asociácií prírodných prvkov ako materiálnych kultúrnych dôkazov, ktoré môžu byť nevýznamné, alebo môžu aj chýbať.

Dohovor o ochrane archeologickeho dedičstva z 16. 17. 1.1992.

Archeologické dedičstvo (ďalej AGD) - za jeho prvky sú považované **všetky pozostatky, hmotné statky a iné stopy ľudskej existencie** v minulosti. Sem patria **štruktúry, konštrukcie, architektonické celky, upravené mestá**, pohyblivé svedectvá, **pamätníky inej povahy, ako aj ich kontext, nech už sa nachádza v zemi alebo pod vodou.**

Pre ochranu AGD je potrebné:

1. spracovanie a riadenie **inventára svojho AGD a zatriedenie pamätníkov a zón**, ktoré sú pod ochranou štátu /oficiálnych inštitúcií/,
2. vytvorenie **oblastí archeologických rezervácií** a to aj bez zvyškov zjavných na povrchu alebo pod vodou, **s cieľom zakonzervovať materiálnych svedkov** určených na preskúmanie ďalším generáciám,

Odporúčania týkajúce sa ochrany krásy a charakteru krajiny a sídiel z 9. 12. Novembra 1962, Paríž

Definícia: **Ochrana krásy a charakteru krajín a sídiel** sa chápe ako **ochrana** a podľa možnosti **obnova vzhľadu prírodných, vidieckych a mestských krajín a sídiel**, či už prirodzených alebo umelých, ktoré majú **kultúrny alebo estetický význam** alebo tvoria typické prírodné prostredie.

Všeobecné zásady: **Ochrana sa nemá obmedziť na prírodnú krajinu a sídla, ale má sa rozšíriť aj na krajiny a sídla, ktorých vytvorenie je celkom alebo čiastočne dielom človeka.**

POJMY podľa zákonov platných v SR:

Krajina podľa zákona o životnom prostredí č. 17/1992 Z. z.

Krajina ako samostatný pojem sa v zákone nevyskytuje, používa sa termín prostredie alebo územie. Krajina je uvedená v prílohe 1 pre činnosti podliehajúce hodnoteniu vplyvov na ŽP ešte v rámci ČSFR.

Z tohto zákona je však potrebné vybrať niektoré pojmy, ktoré s definovaním kultúrnej krajiny súvisia, pretože jej existencia bez vnímania súvislosti s prírodným a životným prostredím je nemysliteľná :

Trvaloudržateľný rozvoj podľa § 6 je taký rozvoj, ktorý súčasným i budúcim generáciám zachováva možnosť uspokojovať ich základné životné potreby a pritom neznižuje rozmanitosť prírody a **zachováva prirodzené funkcie ekosystémov.**

§ 3 – ekosystém /ďalej ESY/ je **sústava živých a neživých zložiek životného prostredia**, ktoré sú navzájom spojené výmenou látok, tokom energie a **odovzďavaním informácií a ktoré sa vzájomne ovplyvňujú a vyvíjajú v určitom priestore a čase.**

§ 4 – ekologická stabilita /Est/je **schopnosť** ekosystému vyrovnávať zmeny spôsobené vonkajšími činiteľmi a **zachovávať prirodzené vlastnosti a funkcie**

Povinnosti pri ochrane životného prostredia (ŽP) sú stanovené v § 17 až 19, kde ods.3 stanovuje: Každý, kto využíva územia alebo prírodné zdroje, projektuje, vykonáva a odstraňuje stavby je **povinný také činnosti vykonávať len po zhodnotení ich vplyvov na ŽP a zaťaženie územia**, a to rozsahu ustanovenom týmto zákonom a **osobitnými predpismi**, ku ktorým patrí aj **zákon SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti.**

Krajina podľa zákona o ochrane prírody a krajiny / ďalej len OPaK/ č. 543/2004 Z. z.

§ 1 – ... s cieľom prispieť k zachovaniu rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi, utvárať podmienky na...záchranu prírodného dedičstva, charakteristického **vzhľadu krajiny** a na dosiahnutie a udržanie ekologickej stability (ďalej EST).

§ 2 Základné pojmy

(1) Ochranou prírody a krajiny ... sa rozumie obmedzovanie zásahov, ktoré môžu ohroziť, poškodiť alebo zničiť podmienky a formy života, prírodné dedičstvo , vzhľad krajiny, znížiť jej EST. Ako aj odstraňovanie následkov takýchto zásahov. Ochranou prírody sa rozumie starostlivosť o ekosystémy (ďalej ESY)

(2) Na účely tohto zákona sa považuje za

a/ **územný systém** EST taká celopriestorová štruktúra navzájom prepojených ESY, ich zložiek a prvkov, **ktorá zabezpečuje rozmanitosť podmienok a foriem života v krajine. Základ** tohto systému predstavujú biocentrá, biokoridory a interakčné **prvky nadregionálneho, regionálneho alebo miestneho významu.**

ods. b/ **zložky ESY, horniny a nerasty, reliéf, pôda, voda, ovzdušie, rastlinstvo, živočíšstvo a antropické objekty a látky:** zložky sa skladajú z prvkov ESY, ktorými sú najmä..... tvary reliéfu, pôdne typy, jazerá, vodné toky, pramene, ponory, gejzíry, **formy osídlenia a využitia krajiny.**

ods. c/ **významný krajinný prvok** taká časť územia, ktorá utvára charakteristický **vzhľad krajiny** alebo prispieva k EST, najmä les **jazero, rieka, bralo, tiesňava, kamenné more, pieskový prysyp, park, aleja, remíza.**

ods. f/ **interakčný prvok**, určitý ESY, **jeho prvok alebo skupina ESY, najmä trvalá trávnatá plocha, močiar, porast, jazero, prepojený na biocentrá a biokoridory, ktorý zabezpečuje ich priaznivé pôsobenie** na okolité **časti krajiny pozmenenej** alebo narušenej človekom.

3. časť osobitná ochrana prírody a krajiny

§ 17 Chránené územia a ich ochranné pásma

Chránená krajinná oblasť – CHKO

(1) Lokality, na ktorých sa nachádzajú biotopy európskeho významu a biotopy národného významu, biotopy druhov národného významu a biotopy vtákov....., na ktorých ochranu sa vyhlasujú chránené územia, významné krajinné prvky alebo územia medzinárodného významu, možno vyhlásiť za chránené územia:

§ 18 Chránená krajinná oblasť

(1) Rozsiahlejšie **územie**, spravidla o výmere nad 1000 ha, rozptýlenými ESY, významnými pre zachovanie biologickej rozmanitosti a EST, s charakteristickým vzhľadom **krajiny alebo špecifickými formami historického osídlenia** môže ministerstvo..... ustanoviť za CHKO.

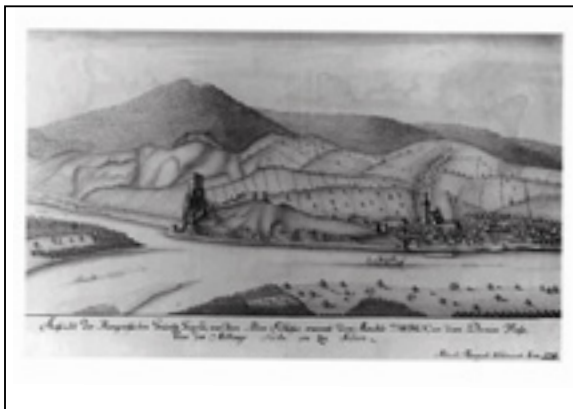
§ 21 Chránený areál - CHA

(1) Lokalitu, spravidla s výmerou do 1000ha , na ktorej sú biotopy..... môže krajský úrad vyhlásiť všeobecne záväznou vyhláškou za CHA.

(2) Za CHA možno vyhlásiť aj **územie** a plochy slúžiace na prírodovedecké a kultúrne - výchovné účely a **niektoré časti prírody dotvorené ľudskou činnosťou**, najmä **umelé vodné plochy, arboréta, parky, záhrady a lomy.**

§ 23 Prírodná pamiatka PP

(1) **Bodové, líniové alebo iné maloplošné ESY** ich zložky alebo prvky, spravidla do 50 ha, ktoré majú vedecký, **kultúrny**, ekologický, **estetický alebo krajinotvorný význam** môže krajský úrad vyhlásiť všeobecne záväznou vyhláškou za PP. **Termín krajina nie je v zákone definovaný priamo**, ale podľa jednotlivých ustanovení sú určené jej charakteristické zložky avšak viac-menej vždy vo väzbe na prírodu resp na zložky a prvky, ktorých základ vychádza najmä z kvalít fauny a flóry.

Bratislava, hrad Devín s obcou na vedute.

KULTÚRNA KRAJINA – vybrané územia s previazaním na kultúrno-historický potenciál územia ako základu jeho pamiatkových hodnôt

Národné nehnuteľné kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie (PR) a pamiatkové zóny (PZ) podľa krajov ako predmet bádania a ochrany ako fenoménu kultúrna krajina

Bratislavský kraj

Bratislava – hlavné mesto Slovenska – miestne časti:

Bratislava 2, Červený most so železničnou stanicou Železná studnička a údolie Vydrice s lesoparkom

Bratislava 4, Devín – slovanské hradisko s nábrevím, obcou a časťou za kostolom, kde bolo zistené slovanské osídlenie, povodie ramena Dunaja s vodným zdrojom a vodárňou, Dúbravka – rímska Villa rustica a archeologická lokalita

Bratislava 5, Rusovce – obec a rímska vojenská stanica s prepojením na Čunovo, Jarovce a dunajské hrádze, prípadne aj Limes Romanus ku Komárnu, Marianka PZ s lesným zázemím pútného miesta

Trnavský kraj

Modra-mesto – PZ a súbor kultúrnych pamiatok s priamym vzťahom k L. Štúrovi: bývalá evanjelická a.v. fara, tzv. Schnellovský dom, pamätné miesto v Holombeckej doline a v časti Šnaudy, tzv. Emreszovský dom a hrob na cintoríne + Harmónia + Kráľová + vinohrady + majere /Fajdal/

Svätý Jur pri Bratislave – PR + hrad Biely Kameň + archeologická lokalita Neštich + vinohrady najmä s ohľadom na zámer realizácie skanzenu vinnej révy

Piešťany – PZ mesto a kúpeľný ostrov + obec Moravany + Banka a Ducové-Kostelec – veľkomoravský dvorec (archeologická

Smolenice, veduta obce s hradom.

lokalita) /+ obec Ducové + Hubina + Gonove Lazy + Bažanov mlyn – Fabrika

Plavecký Peter – PR s obcou + Dolné Mlyny s možnosťou prepojenia na hrad Ostrý Kameň

Holíč – kaštieľ s areálom / mlyn, býv. bažantnica / + PZ mesto + Kopčany

Skalica – rotunda sv. Juraja + PZ mesto + archeologická lokalita + Mlyn + hrádze Moravy + železnica + Skalické budy

Smolenice – hradisko Molpír (archeologická lokalita) + areál hradu Smolenice s okolitou historickou zeleňou + obec

Trenčiansky kraj

Brezová pod Bradlom – mohyla gen. M. R. Štefánika + obec Brezová pod Bradlom a Košariská + kopanice

Myjava–Stará Turá – osídlenie kopanicami

Bojnice – hrad + PZ + kúpele + mesto Prievidza + obec Opatovica n/N + obec Kopanice

Uhrovec – rodný dom L. Štúra s obcou + Jankov vršok + Podhradie + hrad + osady / Marušiná /

Trenčín – hrad + PR mesta + Biskupice + Kubrá + Orechové + Záblatie + Zamarovce + Skalka

Nitriansky kraj

Iža – rímsky vojenský tábor Leány - vár (archeologická lokalita) + obec Iža a Patince (archeologická lokalita) + dunajské hrádze + Komárno PZ + mesto

Šahy – PZ + vinné pivnice a poľnohospodárske usadlosti (Handáš)

Nitra – hrad a archeologická lokalita + PR Horné mesto + PZ Dolné mesto + Drážovce + Zobor + D. a H. Krškany + N. Hrnčiarovce + vinné pivnice a vinohrady po Kolíňany

*Smolenice,
hradisko Molpír.*

Strážky, areál kaštiela.

Kostoľany pod Trábečom – r. k. kostol sv. Juraja + obec + hrad
 Gýmeš - Jelenec + obec Jelenec
Topoľčianky – kaštieľ s areálom + obec + zvernica

Žilinský kraj

Chmúra Tanečník – lesná úvratňová železnica + Kysucké a Oravské lazy a senníky od Novej a Starej Bystrice po Oravskú Lesnú
Kysucké Nové Mesto – PZ + Klokočov - Dokršle PZ + Povina - Tatári
Nižná Boca – PZ + Vyšná Boca + senníky
Partizánska Lupča – PZ + Železnô
Kláštor pod Znievom - prvé slovenské patronátne gymnázium + mesto PZ + hrad Zniev + kalvária + Lazany + Slovany
Ružomberok – súbor pamiatok k masacre v r. 1907 v Černej a súbor kultúrnych pamiatok s priamym vzťahom k A. Hlinkovi –

PZ + senníky + salaše + Vlkoš PR a lokalita v ZSKD UNESCO
Stankovany – Podšíp PZ + Fedorov + Rojkov
Turčianske Teplice – mesto a kúpele s lesoparkom + obec Diviaky + Turčiansky Michal + železnica s prepojením na Hornú Štubňu a Kremnicu
Strečno – hrad + obec + Starý hrad + železnica

Banskobystrický kraj

Špania Dolina – PR + Španodolinský vodovod + senníky
Banská Štiavnica – PR -Starý zámok + mesto + Štiavnické Bane PR a územie SKD + Sv. Anton - areál kaštiela a obce + hrad Sitno + Vyhne + Sklené Teplice + Banský Studenec
Krupina – PZ + Krupinské lazy a pivnice
Brezno – PZ + Predné a Zadné Halny + Bujakovo + Beňuš + Mazoríkovo + lazy

Heľpa – PZ + banské diela v okolí Bacúcha + huty + maše + Pohorelá + Telgárt + železnica s viaduktom a kruhovým tunelom + budy + senníky

Revúca – prvé slovenské patronátne gymnázium + obec + kúpele + Revúcka

Horné Plachtince – PZ + lazy Plachtinské, Horné, Kováčové a pod.

Dobrá Niva – PZ + Podzámčok + hrad Dobrá Niva + Podholienec + lazy a kopanice

Zvolen – hrad + mesto PZ + Pustý hrad + Sliach + Baková jama + Lukové + Zolná

Hronský Beňadik – obec + Tekovské Nemce + Čaradice + vinné pivnice

Nová Baňa – PZ + Záhrb + Stará Huta + Osuhovie dvor + Tajch + Štále

Prešovský kraj

Spišská Belá – PZ + Strážky + Belianske kúpele + Krížova Ves

Osturňa – obec + PR + Malá a veľká Franková + Jezersko PZ + budy ,

Levoča – PR + Mariánska Hora + Levočské kúpele

Nížné Repáše – PZ + Vyšné Repáše + Torysky + Oľšavica + Závada

Prešov – PR + mesto + kalvária + Solivar - výrobná soli s varňou + Haniska - pamätník roľníckej vzbury a obec + Cemjata + Išla + Borkút

Lipovce – Lačnov PZ + obec Lipovce + senníky + Šindliar

Vyšné Ružbachy – kúpele a sochársky skanzen

Stará Lubovna – PZ + hrad + skanzen + Podsadek

Košický kraj

Gelnica – PZ + Turzov + Huty + banské diela

Jasov – kostol a kláštor Premonštrátov + obec + hrad + archeologická lokalita,

Nižný a Vyšný Medzev – PZ + hámre + banské diela

Krásna Hôrka – hrad + Krásnohorské Podhradie + Andrásyho mauzóleum + banské diela

Rožňava – PZ + Čučma + Nadabula + Rožňavské kúpele + Rakovnica + banské diela

Slovenské Nové Mesto – Čerhov + Malá a Veľká Tria + Borša + Viničky – tokajská vinohradnícka oblasť + vodohospodárske úpravy Bodrogu a Latorice

Kraj Košice a Prešov

Spišský hrad + Spišské Podhradie PZ + PR a Žehra = SKD UNE-SCO + Hodkovce + Dreveník + Sivá Brada + železnica

Zlatá Baňa – Dubník – Červenica – opáľové bane s osídlením

Poznámka redakcie:

Článok byl ponechán ve slovenštině a neprošel jazykovou korekturou.

Ing. arch. Ludmila Husovská, CSc. – bývalý špecialista, pracovník pamiatkového úradu, dnes dôchodca, súkromý bádateľ, držiteľ oprávnenia MK SR na vykonávanie pamiatkových výskumov.

Ing. arch. Viera Dvořáková – odborný radca a vedúca odbornej štátnej správy Pamiatkového úradu SR, Bratislava.

studie

O historické podstatě české a moravské krajiny a co s ní

Václav Štěpánek, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

Krajina je nejcitlivějším a na první pohled viditelným indikátorem vztahu společnosti k životnímu prostředí, vytváří však také historicko-kulturní základ identity našeho národa. Obecně vzato všude, kde v průběhu věků zasáhla do krajiny ruka člověka, se postupně měnil obraz přírodního prostředí a vznikala sídelní či kulturní krajina. Území, které obýváme, ovšem zvelebovaly po staletí generace našich předků a vzdělaly tak jeho historickou krajinnou strukturu, nezaměnitelnou s jinými oblastmi. V ní se pak logicky zrcadlí historický vývoj našich zemí. Česká a moravská sídelní krajina tedy pro nás může být také jedinečným historickým dokumentem, z něhož lze, při troše pozornosti, číst dějiny osídlení, hospodářské činnosti, dopravy, obrany, řemesel, těžby a zpracování dřeva, vodního hospodářství, průmyslu, ale třeba také lidové kultury a zbožnosti. Veškeré zásahy do krajiny by se tedy měly dít s tímto vědomím, aby tak naše krajina i nadále zůstala krajinou českou a moravskou a nestala se územím kosmopolitním a my pak, v důsledku toho, lidmi bez domova, neboť krajina je také tím, co pocit domova nezastupitelně vytváří. V následujících řádcích bychom se proto chtěli zamyslet nad tím, co tvoří, podle nás, onou historickou podstatu české a moravské krajiny, jak se tato její podstata v průběhu věků vyvíjela a kam by mohlo (či mělo?) směřovat úsilí při snahách o ochranu a revitalizaci naší krajiny.

Plužina – páteř a osnova krajiny*

Česká a moravská krajina se v průběhu staletí samozřejmě měnila a vyvíjela. Ve starých sídelních oblastech – úvalech – dlouho přežíval starý způsob obhospodařování půdy, který nevyžadoval pevné vymezení katastrů i osad. Zvětšující se počet venkovského obyvatelstva si ovšem od počátku 13. století v našich zemích začal vynucovat novou

Kníničky u Brna: tratěvá plužina před kolektivizací. Tratě plužin jednotlivých obcí byly rozčleněny stovkami drobných rolí, které však, vzhledem k různosti pěstovaných plodin, tvořily i v nížinách, kde hlad po půdě ukrajoval z mezí a odstraňoval dříve tak hojnou rozptýlenou zeleň, poměrně stabilní a především pestrý systém. Foto Miloš Spurný.

organizaci využívání půdy, resp. krajiny, k zemědělské činnosti. Dochází k zavádění trojpolního systému, který zintenzivňuje zemědělskou výrobu v tradičních oblastech, zároveň však také, v podobě velké středověké kolonizace, expanduje do zatím neosídlených poloh vysočin a podhorských oblastí. Nová organizace ve využívání půdy byla podmíněna a umožněna změnami v právním postavení zemědělců jak ve společnosti, tak ve vztahu k půdě, spočívajícími v zavádění tzv. emphyteutického práva, které do důsledku představovalo dědičný nájem půdy a tím v podstatě rolníka v dobrém slova smyslu připoutávalo k rodné hroudě.

Tento fakt s sebou ovšem nesl nutnost nového rozdělení stávající půdy a jejího pevného vyměření (mj. i za účelem zpoplatnění). Základním stavebním kamenem nově projektované vesnice, jejím hospodářským předpokladem, tak byla od této doby plužina – hospodářská půda obce, na jejímž vzhledu se pak také odrážel celý následující vývoj zemědělského hospodaření. Plužina se tak stává páteří i osnovou krajiny a, viděno z historické perspektivy, také její historickou podstatou. Mírou plužiny se stal lán, jehož části a násobky, jakožto míra majetku či bohatství rolníka, místy přežívají v povědomí lidu dodnes. Různá úživnost krajiny přitom podmiňovala velikost tohoto lánu, který tak byl jiný na Hané a jiný (větší) ve vyšších polohách – např. na Českomoravské vrchovině (základní velikost tzv. francého lánu činila 24, 2 ha).

Celá tato složitá akce ovšem nevznikala spontánně, byla řízena vrchností prostřednictvím tzv. lokátorů, kteří při přerozdělování půdy museli pamatovat na to, aby každá zemědělská usedlost měla pro svou hospodářskou existenci zajištěnu přibližně stejnou bonitu půdy. K tomu bylo nezbytně nutné katastr obce rozdělit na menší celky, tzv. tratě, v jejichž rámci se vyskytovala půda stejné kvality.¹⁾ Tratě pak lokátoři rozdělili na úseky – parcely – přidělené jednotlivým usedlostem. Tak bylo lze zabezpečit jistou spravedlnost v přidělu půdy. Pamatovalo se přitom na to, aby půda přidělovaná usedlosti – gruntu – obsahovala jak pozemky vhodné k orbě, tak trvalé travní porosty, byť v rámci trojpolního systému docházelo na úhoru k pravidelnému zatravňování i orné půdy. S přidělem bylo pamatováno i na obec jakožto hospodářskou jednotku. Obec disponovala zejména lukami a pastvinami, takže vlastně až do zániku soukromého hospodaření mohla obecní pastviny pronajímat jednotlivým hospodářům.

Při vysazování či znovuvysazování obcí na emfyteutickém právu docházelo k novému – pokud možno pravidelnému uspořádání vesnic, jimž odpovídalo i uspořádání plužiny v rámci katastru obce.²⁾ Obecně lze říci, že s pravidelnými silnicovými či ulicovými půdorysy obcí v nížinách (hovoříme zde především o Moravě) souvisely pravidelně uspořádané plužiny traťové, kdy měl rolník své pozemky přiděleny v mnoha tratích obklopujících vesnici. Na Vysočině – u tzv. lesních návesních vsí – docházelo k paprscitému uspořádání plužiny, při němž ves ze všech stran obkružují klínovité záhumenice, přičemž na okrajích

katastrů jsou konce parcel širší, než je šířka parcely v místě jejího napojení na usedlost. Lesní lánové vsi, rozložené pravidelně do délky (většinou) podél vodních toků, měly plužinu uspořádanu do dlouhých a často i více než sto metrů širokých záhumenicových pásů, bezprostředně navazujících na usedlost a táhnoucích se až na okraj katastru obce (v obou posledních případech měl zemědělec veškeré své pozemky soustředěny právě a jen do tohoto pásu či klínu). Tyto základní typy plužin jsou ovšem zhusta modifikovány geomorfologií krajiny a vytvářejí řadu variant a kombinací tak, jak to odpovídalo dané konfiguraci terénu. Při tom se uplatňovala tvůrčí invence lokátora – na něm bylo, aby smysluplně vytvořil obec a její plužinu tak, aby v ní lidé mohli žít další stovky let – a lze tedy říci, že tyto nám neznámí lidé (jakkoli někdy můžeme tušit jejich jméno podle názvu obce) vytvořili tvář krajiny, kterou ve šťastnějších případech můžeme dodnes obdivovat tam, kde nebyla postižena nepřízní doby (zánik vesnic během událostí válečných či nepřízní klimatu, rozorání plužin v důsledku kolektivizace zemědělství či jejich přímé zničení v důsledku důlních či jiných prací atd.).

Změny v plužině v průběhu staletí

Charakter plužin a tím i katastrů jednotlivých obcí se ve většině případů v průběhu věků neměnil, k přerozdělování půdy či novému vysazování vesnic docházelo pouze tam, kde válečné či jiné události přivodily zánik obce, v racionální době 18. století pak také v důsledku parcelací neúspěšných či příliš rozsáhlých velkostatků. K podobným procesům docházelo i v případě nových kolonizací v průběhu 17., 18. a 19. století, při nichž byly osidlovány do té doby pusté horské oblasti. Princip těchto kolonizací se ovšem od oné velké středověké příliší nelišil. Ke změnám, souvisejícím zejména s novými zemědělskými technologiemi či s novými legislativními poměry, tedy docházelo pouze v rámci (uvnitř) jednotlivých plužin.

Důsledky zrušení poddanství

Na českou a moravskou sídelní krajinu, jež dosáhla prvního vrcholu svého vývoje v 16. století, měla zhoubný vliv především třicetiletá válka, během níž se země Koruny české značně vylidnily a obdělávaná krajina částečně zpusťla. V posledních dvou staletích pak ovšem mělo zásadní vliv na změny vzhledu naší krajiny zrušení poddanství a následné zrušení zákona o nedělitelnosti gruntů,

Ubušín: příklad mimořádně dobře zachované paprscité plužiny, vějířovitě se rozbíhající od centra obce směrem k hranicím katastru. Obec, původně návěsní okrouhlice, je obklopena zelení vzrostlých sadů. Jednotlivé polní tratě paprscité plužiny zvýrazňují linie mezi a cest se stromovými porosty. Tratě již ovšem nejsou rozděleny na pole jednotlivých vlastníků, ale sceleny do jednolitých ploch. Foto Tereza Škrabalová.

k němuž došlo v důsledku událostí roku 1848. Tyto změny samozřejmě nebyly jediné, byly však nejvýraznější. V důsledku zákona o zrušení nedělitelnosti gruntů se na většině našeho území začala pozemková držba dědictvím, prodejem aj. výrazně drobit. V průběhu dvou generací nezůstalo na venkově téměř žádné lánové hospodářství, většina rolníků v úrodných částech naší země hospodařila nejvýše na sedmi osmi hektarech a šířka polí v jednotlivých tratích byla, jak vzpomínají staří sedláci a dokládají i historické fotografie, mnohdy užší než normální záběr kosy. Jediné

tratě, které v rámci plužin nebyly zcela fragmentovány, tak nadále patřily šlechtickým a zbohatlickým velkostatkům a ani pozemkové reformy první republiky, ostatně nepříliš úspěšné a vůbec již ne dovedené do konce, na tomto stavu příliš nezměnily. Tratě plužin jednotlivých obcí tak byly rozčleněny tisíci drobných rolí, které však, vzhledem k různosti pěstovaných plodin, tvořily i v nížinách, kde hlad po půdě ukrajoval z mezí a odstraňoval dřívě tak hojnou rozptýlenou zeleň, poměrně stabilní a především pestrý systém, a to i v době vegetačního klidu.

Kobylnice: poměrně příkré svahy terénu znemožnily rozorání mezí v rámci polní trati. Jeden z mála dodnes dochovaných příkladů původního vzhledu polních tratí, dělených mezemi na pozemky jednotlivých vlastníků. Foto Tereza Škrabalová.

Hluboká: z kotliny, v níž je skryta obec, vybíhá ke kraji katastru paprscitá plužina, jež byla ve své vrcholové části, pro příkrost svahů, přerušena několika pásy tratí, sledujících vrstevnici terénu. Dlouholetá zemědělská činnost vytvořila při snaze o vyrovnaní terénu mohutné meze, v současnosti masivně porostlé keřovým patrem.

Přechod ke střídavému osevnímu systému a jeho vliv na vzhled krajiny

Mezi hospodářskými či technologickými činiteli, ovlivňujícími vzhled krajiny, byl bezesporu nejdůležitější přechod z úhorového trojpolního systému k produkčně výhodnějšímu (k samotné půdě i ekosystému jako takovému však méně přátelskému) systému střídavému. V souvislosti s přechodem na střídavé hospodaření, k němuž docházelo masověji od 70. let minulého století, počalo na venkově ubývat neobdělávaného prostoru, vhodného pro pastvu dobytka. Ladem ležící pole začala být trvale obhospodařována, vzrůstal také tlak na parcelaci pastvin, jež ještě v druhé půli 19. století tvořily i v nížinách rozsáhlé, přírodním stavu blízké plochy. Obce, které od roku 1848 získaly daleko větší svobodu v rozhodování o tom, jak nakládat se svým majetkem, a v jejichž vlastnictví pastviny většinou byly, rády plochy prodávaly či dlouhodobě pronajímaly, aby tak zlepšily svoje finanční hospodaření. Nevýhodnou polohu a méně kvalitní půdu pastvin saturovala od konce předminulého století dokonalejší zemědělská technika a především umělá hnojiva, která se počala masověji využívat v meziválečném období. V mnoha nížinných obcích tak pastva

přestala, s výjimkou skutečně nedostupných strmých srázů³⁾, již na počátku dvacátého století. Snaha hospodářů zajistit píci pro celoroční výkrm dobytka tak ovšem také vedla (zejména u menších rolníků a kovozemědělců) k tomu, že každé travnaté prostranství, ať již se jednalo o meze, úvozy cest či silniční příkopy a břehy vodních toků, byly koseny či vypásány. I v nížinách ovšem zůstávaly až do počátku kolektivizace zemědělství určité, byť oproti původnímu stavu značně redukované plochy luk, především samozřejmě na zamokřených pozemcích, neboť meliorační práce byly nad finanční síly obcí, o selských hospodářstvích většinou ani nemluvě (zejména na bohatších velkostatecích ovšem probíhaly meliorační práce již v době meziválečné).⁴⁾ Naše zemědělská krajina tak byla sice intenzivně obhospodařována, byla však úpravná.

Tento model samozřejmě platí víceméně pro oblasti nížinné či středních výšek, vysočiny a podhorské oblasti větším podílem lesů snižovaly dojem intenzity obhospodařování, navíc zde díky obtížnějšímu krajinnému reliéfu zůstalo v podstatě do dnešních dnů zachováno více neobhospodařovaných ploch, byť ne vždy využívaných jako pastviny. Ve většině našich horských a podhorských oblastí

Věstín: obec se svou pluzinou je umístěna na náhorní plošině, vymezené příkrými srázy údolí řeky Svatky a do ní ústícího potoka a povlnnější svahy vrchu Bukovců (707 m n. m.). Lesy, obklopující pluzinu obce, byť nikoli původní, navozují představu někdejšího středověkého kolonizačního vzhledu krajiny s nově vysazenou obcí uprostřed neosídlených lesních pásem. Jednotlivé tratě kombinované pluziny (paprskovitá pluzina s přídatnými pásy tratí na svazích Bukovců), jasně vymezené liniovými porosty na mezích či podél cest, zabíhají na okrajích ekumeny do lesního pásma. Na snímku se také zřetelně ukazuje, že některé tratě na svahu Bukovců již znovu pohltil les.
Foto Tereza Škrabalová.

vystupovalo osídlení a poměrně intenzivní hospodářství do značných výšek (v Beskydech, Javorníkách, Vsetínských a Hostýnských vrších a Bílých Karpatech až na samotné hřebeny); s tím, až na výjimky, souviselo i menší zalesnění než v současnosti, prostupnost krajiny ovšem zaručovala hustá síť silnic, cest i pěšin, kolem nichž se vždy vinuly aleje stromů (výsadba alejí totiž byla upravena již od tereziánských dob zákonem).

Změny v krajině po druhé světové válce

Zásadní změny tohoto stavu se na našem území počaly dít od konce druhé světové války. První s sebou přinesl

odsun německého obyvatelstva z hornatých pohraničních území, které kolonizační vlny obyvatelstva z vnitrozemí, jež navíc z valné části nemělo s hospodařením v poměrně nepříznivých horských podmínkách zkušenosti, nedokázaly nahradit. Zanikají tak celé vesnice, jejich dříve intenzivně obdělávané pluziny pustnou. Státní statky, jež na většině nově osídlovaných území vznikají, hospodaří pouze v těch nejvýhodnějších polohách a výše položené pozemky využívají nanejvýš jako velice extenzivní pastviny. Celá rozsáhlá, dříve obhospodařovaná území znovu pohlcuje les, částečně náletový, částečně uměle vysazovaný, v němž

Nedvězí: typ lesní lánové vsi s pásovou plužinou, v níž jednotlivé polní tratě, původně navazující na zemědělské usedlosti, v rovnoběžných páslech po vrstevnicích ubíhají ke kraji katastru. V současnosti je plužina sice stále zřetelná, místy však jsou hranice jednotlivých tratí nivelizovány.

na minulý stav věcí a původní vzhled plužin upozorňují pouze terasy bývalých polí či umně vyskládané kamenné tarasy, svědčící o snaze bývalých hospodářů zbavit své pozemky kamení.⁵⁾

Pohraniční oblasti však nebyly jedinými, v nichž les pohltil dříve intenzivně obdělávanou půdu. Také rozsáhlé oblasti Českomoravské vrchoviny byly ještě koncem 19. století, jak dokládají dobové fotografie, obrazy i mapy stabilního katastru, téměř odlesněné. Dnešní rozsáhlé zalesnění je vesměs dílem až druhé poloviny 20. století (jako důsledek nezájmu kolektivizátorů o extrémnějším rolnicky využívané polohy) a také v těchto nových hospo-

dářských lesích lze dodnes bez obtíží nalézt stopy po dřívějším polním hospodaření.

Kolektivizace a její vliv na krajinu

Změny, které s sebou přinesla kolektivizace, se začaly výrazněji na krajině projevovat teprve v šedesátých letech 20. století (rozhodující pro likvidaci soukromého hospodaření totiž byla až léta 1957–1959). Tehdy nově vzniklé zemědělské subjekty přistupovaly k prvním rozsáhlejšími melioračním akcím, počalo scelování pozemků, byť v tomto období pouze v rámci jednotlivých polních tratí, v krajině se začaly objevovat první stavby družstevních komplexů. V této době ovšem družstva vycházela většinou ještě

Ubušín, závěr katastru obce. V nivě potoka je jinak přísná pravidelnost paprscitě plužiny narušena plochou pastviny na půdě nižší bonity. Potok v údolí, ohraničující katastr, zde tvoří zároveň zemskou hranici. Sousední plužina obce Trhonic (v Čechách) je plužinou pásovou (délkovou), v současnosti již nepříliš zřetelně vymezenou. Pásky jednotlivých tratí zde sledovaly vrstevnice terénu. Foto Tereza Škrabalová.

ze zkušeností bývalých soukromých sedláků, takže změny nebyly zdaleka tak razantní.

Zásadní zlom přinášejí léta sedmdesátá, kdy dochází k tzv. intenzifikaci zemědělství. Jednotná zemědělská družstva, do té doby působící v rámci obcí, se direktivami slučují do obrovských tisícihektarových komplexů, ruší se i dosud zachovávané staré polní tratě a ve všech příhodných místech vznikají mnohasethektarové lány, které pohlcují vše, co jim stojí v cestě – zbytky rozptýlené zeleně, háje, kamenné výběhy, cesty. Na celém území naší vlasti probíhají rozsáhlé meliorace, v jejichž důsledku přicházejí nížinné obce o poslední zbytky svých luk a přirozeně

meandrujících vodních toků, louky ve středních i horských polohách ztrácejí svou druhovou pestrost a stávají se pouze hospodářskými porosty. V této době dostihuje kolektivizace i pasekářské a kopaničářské osídlení hor, které v důsledku toho poznenáhlu zaniká. Na obhospodařování odlehlých pasekářských pozemků navíc družstva ve své většině měla pramalý zájem, takže tato dříve pracně horskému lesu vyrvaná území začínají pustnout a podléhat zpětné sukcesi. Intenzifikace zemědělství s sebou navíc přinesla řadu důležitých změn. Absence soukromého chovu dobytka se projevila v zaplavení dříve udržovaných travnatých ploch v okolí vodních toků a cest, těžká zemědělská mechanizace

vyžaduje budování nových zpevněných cest, přičemž stará cestní síť i se svými alejemi a doprovodnými stavbami zaniká a krajina se stává těžce průchodnou. Staré struktury polních tratí se svými mezemi se definitivně stávají minulostí. Vše, na čem družstvo nemá zájem, pustne. Družstevní velkospodaření navíc ovlivnilo i vzhled našich vesnic a změnilo i duši člověka, z níž se vytratil vztah k půdě a úcta k dědictví předků,⁶⁾ o ekologických problémech ani nemluvě. Krajina je sice, podobně jako v minulosti, intenzivně obhospodařovaná, avšak neúpravná a neudržovaná a ztrácí lidský rozměr. Jestliže dříve staří vesničtí kronikáři lkali nad ztrátou pastvin, v době kolektivizace mohli lkát (ve své většině tak však nečinili) nad ztrátou domova.

Vývoj krajiny na konci dvacátého století

Poslední desetiletí dvacátého století do tohoto stavu mnoho změnilo, i přes velká očekávání, nepřineslo, vystavilo navíc naši krajinu i novým pokušením. Ta přicházejí zejména v podobě záborů půdy na výstavbu satelitních městeček, luxusních obytných komplexů a nákupních středisek, zcela se vymykajících tradičním sídelním vzorcům a nerespektujících historické krajinné struktury. Návrat do původního stavu, resp. do stavu, do něhož by se naše krajina přirozeně vyvinula bez ničivého kolektivizačního zákroku ani není možný, není k tomu připraveno vědomí lidí, změnilo se i socioekonomické poměry naší vesnice. K nápravě neutěšeného stavu a k obnově venkova tak zbývá pouze metoda drobných ozdravných kroků a pozitivního příkladu. Ten poskytl zejména soukromě hospodařící rolníci, mnohde však i četné spolky, zabývající se údržbou krajiny či obnovou tradičních hospodářských postupů.⁷⁾ To je ovšem pro celou krajinu žalostně málo, takže do budoucna zůstane z celého dvacátého století v naší venkovské krajině nesmazatelně zapsáno pouze jeho posledních třicet let. Třicet let, v nichž kořistnický systém dokázal zcela eliminovat tisíciletý vývoj české a moravské krajiny, jejíž historická struktura tvoří ono jemné předivo, jemuž jsme si zvykli říkat vlast.

Ochrana plužiny je ochranou duše vesnického prostoru

Vzhledem k tomu, že základním stavebním kamenem vesnice, jejím hospodářským předpokladem, byla, jak jsme výše ukázali, již od doby jejího vzniku plužina – hospodářská půda obce, je nutno v zamyšleních o další ochraně a revitalizaci naší krajiny uvažovat zejména o ochraně

a zachování vzhledu a charakteru plužiny tam, kde je to ještě možné, neboť plužina je, trouláme si říci, duší vesnického prostoru.

V našich zemích bohužel došlo, jak jsme již výše uvedli, během scelování pozemků, doprovázejících tzv. intenzifikaci zemědělství, mnohde k naprostému setření, ba likvidaci tradiční tváře krajiny a tedy (a zejména) starého dělení půdy do plužin. Většina plužin ztratila svůj tvar a dnes by je, v důsledku rozorání mezi rozhraničujících staré tratě,⁸⁾ bylo jen velmi obtížné typově rozdělit. Dřívější pohled přes tzv. železnou oponu, například z Pálavy či Svatého kopečku u Mikulova do Dolních Rakous, a nebo třeba jen pohled z beskydských vrchů do též socialistického Polska, v němž ovšem nedošlo ke kolektivizaci zemědělství, tak byl zároveň pohledem do světa tradice a kontinuity rolníkovy vztahu ke krajině a dědictví předků, v němž zůstaly plužina i tratě nezměněny.

Příklady zachovaných plužin a nástin možností jejich ochrany*

Je proto až s podivem, že tento model, vytvořený před mnohdy více než sedmi sty lety, dokázal v některých místech naší vlasti přežít, přestože se nejedná, jak se nám snad podařilo ukázat, o statický objekt, ale o celý systém, žijící v neustále interakci s přírodou a časem a citlivě reagující na historické a společenské změny. Tím spíše si pak takto dochované plužiny, které lze najít spíše v členitém a výše položeném území vysočin a horských či podhorských oblastí, zaslouží naší pozornost a také ochranu.

Jedním z mikroregionů, kde lze nalézt mimořádně neporušenou původní strukturu členění krajiny do plužin, je např. oblast českomoravského pomezí kolem obcí, rozkládajících se mezi Vířskou přehradou a historickou zemskou hranicí pod význačnou dominantou této části Vysočiny – Horním lesem. Zde navíc se zachovalost plužin koresponduje i zachovalý ráz obcí s mnoha doklady lidové architektury.

Reliéf zdejší krajiny umožnil v této oblasti dávným lokátorům vytvořit v podstatě dva typy obcí a od nich odvozených plužin. V četných kotlinách zde vznikly původně návesní vsi, pro něž byla (a je) charakteristická paprscitá záhumenicová plužina, kdy se pásy polí, přiléhající původně k jedné každé usedlosti, vějířovitě rozbíhají do okolních svahů (např. Ubušín, Ubušíněk, Hluboké, Věstín, Veselí). Ve složitých terénních poměrech ovšem byly k tomuto

pravidelnému vějířovitému tvaru plužiny mnohdy přidávány další tratě, většinou sledující v širokých pásech vrstevnice. Na svazích pak, výhradně ovšem na české straně hranice, zde lokátoři vymezili tzv. lesní lánové vsi, kdy na jednotlivé usedlosti, pravidelně a rovnoběžně umístěné podél příčné osy – potoka či cesty – navazovaly pásy polí, po vrstevnicích ubíhající na kraj katastru (např. Nedvězí, Trhonice). I v těchto místech ovšem kolektivizace odstranila meze, dělicí pozemky jednotlivých vlastníků v rámci tratí, tím více je zde však zdůrazněna role mohutných mezí či polních cest, zřetelně oddělujících jednotlivé tratě a konzervujících tak původní vzhled plužiny.

Staletími budované meze, vytvořené kameny vynášenými generacemi rolníků z polí, odolaly bez větších problémů kolektivizačním náporům. Tyto kamenné valy poskytují prostor a ochranu keřovým a stromovým porostům, které pak vytvářejí jeden z hlavních zdejších krajinných prvků, rýsující v krajině zřetelné siluety tvarů historických plužin – díla lokátorů čtrnáctého století. Jde zde v pravém slova smyslu o kulturní krajinu, v níž jsou harmonicky skloubeny lidská práce, dílo přírody a dech historie.

Umění středověkých lokátorů, které k nám takto přes clonu věků promlouvá, tak můžeme směle postavit vedle uměleckých artefaktů výtvarných či literárních a mělo by být součástí národního kulturního dědictví. Zaslouhuje přinejmenším rovnocennou ochranu tím spíše, že tvoří i náš životní prostor a poskytuje nám identitu dědictví. Vytvořit chráněné přírodně-historické parky v místech s relativně dobře dochovanými historickými krajinnými strukturami – plužinami – by tak mohlo a mělo být dalším stupněm ochrany krajiny a obnovy původní funkce vesnického prostoru.

Kunštátsko: traťová plužina před kolektivizací. Foto Miloš Budík.

Poznámka autora:

* Spoluautorem těchto oddílů je Jakub Zdeněk Škrabal

Literatura:

BUČEK, Antonín – LACINA, Jan: *Harmonická kulturní krajina venkova*. In: *Obnova venkovské krajiny*. Zvláštní vydání časopisu ochránců přírody Veronica, Brno 1994, s. 5–15.

ČERNÝ, Ervín: *Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin*. Brno 1992.

ČERNÝ, Ervín: *Zaniklé středověké osady a jejich plužiny*. Praha 1979.

GOJDA, Martin: *Archeologie krajiny*. Praha 2000.

HUBA, Mikuláš (edit.): *Historické štruktúry krajiny*. Odborná príloha Spravodaja MV SZOPK Bratislava Ochrana prírody, Bratislava 1988.

LÖW, Jiří – MÍCHAL, Igor: *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými lesy 2003.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Poznávací znamení krajiny*. In: *Obnova venkovské krajiny*. Zvláštní vydání časopisu ochránců přírody Veronica, Brno 1994, s. 21–33.

Poznámky:

- ¹⁾ Jednotlivé polní tratě mají dodnes svá pojmenování, pocházejí často z dob založení osady. Dokonce i v případech, kdy byla ves např. kolonizačně založena německým obyvatelstvem, ale v průběhu staletí se skladba obyvatelstva změnila ve prospěch českých osadníků, přetrvávaly, často samozřejmě zkomolené, německé názvy tratí a naopak.
- ²⁾ O typech pluzin a jejich korespondenci s půdorysy obcí viz např. LÁZNIČKA, Zdeněk: *Typy venkovského osídlení na Moravě*. Brno 1946; týž: *Typy venkovského osídlení v Československu*. Práce brněnské základny ČSAV, sv. 28, seš. 3, Praha 1956.
- ³⁾ Tyto stráně a strmé výběhy tak zůstaly posledním nekultivovaným refugiem v nížinných oblastech. I ty však v 70. a 80. letech 20. století ve velké většině neušly tzv. náhradním rekultivacím, které předepisoval tehdejší zákon jako náhradu za hospodářskou půdu, zabranou při výstavbě dálnic, sídlišť či průmyslových podniků. Svahy pak byly terasovány a krajina tak nenávratně změněna. Ve velké většině případů se již záhy po dokončení rekultivací přestaly takto „nově“ zúrodněné plochy používat pro svou těžkou dostupnost a malou úrodnost. Zbytky nerekvultivovaných ploch jsou dnes bez výjimky vyhlášený jako přírodní rezervace (většinou stepního charakteru).

- ⁴⁾ Typický vývoj směřující k naprostému zániku pastvin a luk v nížinných obcích popisuje na příkladu Mutěnic (okr. Hodonín) ŠTĚPÁNEK, Václav: *Zaměstnání mutěnického lidu: Katastr a tratě: Vývoj a rozdělení půdního fondu; Hospodaření na půdě*. In: Kol: *Mutěnice, dějiny vinařské obce*. Mutěnice 2002, s. 458–498.
- ⁵⁾ Více o tom např. viz GÁBA, Zdeněk – ODLOŽILÍKOVÁ, Kateřina: *Kamenné zemědělské stavby v podhůří Králického Sněžníku*. Veronica – Časopis pro ochranu přírody a krajiny, XIII. ročník, 2004, č. 3, s. 11–13.
- ⁶⁾ Viz např. KOCOURKOVÁ, Jarmila: *Krajina a vesnice*. Veronica – časopis pro ochranu přírody a krajiny, XVII. ročník 2003, s. 1–7; táž: *Vesničko má...* Veronica XV (2001), č. 2., s. 1–3; táž: *Obnova vesnice*. Veronica V (1991), č. 3, s. 8–12; táž: *Přírodní prostředí vesnice*. Brno 1994; LAPKA, Miloslav – GOTTLIEB, Miroslav; *Rolník a krajina. Kapitoly ze života soukromých rolníků*. Praha 2000.
- ⁷⁾ Za jiné na tomto místě jmenujeme např. Základní organizaci Českého svazu ochránců přírody Kosenka z Valašských Klobouk, která v Bílých Karpatech udržuje tradičním způsobem pastviny a přispívá tak k zachování rázu tamní karpatské krajiny. Pod jejím metodickým vedením také v této oblasti začalo soukromě hospodařit několik rolníků, zaměřujících se na tradiční pastevní chov dobytka.
- ⁸⁾ Jedinými tratěmi, které i ve většině nížinných obcí zůstaly zachovány, jsou ty, které bezprostředně přiléhají k obci. V nich jsou totiž soustředěny tzv. záhumenky, tj. pole, která si jednotlivá hospodářství nechávala i po vstupu do družstva pro vlastní maloprodukcí. Jedině v těchto tratích zůstala pole tradičně rozdělena na jednotlivé pásy, jsou zde zachovány meze i původní cestní síť, která ovšem na konci záhumenicových tratí končí a ztrácí se, rozorána v lánech.

studie

Světské, votivní, poutní kaple a oratoria, polohy kaplí a oratorií

Vítězslav Štajnochr

Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Praha

Ústav etnologie Filozofické fakulty University Karlovy, Praha

Vytčená problematika stati vychází z terénních etnoekologických studií autora, zvl. ve Středním Povltaví v létech 1972–1992, a z teoretických ekklesiologických studií.¹⁾ Stať je koncipována podle sylabů universitních přednášek v oboru etnoekologie a v oboru ikonografie křesťanských reálií z let 1990–2005.

A – SVĚTSKÉ KAPLE A ORATORIA OBECNĚ

Světské kaple a oratoria jsou veřejné nebo soukromé objekty náležející do jurisdikce světské církve. Specifické lokální společenství věřících, v přířazených obcích, v osadách, na samotách apod., se shromažďuje v určité **lokální interiérové kapli** (s oltářem v interiéru) či při určité **lokální exteriérové kapli** (s oltářem v exteriéru) a při určitém **oratoriu** (bez oltáře). Specifické lokální společenství věřících se eventuálně shromažďuje ve **filiálním kostele**. Obecné společenství věřících, včetně společenství v přířazených obcích, v osadách, na samotách, náležející určité farnosti, **se shromažďuje obligatorně ve farním kostele** (pojem obec znamená společenství věřících určité farnosti; každý z věřících měl domovské právo – *domicil* v určité farnosti, tu byl imatrikulován). Obecné společenství věřících pod autoritou diecézního biskupa je svěřeno faráři. Farář administroval i veškeré lokální kaple a oratoria; konkrétní péče byla event. svěřena knězi kaplanu (*capellanus*), příslušnému k určité farnosti.

I. Kaple

Obecný pojem **kaple** – *sacellum* (původ pojmu kaple srv. v kap. Martyria, memoria světců) se vztahuje ke specifickým **oltářním oratoriím**; kaple je vybavena oltářem (oratorium oltářem vybaveno není – srv. níže).

Světské venkovské plenérové kaple a plenérová oratoria, sloužící modlitbě a pobožnosti, jsou totiž **benedikována** – požehnány (nikoliv konsekrovány – vysvěceny). Formule recentního obřadu benedikce obsahuje mj. tato příznačná slova: „*Ať v tomto domě modlitby přebývá Bůh,...*“²⁾

Oltář kaple interiérové nebo oltář kaple exteriérové je rovněž benedikován. Nutno zdůraznit, že u některých, zvl. exteriérových zděných kaplí oltář tvoří pouze úzká kamenná či dřevěná deska vezděná do tělesa kaple. V kapli či při kapli s benedikovaným oltářem totiž mohla být, za určitých podmínek, **příležitostně celebrována bohoslužba**; obligatorně v přítomnosti Nejsvětější Svátosti v ambulanti schráně přistavené na oltář (v kapli není stále přítomna Nejsvětější Svátost – Eucharistie) a v přítomnosti ostatků v ambulanti schráně přistavené na oltář, zpravidla v pacifikálu (v oltáři kaple nejsou uloženy relikvie kánonické kategorie). Příležitostné bohoslužby v kaplích se konaly zpravidla o svátku podle patrocinia kaple a o posvěcení, tj. ve výroční dny benedikce kaple (*posvěcení* ovšem podle *posvěcení* farního kostela).

Některá světská oratoria byla nadána **mešním privilegiem** při založení: „*Jestliže si zakladatel přeje, aby v kapli sloužena byla někdy mše sv., musí se o to u konsistoře žádati a kaple musí býti opatřena náležitým oltářem...*“³⁾ (tj. oltářem konsekrovaným). Dodatečně privilegované **mešní kaple** byly dodatečně konsekrovány, dodatečně byly konsekrovány oltáře těchto kaplí.

Kaple, resp. oltářní oratoria byla instalována ve prospěch jedné osoby, ve prospěch několika osob, ve prospěch určitého společenství věřících, ve prospěch určitého, zpravidla dočasně shromáždění věřících. Recentní liturgika definuje kaple jako bohoslužebné prostory, které nemají

plnoprávné postavení farního kostela. Pojem kaple totiž zahrnuje také oratoria residenční – dvorní, hradní, zámecká, palácová; oratoria biskupská, opatská, konventní, klausurní, seminární; oratoria korporací bratrstev, cechů (nejčastěji v bočních kaplích kostelů); oratoria školní, špitální, hřbitovní, vojenská, věžeňská, nádražní (pojem modlitebna, ekvivalentní pojmu oratorium, používají i nekatolické křesťanské církve; obdobný je význam pojmu *paraklis* ve východní křesťanské církvi).⁴⁾

II. Oratoria

Oratorium bez oltáře, určené modlitbě a pobožnosti (nikoliv bohoslužbě), je rovněž obligatorně **benedikováno**.

Oratoriem je **samostatná plenérová pozemní stavba s devočním vyobrazením**, obrazem, sochou, reliéfem.

Plenérovým oratoriem jsou **Boží muka**, nejčastěji o čtyřech kaplicích. Plenérovým oratoriem jsou Boží muka formy **polního kříže**, kamenného, dřevěného, litinového apod.

Plenérovým oratoriem je **samostatná pozemní stavba bez oltáře s jedinou exteriérovou kaplicí s devočním vyobrazením**, obrazem, sochou, reliéfem.

Plenérovým oratoriem je **Poklona** při poutní komunikaci (srv. kap. Svatý okrsek a Poklony). Plenérovým oratoriem je **Zastavení Svaté cesty**, plenérovým oratoriem je **Zastavení Křížové cesty** (srv. kap. Svaté cesty).

Plenérovým oratoriem je **socha**, či **sousoší** v terénu. Plenérovým oratoriem je **trojiční, mariánský, světecký sloup** (srv. kap. Polohy plenérových soch a sousoší).

Oratoriem je **kaplice v domovní fasádě**, ve štítu, v bráně, ve zdi, apod. (např. prostý, event. prosklený výklenek, výklenek s edikulou, výklenek s baldachýnem, či jiná podobná schrána s devočním sochou, reliéfem, obrazem). Oratoriem je **kaplice formy mobilní schrány**, např. dřevěná skříň, často opatřená stříškou, zavěšená na domě, na stromě, na skále apod.

Oratoriem je **devoční objekt vezděný ve fasádě**. Oratoriem je objekt **aplikovaný na fasádě**, zavěšený, přibitý apod., často opatřený stříškou (srv. Kap. Světské domovní zástity v intravilánu).

III. Zbožné založení a erigace kaple a oratoria a patronátní právo

Zbožné založení světské kaple či oratoria, **fundace** (*fundatio pia*), je založení určitým obnosem, z kterého je

kaple (oratorium) nejen **postavena, erigována** (vzdvížena, vztyčena), ale také nadále **vydržována**: „*Dotyčné úřady (konsistoř a c. k. místodržitelství) povolí stavbu jenom tehdy, když zajištěny jsou prostředky, z nichž kaple se vystaví, a učiněny právní závazky na udržování kaple v dobré stavu...*“.⁵⁾

Obligatorií právní závazek fundace byl základem **patronátního práva**. Vydržování kaple či oratoria totiž mohlo také být **zapsáno na určitou usedlost** (nebylo-li zaručeno nějakým fondem), přičemž **břemeno trvalé péče bylo dědičné**. Konkrétním nositelem patronátního práva k určité venkovské světské kapli či oratoriu byl určitý **patron**; podle vrchnostensko-poddanského patronátního práva určitý poddaný, podle svobodného patronátního práva po roce 1848 určitý svobodný selského stavu.

Suplentem patronátního práva k určité venkovské světské kapli či oratoriu po zániku jmenovitého individuálního práva (např. po vyměnění rodu patrona) bylo zpravidla příslušné společenství věřících, které kapli či oratorium nadále vydržovalo z dobrovolných příspěvků.

Vrchnostenské patronátní právo bylo uplatňováno ke kaplím residenčními (srv. výše), k některým kaplím votivními (srv. níže), k některým kaplím poutními (srv. níže), k některým oratoriím, *de facto* až do roku 1945, resp. 1948; *de iure* bylo vrchnostenské patronátní právo zrušeno roku 1921, přičemž historickými břemeny péče byl formálně povinován stát, resp. obec (dosud).

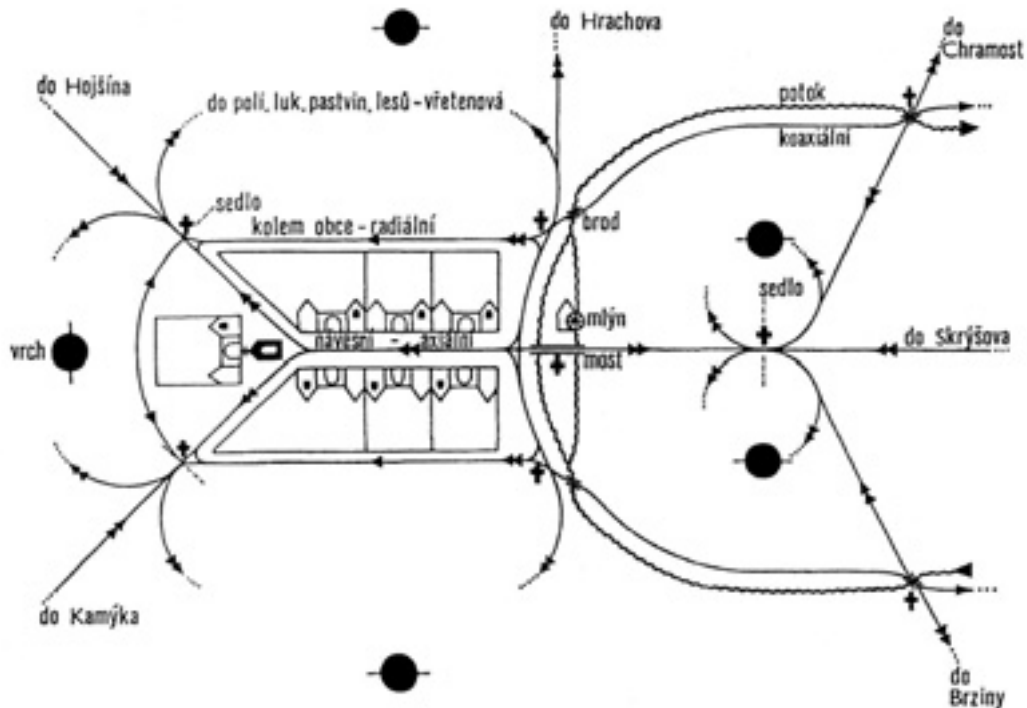
B – SÍŤ POLOH SVĚTSKÝCH KAPLÍ A ORATORIÍ

Světské kaple a oratoria lze evidovat **v konkrétních, specificky lokalizovaných polohách** venkovského intravilánu a extravilánu, **v konkrétním specifickém sledu poloh** (ad I–V); konkrétní polohy v konkrétním sledu jsou soustavné, pravidelné, **nomotetické**⁶⁾ (obr. 1).

Nomotetické konkrétní polohy v konkrétním sledu tvoří charakteristickou **autonomní katénu**; síť poloh světských kaplí a oratorií je nezávislá na síti poloh votivních kaplí a oratorií (srv. níže), nezávislá na síti poloh poutních kaplí a oratorií (srv. níže).

I. Světské návesní kaple, návesní oratoria

Náves s veřejnou světskou kaplí nebo s oratoriem bývá situována jednak **ve skutečném středu intravilánu**, zpravidla v sídlišti radiální formy (např. v okrouhlici), jednak

Obr. 1 Dražkov – okres Příbram, schéma poloh oratorií v obci.

(polohy oratorií vyznačeny obecně křížky)

- Ústřední poloha *návesní kaple* při západním konci sídliště axiální formy.
- *Domovní záštity* hospodářských usedlostí (vyznačeny obecně ve štítech usedlostí).
- Hlavní axiální komunikace Dražkov - Skrýšov při východisku intravilánu protínající vodoteč, potok a náhon, *na mostě oratorium*, a dále stoupající do sedla, *ve sedle oratorium* (srv. obr. 3), (za Skrýšovem farnost Svätý Jan Skrýšovský s *poutním farním kostelem*), ze sedla vedeny *vřetenové* komunikace do polí, luk, pastvin, lesů a lokální spádnicová komunikace do Chramost a lokální spádnicová komunikace do Brziny.
- Hlavní axiální komunikace na návsi rozbočena do Hojšína a do Kamýka, při východiskách intravilánu komunikace protínající radiální komunikaci kolem obce, východiska situována zároveň v sedlech, ze sedel vedeny *vřetenové* komunikace do polí, luk, pastvin, lesů, *v poloze východisek*, resp. *sedel oratoria*.
- Na východní straně intravilánu dvě východiska lokálních komunikací, lokální komunikace do Hrachova (severně) a neoznačená lokální komunikace (jižně), *polohy oratorií při východiskách* lokálních komunikací protínajících radiální komunikaci kolem obce, z obou východisek zároveň vedeny lokální komunikace *koaxiální* s vodotečí, procházející luhem, opakovaně překračující vodoteč brody, *při brodech polohy oratorií*.

(kresba autor 2005)

**Obr. 2 Rabštejn nad Střelou – okres Plzeň-sever,
Domovní zástřita čp. 36.**

*Nástěnné exteriérové oratorium. Devoční obrázek Svatého Martina (uctíván na bočním oltáři Sv. Martina v rabštejském konventním kostele Sedmibolestné Panny Marie), Boží Muka (sousoší Malé Kalvárie; mj. v úctě rabštejských Servitů), tři devoční obrázky (neurčeny). (Podlaha, A.: *Soupis památek historických a uměleckých XXXVII. – okres kralovický*. Praha 1912, obr. 286, s. 225).*

mimo skutečný střed, při okraji intravilánu, zpravidla v sídlišti axiální formy (např. v řadové vsi „na dolním konci“ či „na horním konci“).

Přesto návesní poloha kaple či oratoria reprezentuje **polohu ústřední**; prostranství s kaplí či oratoriem bylo ústředním shromaždištěm společenství věřících nebo jednotlivých osob k pobožnosti (případně k bohoslužbě – srv. výše). Kromě osob usedlých v intravilánu se tu shromažďovaly osoby usedlé v extravilánu sídliště (v detašovaných sídelních jednotkách, na samotách, mlýnech, hájovných, ovčárnách atd.).

Ústřední poloha návesní kaple či oratoria souvisí s obecnými archaickými principy dominance středu, resp. osy veškerého dění (např. středem, osou, pupkem křesťanského světa byl Jeruzalém s Horou Kalvárskou, s osou Kříže, na kterém byl ukřižován Ježíš, dokonce středem geografickým zobrazovaným na mapách; střed podobně reprezentuje filiální kostel v přífařené obci, farní kostel ve farní obci, katedrála v metropoli apod.).

Poloha návesní kaple či oratoria je zajiště obecně známá. K ústřední poloze návesní kaple či oratoria se ovšem vztahují polohy kaplí a oratorií v dalším nomotetickém sledu, katéně.

II. Světské domovní zástřity v intravilánu

Privátní světské **domovní zástřity** (označované např. jako lidové výklenkové plastiky; zástřity městských domů označované jako domovní znamení; označení vzniklo sekularizační pojmu Znamení Boží) byly exponovány **ve veřejném prostoru intravilánu**, totiž **v exteriéru** obytných stavení (včetně obecních stavení), hospodářských stavení (zpravidla špýcharu), vstupních bran apod., vystavených pohledu z veřejného prostranství (návsi) či z veřejné komunikace (nikoliv zástřity rodu, rodiny či zástřity osobní)⁷⁾. Domovní zástřity jsou **exteriérová oratoria**.

Domovní zástřity se instalovaly přímo **na fasádách** (pevně zavěšovaly, přibíjely a event. zastřešovaly, také vezdívaly), nebo se instalovaly **v kaplicích jako nástěnná oratoria** (např. modifikace výklenku ve fasádě, štítu, nadpraží, modifikace prosklené skříně apod.).

Uvedme příklad méně známého typu nástěnného oratoria, domovní zástřity instalované v dosahu ruky pro dotek, specifický projev devoce; oratoria tohoto typu většinou zanikla (obr. 2).

Méně často se domovní záštity instalovaly v **privátní domovní kapli**, samostatně pozemní stavbě situované na vlastní domovní parcele, nebo na pozemku přikoupeném k parcele pro specifický účel.

V obci Dražkov, přífašené k farnosti Svatý Jan Skřívšovský (okres Příbram), jsem např. v sedmdesátých letech 20. stol. evidoval jako domovní záštity jednak sošky Svatého Jana Nepomuckého – **podle obligatorní příslušnosti obce k farnosti**, jednak sošky Panny Marie Svatohorské – **podle pravidelných obligatorních poutí obce, resp. farníků** na Svatou Horu u Příbrami. Sošky Svatého Jana Nepomuckého a Panny Marie Svatohorské byly uctívány i v dražkovské návesní kapli.

Vztah mezi domovními záštitami a záštitami uctívanými v ústřední návesní kapli je obvyklý, stejně vztah návesní kaple k farnímu kostelu, vztah návesní kaple k poutnímu kostelu.

Obecně známé domovní záštity reprezentují druhou charakteristickou polohu v nomotetickém sledu, katéně.

III. Světské kaple a oratoria při východisku intravilánu

Východisko je příznačné místo při komunikaci na hranici intravilánu a extravilánu. **Sídlíště má určitý počet východisek** – podle počtu vycházejících komunikací (např. koncové vsi lesní mají jediné východisko hlavní komunikace).

Z východiska je vedena jednak **komunikace hlavní**, zpravidla pojezdna (vozová cesta; silnice), jednak **lokální komunikace** vedlejší, nebo několik lokálních komunikací vedlejších, pojezdných nebo pěších, vedených **k polohám agrárním, pastorálním, sylvánním** (a k dalším polohám, např. k lomu; nebo tzv. průhon na pastviny).

Intravilán je zpravidla **obkroužen lokální radiální komunikací**. Radiální komunikace obcházející sídlíště je příznačnou hranicí sídlíště, resp. příznačnou hranicí urbánního pásma a agrárního pásma; východisko je situováno na této příznačné hranici intravilán / extravilán. Radiální komunikace náleží k archaické soustavě sídlíště (archaický význam, tu nepředmětný, souvisí s prvotní brázdou obkružující sídlíště – *sulcus primigenius*).

Z východiska při hlavní komunikaci protínající lokální radiální komunikaci jsou eventuálně rozvedeny i lokální komunikace, výše zmíněné.

Na specifickém stanovišti východiska, zpravidla při hlavní komunikaci, je situována kaple či oratorium.

Pojem východisko zřetelně navozuje **liminální stanoviště mezi intravilánem a extravilánem**; východisko je „práh“ či „brána“ obce (srv. městskou bránu = východisko). Východisko uzavírá intravilán a otevírá se extravilánu (obecný pojem rozcestí nevyjadřuje totéž).

Význam východiska zřetelně ilustruje specifický projev devoce; při kapli či oratoriu na východisku při odchodu z obce a při návratu do obce se věřící pokřivoval a vzdal specifickou úctu Otcí, Synu, Duchu, Panně Marii, světcí (podle specifického vyobrazení); **křížovatka je místem pokřívání**.

Východisko reprezentuje třetí charakteristickou, významnou polohu v nomotetickém sledu, katéně.

IV. Světské kaple a oratoria při komunikaci v extravilánu

Hlavní komunikace vycházející z východiska je vedena extravilánem k hranici katastru. Hlavní komunikace ovšem může procházet několika specifickými polohami (*a–d*), ve specifických polohách jsou zpravidla situovány kaple či oratoria.

a) Světské kaple a oratoria při hlavní komunikaci procházející sedlem

Pojem **sedlo** vyjadřuje nejnižší polohu mezi dvěma vrchy. Hlavní komunikace nutně překonávající reliéf krajiny může být optimálně vedena sedlem. Tzv. **spádnicová komunikace** vystupuje do sedla, sestupuje ze sedla. Ze sedla jsou zpravidla rozvedeny **lokální komunikace vedlejší**, směřující k polohám agrárním, pastorálním, sylvánním, event. ke stavením rozptýleným v extravilánu (např. k samotě, ovčínu, myslivně apod.), nejčastěji **komunikace větvenové**, tj. po spirále vystupující do vrchů.

V sedle je zpravidla situována kaple či oratorium. **Kaple či oratoria situovaná v sedle jsou zpravidla zdaleka dohledná** (obr. 3).

Také **obzíratelnost extravilánu ze sedla** (event. včetně sídlíště v intravilánu), zároveň **obzíratelnost horizontu**, je signifikantním nástrojem osvojení životního prostoru, habitatu a nástrojem osvojení krajiny; krajina je „od kraje do kraje“ obzíratelný segment země.

b) Světské kaple a oratoria při hlavní komunikaci protínající vodoteč

Hlavní komunikace nutně překonávající vodoteč je vedena **brodem, lávkou, mostem**.

Obr. 3 Katastry Dražkov a Skřýšov, okres Příbram, plenérové oratorium Boží Muka v charakteristické poloze v sedle.

Plenérové oratorium při hlavní komunikaci mezi obcemi. Pilířové oratorium o čtyřech kaplicích situované v pravotočivé zatáčce vlevo (z našeho pohledu) dohledné ze spádnicové komunikace (ze sedla rozvedeny lokální spádnicové komunikace do Chramost a do Brziny a větvenové komunikace směřující do agrárních, pas-torálních a sylvánních poloh – srv. situaci na obr. 1). Foto 1993.

Při brodu, lávce, mostu je zpravidla situována kaple či oratorium (event. přímo na mostě; časté jsou např. expozice vyobrazení Svatého Jana Nepomuckého; Svatého Víta; Svatého Floriána).

Od brodu, lávky, mostu jsou zpravidla rozvedeny lokální komunikace vedlejší, směřující ke specifickým hospodářským či sídelním polohám extravilánu (např. na nivní louky; do luhů; k mlýnu; k pile apod.), zpravidla **komunikace koaxiální**, souosé s vodotečí (srv. níže ad c).

Také při charakteristických polohách vedlejších komunikací překračujících vodoteč jsou situovány kaple či oratoria.

Hlavní komunikace nutně překonávající vodoteč je eventuálně vedena **po rybniční hrázi**. Od hráze bývají rozvedeny lokální komunikace vedlejší, směřující ke specifickým hospodářským či sídelním polohám extravilánu, zpravidla typu **komunikace vrstevnicové, aneb komunikace traversové**, vedené mezi podmáčeným pásmem luhu a bonitním pásmem agrárním v terénu zřetelnou traversou sledující vrstevnici.

Kaple či oratoria bývají situovány při hrázi nebo přímo na hrázi.

c) Světské kaple a oratoria při hlavní komunikaci koaxiální s vodotečí

Hlavní komunikace koaxiální s vodotečí je zpravidla vedena přímo **po jesepovém břehu přirozeně meandrujícího toku** (není-li tok regulován); komunikace tedy **opakovaně překračuje vodoteč**, zpravidla v charakteristické přímé poloze toku před temenem meandru, brodem, lávkou, mostem. Hlavní komunikace koaxiální s vodotečí bývá také vedena **při horní hranici podmáčeného pásma nivy či luhu s vodotečí**, v terénu zřetelnou traversou sledující vrstevnici; komunikace rovněž opakovaně překračuje vodoteč.

Od brodu, lávky, mostu jsou eventuálně rozvedeny lokální komunikace vedlejší, jednak spádnicové, směřující vzhůru ke specifickým polohám hospodářským (např. k charakteristickým lazům, tj. polím na terasách) a specifickým polohám sídelním, jednak koaxiální s vodotečí, směřující do niv, či do luhů.

Také při charakteristických polohách hlavních koaxiálních komunikací překračujících vodoteč brodem, lávkou, mostem jsou situovány kaple či oratoria.

Charakteristická je např. **sídelní soustava Podolí**, tj. soustava několika detašovaných sídelních jednotek situovaných v táhlém údolí (v řádu jednotek kilometrů), propojených charakteristickou komunikací koaxiální s vodotečí, opakovaně překračující vodoteč.

V Podolí jsou kaple či oratoria zpravidla situovány při brodech, lávkách, mostech (event. přímo na mostech) obklopených detašovanými sídelními jednotkami; brod, lávka, most je zároveň i východiskem detašované sídelní jednotky.

d) Světské kaple a oratoria při hlavní komunikaci vedené při vývěru vody

Vývěry vody lze mj. evidovat **pod charakteristickým zlomem mezi podmáčeným nivním či lužním pásmem a pásmem bonitním**, zpravidla agrárním. Jak uvedeno ad c, hlavní komunikace bývá také vedena právě při horní hraně podmáčeného pásma nivy či luhu s vodotečí.

Spontánní vývěr bývá jímán v prohlubni (např. ve studánce či studnici), nebo v jímce (např. *ve kbelu*; vývěry, jímky jsou označovány mnoha dalšími názvy).

Při hlavní komunikaci vedené při vývěru vody bývají situovány světské kaple či oratoria. Vývěr bývá také kaplí či oratoriem obestavěn, zdroj je situován v interiéru kaple či oratoria (řada zdrojů byla ovšem uctívána; při spontánně

uctívaných, eventuálně oficiálně aprobovaných svatých pramenech, byly budovány poutní kaple, eventuálně původní světské kaple byly privilegovány – srv. níže).

V. Světské kaple a oratoria na hranici katastru

Faktická **hranice katastru** byla zpravidla **vymezena soustavou hraničnicků** podle určité obyčejové či legislativní právní normy. Katastr býval **vymezen také skutečnou mezí** (s charakteristickým porostem; ekoton), event. i **soustavou hraničních stromů**, vysazených v určitých intervalech. Po hranici některých katastrů byla vedena charakteristická **radiální komunikace** (pozoruhodné jsou tzv. újezdy, tj. segmenty území vymezené jízdou koňmo za jeden den; raněstředověký pojem, fixovaný také v názvech řady osad, se dosud užívá pro označení újezdů vojenských).

Hranici katastru, event. hraniční radiální komunikaci, protíná hlavní komunikace směřující do sousedního katastru. Při hlavní komunikaci protínající hranici katastru jsou situovány kaple či oratoria. V konkrétních případech lze evidovat i dvě kaple či oratoria, před hranicí katastru domácí, za hranicí katastru sousední (z našeho pohledu).

Stanoviště při hlavní komunikaci protínající hranici katastru (s kaplí či oratoriem, zpravidla s hraničním stromem, event. s hraniční radiální komunikací, s mezí, s hraničníky) je zpravidla obzíratelym, příznačným místem specifického osvojení segmentu krajiny, segmentu „domáčího“, fakticky vymezeného vůči „sousednímu“ segmentu krajiny.

Liminální zónou hranice katastru je „vymezen“ i nomotetický sled poloh světských kaplí a oratorií, katéna.

C – SÍŤ POLOH VOTIVNÍCH KAPLÍ A ORATORIÍ

Votivní kaple a oratoria nejsou dostatečně poznány; historické údaje o skutečných motivacích zbožné fundace a erigace votivních kaplí a oratorií nebyly dosud zpracovány (především příslušné aprobační dokumenty z diecézních archivů; také fundace a erigace votivní kaple i oratoria byla totiž obligatorně aprobována konsistoří).

Obecně byla fundace a erigace votivní kaple či oratoria záslibným skutkem (*ex voto* – ze slibu; odtud votivní), **motivovaným určitou prosbou, určitým díkem a z určité kajícnosti**.

Ilustrujme některé konkrétní motivace záslibného skutku:

Např. za vyprošené dítě narozené z milosti Boží votant ze slibu fundoval a erigoval votivní kapli či oratorium ke cti Boží, zpravidla na vlastním pozemku intravilánu či extravilánu. Velmi častým motivem bylo vyprošení míru a vyprošení spásy duše zhybnulého či náhle zemřelého; na určitém místě smrti bylo erigováno oratorium, event. kaple (dnes např. v místech smrtelných dopravních nehod).

Jako dík za záchranu života (např. při úderu blesku; v době moru a jiné nemoci; při požáru; při úrazu atd.) votant ze slibu, učiněného zpravidla při invokaci, vzývání Páně, fundoval a erigoval votivní kapli či oratorium ke cti Páně, zpravidla v konkrétním místě záchrany, takřka kdekoliv; v indiferentním případě (např. při záchraně od nemoci) zpravidla na vlastním pozemku. K místu stavby byla event. vybudována příslušná komunikace. Také při standardních komunikacích bylo postaveno mnoho votivních kaplí a oratorií (např. po záchraně života při havárii povozu; po přepadení atd.). Specifickou motivací byl také dík za zdárně vykonaný skutek s pomocí Boží. Poměrně často i dík za obrácení ve víře (např. luterána v katolíka, příznačně zvl. ve druhé polovině 17. století).

Fundace a erigace votivní kaple či oratoria byla penitenciárním, kajicným skutkem dostiučinění, který byl obligatorním předpokladem k udělení absoluce, rozhrěšení u příležitosti přijetí svátosti smíření.

Známé jsou tzv. **smírčí kříže**, pořízené a vztyčené kajícničky jako skutky dostiučinění, z kajícnosti nad závažným hříšným skutkem, nejčastěji zabitím a vraždou, jako smírčí oratoria k trvalé připomínce příhody, zároveň k trvalé účtě k Mukám Božím Krista Pána, zpravidla na konkrétním místě hříšného činu.

Autonomní síť poloh votivních kaplí a oratorií je víceméně stochastická. Votivní kaple a oratoria jsou situovány v polohách podle konkrétních motivací, tj. „kdekoliv“, a v polohách soukromých pozemků intravilánu i extravilánu, mimo nomotetický sled poloh světských kaplí a oratorií (srv. výše), mimo sled poutních kaplí a oratorií (srv. níže).

D – SÍŤ POLOH POUTNÍCH KAPLÍ A ORATORIÍ

Pro **poutní kaple** (konvenční pojem) nutno používat adekvátní specifické pojmy, tj. kánonický pojem **poutní svatyně**, nebo jen **svatyně**, aneb **sanktuárium** (z lat. *sanctuarium*).⁹⁾ Sanktuária obdařená zvláštními výsadami, neboli privilegii,

tedy **sanktuária privilegovaná**, mají zvláštní status (mimo status světských kaplí a oratorií; svatyně jsou objekty diecézní, pontifikální). Některým privilegovaným sanktuáriím oplývajícím zvláštní milostí Boží byl udělen titul **Milostná kaple**.

V dějinách církve byla zvláště významná sanktuária povýšena na **Basiliku Menší** (*Basilica Minor*).

Poutní kaple bývaly event. svěřovány do péče kněží rektorů (*rector*) nepodléhajících žádné farnosti; odtud též název **rektorátní kaple**.

(Mezi sanktuária ovšem patřily i privilegované kaple v kostelech a privilegované oltáře v kostelech či kaplích; *Altare privilegiatum*).

I. Privilegované kaple – svatyně

Určitá **světská** nebo určitá **votivní kaple** ve standardní poloze venkovského intravilánu či extravilánu, na rustikálu i na dominikálu, **mohla být nadána privilegii svatyně**, světská či votivní kaple se stala **poutní kaplí – svatyní** (pomineme-li poutní kostely specifického statutu).

Řada privilegovaných kaplí byla **přestavěna, rozšířena** pro specifické potřeby poutního provozu, event. **doplněna dalšími stavbami v poutní areál**, tzv. **Svatý okrsek**. Při Svatém okrsku také byly zakládány nové světské sídelní jednotky; sídliště pak eventuálně získalo status obce.

Zachování původních hmot, včetně hmot torzálních při přestavbách kaplí (např. po požáru; po válečném ataku; po zanedbání apod.), bylo z hlediska kultu podstatné; autentická částka, partikule původního sanktuária totiž měla status relikvie I. řádu, 2. stupně.

Novostavby poutních kaplí byly budovány na nových, specificky situovaných stanovištích, tedy mimo nomotetický sled poloh světských kaplí a oratorií, zajisté i mimo specifické polohy votivních kaplí. Lokalizace poutní kaple byla totiž motivována specifickou skutkovou podstatou (a–c).

a) Poutní kaple Zjevení

Motivací novostavby poutní kaple na určitém místě byla specifická **hierofanie**, resp. **theofanie**, na místě zjevení Božích Osob, např. Nejsvětější Trojice, Spasitele, Božího Těla, ad., **mariofanie**, na místě zjevení Panny Marie, **hagiofanie**, na místě zjevení určitého světce (tu se ovšem rozumí zjevení světce v nebeské slávě, *post mortem*).

Konkrétním místem hierofanie byl např. určitý **vrch** (např. často zvaný Hora, Horka), určitá **jeskyně** (tu pak specifické jeskynní kaple, grotty), určitý **kámen**, určitý **okrsek s porostem** (Háj, Hájek), určitý **strom** či **keř**, určitý **léčivý pramen** (prýštící jako dobrodiní, *beneficium* z milosti Boží, Panny Marie, určitého světce) a další specifická místa mimo nomotetický sled světských kaplí a oratorií.

Kámen, strom, pramen byl často přímo obestavěn kaplí.

b) Poutní kaple se zázračnými obrazy a Milostné kaple

Velmi častou **motivací novostavby poutní kaple** na určitém místě také byly **spontánní pouti k zázračnému vyobrazení slujícím určitými zázraky**, uctívanému v určité světské kapli nebo oratoriu (Nejsvětější Trojice, Krista, Božího Těla, Panny Marie, určitého světce aj.), zakládající skutkovou podstatu oficiální úcty, na podkladě privilegia konsistoře, z podnětu příslušného administrátora. **Obraz zázračný, imago miraculosa**, (rozumí se jak obraz, tak socha, reliéf) mohl být oficiálně liturgicky adorován, k zázračnému obrazu uctívanému v původní kapli se také mohly konat oficiální pouti. Po slavnostním **přenesení, translaci do novostavby** (nejčastěji z oratoria) byl zázračný obraz oficiálně instalován na privilegovaném oltáři.

Některá **oratoria** se zázračnými vyobrazeními byla ovšem **ponechána na původním místě a obestavěna kaplí**.

Po uplynutí nejméně třileté lhůty po doloženém počátku mohl být zázračný obraz slující mimořádnými milostmi oficiálně prohlášen za **obraz milostný (imago gratiosa)**; poutní kaple se stala privilegovanou **Milostnou kaplí**.

České, moravské, slezské svatyně Panny Marie Loretánské (lorety), Einsiedelské, Altöttingské, Porciunkulové (kaple einsiedelské, altöttingské, porciunkulové), Mariazelské (poutní místa často zvana Malá Mariazell), Pasovské (kaple P. Marie Pomocnice), Lurdské (lurdské jeskyně, lurdské kaple) ad. jsou **svatyně II. řádu reprodukující prototypy autentických sanktuárií I. řádu**. Tyto reproduované stavby zpravidla obsahují autentické partikule sanktuária I. řádu. Zázračná a milostná vyobrazení svatyní II. řádu byla dotýkána s prototypy vyobrazení I. řádu.⁹⁾

Obdobně české, moravské, slezské Svatyně Nejsvětější Trojice, Svatyně Narození Páně, Svatyně Jezulátka, Svatyně Zjevení Páně, Svatyně Zahrady Getsemanské (Olivetské

Hory), Svatyně Svatých schodů, Svatyně Bičování Páně, Svatyně Křížové cesty (Kalvárie), Svatyně Svatého Kříže, Svatyně Božího hrobu, Svatyně Svaté Tváře Spasitele, Svatyně Božího Těla atd. jsou sankuária II. řádu reprodukcující prototypy autentických sanktuárií I. řádu.

c) *Martyria, memoria světců; pojem kaple*

Na místech umučení mučedníků (světec Mučedník, Martyr) byla erigována specifická oratoria zvaná **martyria**; půvabný český ekvivalent **mučedniště**. Tato oratoria se stala předními křesťanskými svatyněmi nadanými nejvyššími privilegii. Nad martyrii byly také vztyčeny monumentální kostely.

Např. nad místem umučení Svatého Václava ve Staré Boleslavi byl erigován kostel Svatého Václava, poté poutní kolegiátní kostel Svatého Václava se svatyní Mučedniště Svatého Václava, Mučedníka, Dědice České země (obr. 4).

Nad místem umučení kněze Jana Sarkandra v Olomouci bylo počátkem 18. století erigováno martyrium; po blahoslavení mučedníka roku 1860 byla postavena nad martyriem v létech 1908–1912 nová kaple Blahoslaveného Jana Sarkandra, kněze, Mučedníka (kanonizován roku 1995).

Martyrium – svatyně, sanctuarium, bylo uctíváno jako specifická relikvie I. řádu, 2. stupně, **kategorie** rovněž zvané **sanktuárium**; název svatyně a relikvie je totožný.

Na místech uložení ostatků světců, Mučedníků nebo Vyznavačů (světec Vyznavač, *Confesor*), nebo **částek ostatků, partikulí**, relikvií I. řádu, 1. stupně, také **na místech dochování věcí zůstavěných světci** (např. částí oděvu, nástrojů umučení, věcí osobní potřeby), relikvií I. řádu, 2. stupně, **kategorie pignora**, a **na místech dobrodiní, která světci zůstavili** (např. prameny léčivých vod, léčivé byliny, specifická svatá slova, specifické svaté úkony), relikvií I. řádu, 2. stupně, **kategorie beneficia**, byla budována specifická oratoria zvaná **memoria**.

Místa historické a legendární působnosti světců (včetně půvabných míst spočinutí, spánku, nebo míst otisků těla, zvl. svatých stop (např. kaple U šlápěje Svatého Vojtěcha u Nepomuku); proslulé mj. byly Svaté jeskyně poustevníků, zvl. benediktýnských (např. Jeskyně Svatého Prokopa, Jeskyně Svatého Ivana, Jeskyně Svatého Vintřě), na kterých byla budována memoria, ovšem náležejí do **kategorie sanctuarium** (srv. výše).

Obr. 4 Stará Boleslav – okres Praha-východ, Mučedniště Svatého Václava, Mučedníka, Dědice České země.

Svatyně kolegiátního poutního kostela Svatého Václava. Architektura *martyria* F. M. Kaňky, sochařská výprava z dílny M. B. Brauna, kolem roku 1729 (mříž ad. úpravy z r. 1898). (Podlaha, A. – Šittler, E.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu karlínském*. Praha 1901, obr. 15, s. 13).

Vznik pojmu kaple souvisí právě s relikvií kategorie pignora. Legendární plášť, *capella*, Svatého Martina z Tours byl chován jako přední merovejsko-franská královská relikvie v dvorním královském oratoriu – nazvaném podle relikvie **Sainte-Chapelle** (svěcena r. 1248). Poté veškerá světecká memoria a další oltářní oratoria byla označována jako kaple.

Obr. 5 Annaberg – Dolní Rakousko, „Erster Anblick des Annaberges“.

Poklona v charakteristické poloze prvního spatření Svatého okrsku (poutní kostel Svaté Anny) z poutní cesty. Pilířové plénérové oratorium s tabernákovou kaplicí.

Akvarel Eduarda Gurka, r. 1833, list dvacátý z cyklu „*Mahlerische Reise von Wien nach Maria Zell in Steyermark, dargestellt in drey Tagreisen und nach der Natur aufgenommen im Jahre 1833 in Begleitung Sr. Majestät des jüngern Königs v. Ungarn, Ferdinand dem Fünften*“. (*Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Ed. Thomas Raff. Bayerisches Nationalmuseum München. München 1984, obr. 229b, s. 156).

II. Svatý okrsek a Poklony

Svatý okrsek je urbánní komplex poutního místa, poutní areál. V okrsku významné svatyně, ve specifických terénních podmínkách, byly budovány další stavby, např. zvonice, ambity, zvláštní kaple, např. studniční, residenční budovy, hospice, lázně, zvláštní prostranství, např. nádvoří, esplanády, terasové ochozy, komunikace, zvl. specifické Svaté schody, Křížové cesty, brány, také světské usedlosti, mj. hostince atd.

Snad nejpočetnějšími Svatými okrsky jsou Svaté Hory a podobně zvaná místa (uvedme např. přední mariánská sanktuária v českých zemích: Svatá Hora u Příbrami; Svatý Kopeček u Olomouce; Slezský krnovský Kopeček – Cvilín).

Svatý okrsek je zdaleka obzératelný. K této „samozřejmosti“ se ovšem vztahuje zcela specifický smysl Svatého okrsku. Totiž **na místě prvního spatření Svatého okrsku z poutní cesty** poutníci poklekli a políbili zem; také následující projevy, modlitby, zpěvy (také omývání těla, zvl.

pohlaví) vyjadřovaly specifickou úctu ke **Zjevení Svatého okrsku**. Na těchto místech zvaných **Poklony** či **Poklonišťe**, nejčastěji lokalizovaných v sedlech (srv. specifickou polohu světské kaple či oratoria v sedle), byly zpravidla vztyčovány specifické stavby, rovněž zvané **poklony**, zpravidla sloupová či pilířová oratoria s kaplicemi, s vyobrazením specifické **hierofanie**: theofanie – v místech spatření okrsku Božího, resp. sanktuária zasvěceného např. Nejsvětější Trojici, Spasiteli, Božímu Tělu; mariofanie – v místech spatření mariánského okrsku, resp. sanktuária Panny Marie; hagiofanie – v místech spatření okrsku, resp. sanktuária určitého světce (lat. *Mons gaudii*; it. *Monte del Goto*; fr. *Montjoie*; tj. *Vrch radosti*).

Při návratu ze svatyně se poutníci na Pokloně, Pokloništi **loučili** s Kristem, Pannou Marií, světcem (podle konkrétního poutního místa) **a vyprošovali odpuštění hříčů** (zpravidla po udělení absoluce v poutním kostele; odtud specifický rakouský název oratoria *Urlauber*).

Uvedme např. vyobrazení specifické adorace při pokloně situované na charakteristickém stanovišti prvního spatření svatyně na Annabergu, proslulého poutního kostela Svaté Anny na Annabergu v Dolním Rakousku na poutní cestě mariazelské – „*Erster Anblick des Annaberges*“ (obr. 5).

Poklony jsou **oratoria specifického kultu** konkrétního poutního místa, specifické objekty urbánního komplexu Svatého okrsku, situované ve specifických polohách, mimo nomotetický sled světských kaplí a oratorií, mimo síť votivních kaplí a oratorií; Svaté okrsky a poklony (a Svaté cesty – srv. níže) reprezentují samostatnou katénu.

Obzératelnost Svatého okrsku z konkrétního terénního stanoviště na Pokloně při poutní komunikaci, resp. z několika pozic na dalších Poklonách při ostatních komunikacích, byla **určující dimensí urbánního komplexu Svatého okrsku**.

III. Svaté cesty

Některé poutní cesty směřující k předním poutním místům, vedené po trasách světských komunikací, hlavních komunikací i lokálních komunikací vedlejších, bývaly vybaveny **soustavou kaplí či oratorií na tzv. Svaté cestě**. Soustava byla **ideována specifickým ikonografickým programem**. Kaple či oratoria byly **situovány v určitém úseku poutní cesty, v určitém počtu, v určitých intervalech**.

Např. Svatá cesta o 44 oratoriích z Prahy do Staré Boleslavi, předního oficiálního poutního místa arcidiecéze, vybudovaná v letech 1674–1690, prochází několika obcemi. Ikonografický program jednotlivých oratorií Svaté cesty (podle počtu titulů Panny Marie v Loretánské litanii) reprezentovala vyobrazení svatováclavské legendy a mariánská vyobrazení významných poutních míst.

Svatá cesta z Prahy do Hájků u Jenče o 20 oratoriích, loretánského poutního místa, rovněž procházející několika obcemi, byla vybudována v letech 1720–1726.

Za **Svaté cesty se považují také některé Křížové cesty**, situované v určitém úseku poutní cesty, v určitém počtu, v určitých intervalech. Také jednotlivá **Zastavení** Křížové cesty jsou oratoria (starší pojem *Stanoviště* – obdobně jako *Mučedniště*, či *Pokloniště*).

Např. Svatá Křížová cesta o 29 oratoriích z Chebu do Starého Hrozňatova, loretánského poutního místa, erigovaná v poslední třetině 17. století, byla situována na pětilometrové trase procházející několika obcemi.

Svaté cesty ideované specifickým ikonografickým programem jsou ovšem **autonomní, územně výjimečné, elitní urbanistické soubory**, situované mimo nomotetický sled poloh světských kaplí a oratorií, situované mimo polohy votivních kaplí a oratorií.

E – POLOHY PLENÉROVÝCH SOCH A SOUSOŠÍ

I. Světské plenérové sochy a sousoší

Plenérové sochy a sousoší obecně náleží k **oratoriím**; specifická individuální úcta, nebo úcta určitého společenství náležející Osobám Nejsvětější Trojice, Panně Marii, určitému světcí, blahoslavenému, ctihodnému je projevena při oratoriu (Svatý / Sanctus; Blahoslavený / Benedictus; Ctihodný / Venerabilis).¹⁰⁾ Basální funkce sochy či sousoší zdá se být takřka zapomenuta (mj. i v důsledku umělecko-historických interpretací).

Plenérové sochy a sousoší jako oratoria bývaly vybaveny kamennými **klekátky**; přistavená mobilní klekátko, nejčastěji dřevěná, většinou zanikla. Kamenné, mřížové, dřevěné aj. **zahrádky** sloužily k pěstění či kladení květin a kladení specifických obětín (srv. zahrádku na obr. 7). Sochy, sousoší byly vybaveny **svícny, kandelábr, lucernami**. Na plintech, sloupech soch, sousoší byly instalovány skoby a podobné **závěsy**, sloužící k ověšování specifickými

Obr. 6 Praha-Nové Město, Svatý Apoštol Juda Tadeáš, Mučedník. Devoční socha ve dvoře konventního poutního kostela Svatého Josefa. Exteriérové poutní oratorium. Reprodukce anonymní pohlednice, 8,9 x 13,8 cm (soukromý majetek).

obětínami. Autentická podoba soch, sousoší jako oratorií je dnes téměř neznámá.

Uvedme ilustrativní příklad, devoční sochu Svatého Apoštola Judy Tadeáše, Mučedníka z roku 1741, dosud uctívanou ve dvoře kostela Svatého Josefa na Novém Městě v Praze 1; exteriérové oratorium je vybaveno charakteristickým klekátkem, socha Patrona pomoci v beznaději je bohatě ověšena charakteristickými prosebnými, votivními, děkovnými lístky, tabulkami, květinami, věnci, dary (kapucínský konventní kostel Svatého Josefa byl privilegován; pouti bývaly devítidenní) – obr. 6.

Při sochách či sousoších mohl být také vybudován **exteriérový polní oltář**, sloužící za určitých podmínek příležitostné bohoslužbě.

Některá sousoší, často např. tzv. sloupy, trojiční sloupy, sloupy Spasitele, sloupy mariánské, **sloupy** světecké, namnoze sloupy ikonograficky rozmanité (např. trojiční sloupy s Pannou Marií a světci; specifické sloupy morové), **byvají vybaveny kaplí**, nejčastěji exteriérovou – s oltářem v exteriéru, event. i interiérovou – s oltářem v interiéru (např. kape trojičního sloupu v Olomouci); při oltářích mohou být za určitých podmínek celebrovány bohoslužby.

Sochy, sousoší byly také **plenérovými záštitami určitého specifického lokálního společenství věřících**. Tyto záštity, resp. oratoria, byly situovány jednak v ústřední poloze intravilánu, zpravidla při návěsní kapli, nebo byly situovány při východisku intravilánu, zpravidla při hlavní komunikaci. Obecní záštitu zaštiťovala obec, tj. obecnství věřících sídliště, „obce“.

Specifické jsou **plenérové záštity hospodářských okrsků extravilánu**, okrsků polních, okrsků viničních, okrsků sadových, okrsků lesních, okrsků rybníčních ad. Plenérová záštitu zaštiťovala **veškeré pozemky specifického hospodářského okrsku společně** (např. všechny vinice), situovaná jednak v centrální, zpravidla vyvýšené dominantní poloze okrsku, jednak v poloze při hranici okrsku; okrsek je event. obklopen několika záštitami. Nebo plenérová záštitu zaštiťovala **určitý pozemek individuální držby**, situovaná zpravidla v poloze při nástupu na pozemek na vlastní mezi pozemku (vlastní podle práva).

Při plenérovém oratoriu se při specifické devoci počínala a končila práce.

Socha (sousoší) byla také **plenérovou záštitou určitého statku**, tj. veškerých osob pod jednou střechou (včetně čeledi), veškerého nemovitého, movitého i živého inventáře (včetně dobytka), situovaná při statku, zpravidla při bráně (srv. Kap. Světské domovní záštity v intravilánu). Některé záštity lze evidovat v dalších specifických polohách, např. **při špýcharech, při stodolách**.

Obdobně jsou situovány plenérové **záštity při detašovaných lokálních sídelních jednotkách**, např. záštity mlýnů, atd.

Specifická je poloha **obecních záštit stád** (určitých světců, Ochránců stád), zpravidla při průhonech, situovaných v poloze východiska intravilánu (např. v kapli či

oratoriu na průhonu bývalo instalováno příznačné vyobrazení Svatého Linharta, Svatého Vendelína aj.); (pastviny byly zpravidla obecním majetkem; stáda vyháněl obecní pastýř; vypásány byly ovšem i pozemky individuální držby, zvláště úhory; obvyklá byla také lesní pastva; pastva na návěsní; pastva na mezích atd.).

Specifické jsou polohy záštit světských zdrojů pitné vody, **záštity pramenů, studánek, studnic** (srv. specifické záštity městských kašen).

Specifické jsou **obecní záštity morové** (určitých světců, Ochránců před morovou ranou), situované zpravidla rovněž v ústřední poloze intravilánu, nebo při východisku intravilánu (srv. polohy městských morových záštit, nejčastěji morových sloupů, na náměstích, nebo při branách).

Obdobné jsou polohy **obecních ohňových záštit** (určitých světců, Ochránců před ohněm).

II. Plenérové sochy a sousoší jako objekty poutní úcty

Některé plenérové sochy a sousoší se staly **objekty poutní úcty**. Při některých sochách (sousoších) požívajících poutní úcty byly **erigovány novostavby nadané privilegii svatyně** a devoční sochy (sousoší) byly ponechány v plenéru jako oratoria Svatého okrsku.

Např. v Mnichově Hradišti byla po morové ráně roku 1713 uctívána plenérová socha Svaté Anny, fundovaná a erigovaná Františkem Josefem, hrabětem z Valdštejna jako votivní za záchranu před morem. Pro poutní potřeby (v pramenech zmíněny desetitisíce poutníků) byla v areálu vybudována v letech 1721–1724 privilegovaná poutní kape Svaté Anny (srv. též sochu na obr. 6).

V některých případech byla socha (sousoší) **obestavěna kaplí**, kapli bylo uděleno privilegium svatyně.

Některé sochy požívající poutní úcty byly **přeneseny** do některého kostela či kape, tu pak byl objekt poutní úcty za určitých podmínek privilegován.

III. Sochařské reprodukce prototypů devočních vyobrazení poutních míst

V plenéru byla ovšem také situována řada **sochařských reprodukcí prototypů devočních vyobrazení poutních míst**, nejen zázračných či milostných soch, reliéfů, ale i zázračných či milostných obrazů v sochařských versích.

Uvedme charakteristický příklad **sochařské reprodukce milostného obrazu**, plenérové oratorium na Komenského

náměstí v Jičíně (původně Mariánské náměstí) se sochařskou reprodukcí ikony Panny Marie Rušánské, uctívané od roku 1643 v jezuitském poutním kostele Svatého Ignáce v Jičíně (ikona ukrajinského původu je reprodukcí Bohorodičky Igorevské, Záštity Kyjevské Rusi). Roku 1737 byla kostelu udělena privilegia svatyně; významnou událostí byla motivována fundace oratoria, erigovaného roku 1749 – obr. 7.

Městské mariánské plenérové záštity jsou příznačně situovány na Mariánských náměstích, resp. podle mariánských záštit byla pojmenována náměstí.

Ve zmiňované obci Dražkov, přiřazené k farnosti Svatý Jan Skřýšovský, je při návesní kapli situována sériová liti- nová plastika Svatého Jana Nepomuckého, Patrona farnosti Svatý Jan Skřýšovský (sériová plastika je ovšem reduko- vanou reprodukcí Brokofovy plastiky Svatého Jana Nepomuckého na pražském Karlově mostě, proslulého svatojánského martyria).

Plenérová záštita určitého lokálního společenství věřících je příznačně situována v ústřední poloze intravilánu.

IV. Votivní sochy a sousoší

Fundace a erigace **votivních soch a sousoší** byla rovněž motivována specifickými záslibnými skutky (srv. podrobněji Kap. Sň poloh votivních kaplí a oratorií).

Votivní sochy, sousoší jsou **situovány v polohách podle konkrétních motivací votantů**; některé motivace bývají uvedeny v dedikačních textech exponovaných na plintech, sloupech soch, sousoší apod. (srv. výše votivní sochu Svaté Anny v Mnichově Hradišti).

DOSLOV

V intencích stati by jistě bylo možno podrobně mapovat specifické katény kaplí a oratorií, v konkrétních lokalitách, následně i ve větších územních celcích.

Polohy světských kaplí a oratorií by měly být mapovány včetně poloh světských plenérových soch a sousoší, účelně v rámci farností a s konkrétním vymezením katastrů.

Rovněž polohy votivních kaplí a oratorií by měly být mapovány včetně poloh votivních soch a sousoší, v rámci farností a s konkrétním vymezením katastrů i se specifikací držby pozemků, event. na jednotlivých mapách podle konkrétních motivací fundace a erigace.

Obr. 7 Jičín – Komenského náměstí (dříve Mariánské náměstí), plenérové oratorium Panny Marie Rušánské.

Erigováno r. 1749. Sochařská reprodukce ikony Panny Marie Rušánské, uctívané od r. 1643 v jezuitském poutním kostele Svatého Ignáce v Jičíně (privilegia svatyně udělena r. 1737). Foto 1996.

Polohy poutních kaplí a oratorií by měly být mapovány samostatně, účelně podle zasvěcení (včetně relací Svatých okrásků k poklonám a ke Svatým cestám), a včetně relací k sekundárním a dalším místům kultu, také včetně poloh pleněrových devočních soch a sousoší jako objektů poutní úcty i reprodukcí prototypů devočních vyobrazení poutních míst.

Mapování by mělo disponováno podrobnou fyzickou mapou, doplněnou mj. i o specifikaci porostů (velmi důležitá je např. konfigurace stromů s kaplemi a oratorií, a dalších porostů, hájených nebo vysazovaných).

Deskriptivní či obrazová evidence kaplí a oratorií mimo zmíněné katény jen částečně přispívá k objektivnímu poznání problematiky.

Vytčená stať se nezabývá kritikou předmětných prací, nicméně ve stručnosti lze konstatovat, že např. etnografické deskripcie lidových kaplí a kapliček, klasifikovaných v kategoriích lidové architektury, či v kategoriích lidového umění, k poznání specifické problematiky kaplí a příbuzných objektů nepostačují. Nepostačují ani pokusy o klasifikaci kaplí a příbuzných objektů podle architektonické formy, učiněné v teorii lidové architektury (mj. s neblahým dopadem do databází).

Uměleckohistorické práce, interpretující kaple a příbuzné objekty pokud jsou uměleckými díly, či obecně historické práce, soustřeďující pozornost na segment problematiky poutí především v sociálním smyslu dějin všedního dne, k poznání kaplí a příbuzných objektů rovněž nepostačují.

Nepostačují interpretace archeologicko-etnologické, obírající se extradisciplinárními komparacemi významů kaplí a příbuzných objektů s významy předkřesťanskými a mimokřesťanskými. Nepostačují antropologické postmoderní konstrukce svébytných kognitivních teorémů na předmětu kaplí a příbuzných objektů.

Ekologie krajiny se o detail kaplí a příbuzných objektů, v sídelních aglomeracích nepodstatný, nezajímá. Historicko-geografické interpretace vytyčující zvláště systémy komunikací, do kterých jsou dosazeny kaple a příbuzné objekty jako orientační signifikanty, rovněž nepostačují.

Užitečné zajisté není ani vcitování do ducha krajiny, namnoze literární povahy, pěstované mj. i v médiích, zpra-

vidla oslavující krásy české, moravské krajiny s kaplemi, kapličkami apod. Neužitečné jsou interpretace kaplí a příbuzných objektů v okultních disciplínách, laicky operujících zvláště s astronomií a s magií.

Není jisté, zda tato stať bude užitečná, neboť, rigorosně vzato, supluje jednak interpretace náležející fenomenologické religionistice, resp. ekklesiologii v oboru teologie, jednak interpretace náležející krajinné, kulturní, či environmentální ekologii; tyto obory však doposud předmětné práce nepřinesly.

Poznámka redakce:

Na žádost autora nebyly v článku provedeny opravy pravopisu v psaní velkých písmen.

Poznámky:

- ¹⁾ *Ekklesiologie* – obecná nauka o konkrétní církvi; tu katolické v české a moravské církevní provincii.
- ²⁾ Recentní žehnání soukromé kaple in *Benedikcionál*. Praha 1994, str. 59–62.
- ³⁾ PAULY, J.: *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1902, str. 180;
- ⁴⁾ O kaplích, oratoriích, o žehnání a další související ekklesiologické údaje in TRETERA, J. R.: *Církevní právo*. Praha 1993, zvl. Kap. 4.3.2 *Struktura církve*, str. 112–140; *Kodex kanonického práva*. Praha 1994, str. 529–541, Kán. 1205–1243; ADAM, A.: *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha 2001, str. 400–429, Kap. *Liturgický prostor*.
- ⁵⁾ PAULY 1902, c.d., str. 181.
- ⁶⁾ Polohami kaplí se autor zabýval též ve studii ŠTAJNOCHR, V.: *Náčrt problematiky etnoekologických vztahů*. Muzejní a vlastivědná práce 31 – MVP – ČSPS= společný název sloučených časopisů: Časopis Společnosti přátel starožitností 101, č. 4. 1993, str. 207–227; též následně in *Sborník Česká etnoekologie. Etnoekologické semináře v Liběchově*. Praha 1999, str. 39–58.
- ⁷⁾ Záštitu srv. v knize ŠTAJNOCHR, V.: *Panna Maria Divoťvůrkyně*. Uherské Hradiště 2000, str. 25–26. V publikaci řada dalších souvisejících ekklesiologických údajů.
- ⁸⁾ *Svatyně, sanktuária* srv. in *Kodex kanonického práva* 1994, c.d., str. 537–553, Kán. 1230–1234.
- ⁹⁾ Specifickou problematikou některých poutních kaplí se autor zabýval též ve studii ŠTAJNOCHR, V.: *Jan Bukovský, Loreťanské kaple v Čechách a na Moravě. Addenda*. Zprávy památkové péče 63, 2003, č.3, str. 178–187.
- ¹⁰⁾ *Svatý, Blahoslavený, Ctihodný je určující přívlástek* náležející ke jménu, proto s velkým písmenem (obdobně *Nový Bydžov*, nikoli *nový Bydžov*).

studie

**Drobné historické struktury venkovské krajiny a krajinné prvky
– funkce, význam a možnosti obnovy**

Igor Kyselka, Ústav územního rozvoje, Brno

Úvodem

Pro evropskou, ale zejména středoevropskou venkovskou kulturní krajinu je příznačná její pestrost a rozmanitost daná nejen různorodou, zpravidla geologicky podmíněnou členitostí terénu, ale zejména rozdílnou tradicí využívání území a jeho dotváření zemědělstvím, osídlením, výrobou i náboženskými a kulturními zvyklostmi. Proto se liší obce a jejich krajinné zázemí v podhorských oblastech osídlených obyvatelstvem německým, slovanským či valašsko-rumunským, proto vypadá jinak rovina slezská, jinak polabská a jinak podunajská. Z těchto důvodů si i méně vnímavý návštěvník povšimne v Čechách a na Moravě kamenných barokních figurálních plastik, na Slovensku dřevěných vyřezávaných křížů, v keltských a severských zemích menhirů a runových kamenů, v Albánii jednomužných betonových bunkrů a v Tibetu modlicích praporků. Tyto více či méně trvalé stopy dávné či méně dávné minulosti v krajině procházely v průběhu dějin různými vlnami zájmu od konjunktury pozornosti, budování a maximální péči až po totální nezájem či aktivní ničení. Ať již si zasloužily to či ono, v krajině zůstávají jako jen pomalu či rychleji smazatelné stopy historie užívání a vnímání krajiny. Jaký by měl být náš přístup k těmto prvkům (a celé kulturní krajině) dnes? Které chránit a jak je chránit a rozvíjet, kterých si nevšímat a které raději co nejrychleji odstranit? A je naše doba rovněž schopna obohatit krajinu nějakým pozitivně působícím detailem?

Změny venkovské krajiny po roce 1945

Až do poloviny tohoto století pracovala větší část venkovského obyvatelstva v zemědělství, případně v lese. Lidé tedy byli se svým polem, loukou, lesem, rybníkem či cestou prakticky v každodenním styku. Tento kousek krajiny tvořil

Přívovice u Litovle, typický artefakt lidového baroku u historických mostů – sv. Jan Nepomucký.

Souvlastní v Orlických horách, hodnotná barokní boží muka v nepříliš hodnotném stavu.

jakousi rozšířenou část domu každého hospodáře stejně jako dvůr, chlévy, zahrada a taky zde při práci trávil většinu času. Prostor byl tedy vysoce účelně uspořádán, ale také, aniž to bylo přímým záměrem, esteticky dotvářen. Vždyť všechny krajinné detaily jako mez, remízek, úvozová cesta, stromořadí či solitérní strom na rozcestí, kříž, boží muka či upravená studánka nebyly jen samoučelně estetické, ale také velmi funkční prvky. Totéž se týkalo i u nás četných, poněkud velkorysejších úprav krajiny, prováděných velkými feudálními vlastníky – nejčastěji šlechtou nebo církví, jako je alej, poutní kaple, lovecký zámeček, pomník, náhon či vodní nádrž.

Kolektivizace a integrace zemědělské výroby však rozvrátila tyto ustálené společenské vztahy, včetně osobních vztahů ke konkrétnímu místu a krajině. Omezením počtu lidí v krajině každodenně pracujících a jejich degradací z hospodářů na traktoristy a lesní dělníky se krajina stala prostorem pro výrobu potravin a dřevní hmoty se všemi škodlivými důsledky. Ztráta zdánlivě zbytečného krajinného detailu tak již téměř nikomu v obci nevadí.

K dalším podstatným změnám, které se výrazně podepsaly na tváři české venkovské krajiny patří především:

- Vysoký odliv obyvatelstva z méně úrodných a hospodářsky slabších oblastí, který způsobil chátrání vesnic a zarůstání krajiny.
- Odsun Němců z pohraničí a následné, zpravidla jen

částečné dosídlení slovanským obyvatelstvem mělo rovněž velmi podobné důsledky spojené navíc s likvidací celých vesnic a hospodářství.

- Nerovnoměrný rozvoj venkovského osídlení v důsledku zavedení střediskové soustavy způsobil stagnaci mnohých malých vesnic včetně jejich okolí.
- Ztráta pracovních příležitostí na venkově a nutnost denního dojíždění do měst přivedla postupnou změnu způsobu života obyvatel vesnice.

Je třeba přiznat, že s některými z těchto problémů (zejména vysídlování venkova a problémy s údržbou krajiny) se potýkají i vyspělé evropské země. Obnova venkovského prostoru a krajinné plánování jsou dnes v zemích Evropské unie velmi frekventovanými pojmy. V těchto procesech, úzce spojených se strukturálními fondy na podporu hospodářsky slabších, zejména podhorských a příhraničních území, odborníci velmi úzce spolupracují zejména s veřejností v dotčených oblastech.

Uvedené změny v krajině od roku 1945 a ztráty krajinného detailu v podobě zaniklých alejí, mezí, rybníčků i starých cest a zničených křížků, božích muk a kapliček tak způsobily v mnoha případech i ztrátu historické paměti území. Více postiženy byly úrodné, méně členité oblasti, v nichž se nejmarkantněji uplatnily velkovýrobní zemědělské technologie a již zmíněná území našeho pohraničí, v nichž byl vztah k tradici přerušen odsunem většinového německého obyvatelstva.

Rozbor jednotlivých drobných krajinných prvků, podmínky a možnosti jejich obnovy

Členění polností a jejich a její hranice

Velikost, tvar a členění pozemků dané členitostí terénu, strukturou pěstovaných plodin i sociálními a ekonomickými podmínkami území se od sebe lišily kraj od kraje. Základní typy členění pozemků (plužin) byly vázány na jednotlivé typy sídel (silnicové, návěsní, rozptýlené apod.).

Tato struktura je dnes zachována většinou již jen v zahrádkách, vzácně v některých horských oblastech na mechanizačně méně přístupných stráních, i když i dnes jsou tyto pozemky většinou jen zatravněny či zalesněny. V hojnější míře můžeme tuto strukturu vidět v blízkém zahraničí, zejména na Slovensku a v Polsku.

Důležitou součástí tohoto členění byly jeho hranice – cesty, stromy, hranečníky, ploty, ale zejména meze. Meze a remízky měly mimoto na svazích významnou funkci protierozní, komunikační (často podél nich vedly cesty), orientační (zvláště ve spojení s vysokou zelení) i estetickou. Dlouhé svahy rozčleněné pravidelnou soustavou mezi s rozptýlenými stromy, keři a balvany vytvářejí v krajině důležité, mnohde již zcela vymizelé lidské měřítko a krajinný detail. Neocenitelná je i jejich funkce ekologicky krajinotvorná. Dochované či nově budované meze se v zemědělské krajině stávají významným útočištěm typické a mnohde již vzácné drobné polní květeny i fauny.

V závislosti na geomorfologii území mají tyto prvky často výrazně lokálně odlišný charakter. Ve Svratecké hornatině se např. vyskytují tzv. kamenice nebo tarasy budované z kamenů vnesených z polí. V Orlických horách nalezneme důkladně budované meze s příkopy s doprovodem mohutných jasanů, lip a javorů působící jako velkoryse komponovaná alejová krajina v okolí panských sídel.

Nové protierozní meze s dřevinným doprovodem lze dnes zakládat s až 100% podporou Ministerstva životního prostředí z Programu péče o krajinu, resp. ze Státního fondu životního prostředí.

Mimořádně cennou historickou strukturou jsou katastrální, panstevní, revírní či zemské hranečníky, rozcestníky, trojmezíky apod. Několik historických zemských hranečníků při silnicích (např. u Žďáru nad Sázavou nebo mezi Jilemí a Studenou na Jindřichohradecku) je zapsáno jako kulturní památky. Patří k neustále poškozovaným a tedy stále vzácnějším historickým dokladům zasluhujícím ochranu. Ochranu by si ostatně zasloužila celá historická zemská hranice mezi Moravou a Čechami a Moravou a Slezskem, neboť přes dosud značný počet dochovaných hranečníků, tyto rok od roku mizejí, mimo jiné i na ozdobu soukromých zahrad.

Cesty

Ze starých katastrálních map lze snadno vyčíst, o kolik hustší byla cestní síť před zemědělskou kolektivizací a jak snadno prostupné a cestními stromořadími členěné bylo území, kde je dnes jediný lán. Svědčí o tom dnes osamocené stromy či křížky uprostřed rozsáhlých bloků orné půdy. Podobně jako plužiny, tak i cesty a jejich vedení odpovídaly členitosti terénu, vývoji hospodářství a charakteru zástavby obce.

Dochované staré cesty, pokud z nich později nevznikly silnice, vykazují četné prvky starobylosti. Jsou li vyjeté okovanými koly. Typické zaříznuté staré úvozové cesty jsou dnes již málokdy používané a proto jsou často zarostlé nebo byly zahrnuty. Významnější cesty byly dříve štětovány, tj. vyloženy kameny z polí, případně opatřeny zídkami či patníky. Typickou součástí cest se zhruba od 17. století stávaly právě milníky a rozcestníky, kříže a boží muka. Ty často vroubily tzv. poutní cesty, někdy i mnohakilometrové, vedoucí k často zdaleka viditelným poutním chrámům.

Řada drobných nezpevněných cest vznikla pak v průběhu 19. století s přechodem na střídavý osevňovací systém, kdy bylo nutno zpřístupnit jednotlivé pozemky po celý rok. Většina těchto drobných cest však padla za oběť kolektivizaci.

Důležitější cesty bývaly odvodněny příkopy a zpevňovány alejemi. Místní komunikace většinou ovocnými stromy, dálkové a horské cesty pak zpravidla jinými dřevinami v závislosti na přírodních podmínkách území (lípa, kaštan jírovec, jeřáb, topol, lípa, dub). Marie Terezie dokonce přikázala výsadbu alejí podél státních komunikací zákonem. Doporučeno přitom bylo i lesní cesty lemovat jiným druhem, než převládá v okolním porostu, takže se i v některých lesích setkáváme se stromořadím (Tohoto příjemného estetického zážitku – zejména na podzim – by bylo účinné využít dnes např. při zřizování cyklostezek). Důležitá byla i výsadba výrazných solitérů na rozcestích, často v kombinaci se sochou, křížkem nebo alespoň svatým obrázkem.

Pozornost zasluhují rovněž mostky a lávky, zejména kamenné, obloukové, místy dokonce kryté (např. na Svratce či v Orlických horách). Tyto krajinné dominanty poskytovaly mj. útočiště sedlákům svázejícím úrodu z polí.

Výstavbu polních cest je dnes možno dotovat zejména z prostředků komplexních pozemkových úprav. Vzhledem k celostátně značně pomalému postupu tohoto procesu je reálnější cesty, které nějak souvisejí se zastavěným územím obce, financovat z národního Programu obnovy venkova (POV). V krajinářsky hodnotných příhraničních oblastech je možno prostředky na budování cyklostezek získat např. z evropského programu určených k rozvoji venkova a turistického ruchu, jako je SROP – Společný regionální operační program, případně LEADER – Liaison entre les

actions economic rural (Propojování akcí k hospodářskému rozvoji venkova). Mají li navržená opatření význam i pro oboustranný rozvoj příhraničí, tak i z programu INTERREG – Inter-regional (přeshraniční spolupráce regionů).

Drobné sakrální stavby

Dokladů lidové zbožnosti je celá řada. Obrázky na stro-mech, kříže, památné kameny, sloupy, boží muka, zvonice a kapličky po vesnicích, na jejich okrajích, při cestách i kří-žovatkách, dnes už často bývalých, patří neodmyslitelně k naší krajině. Zajímavé je, že tyto kultovní objekty najde-me v pravoslavných zemích jen v omezeném sortimentu. Např. v Řecku lze u cest nalézt pouze poměrně novodobé lucerničky se svíčkami a ikonami (zpravidla památky na oběti automobilových nehod), na Ukrajině či v Rumunsku jen ploché, dřevěné malované kříže. Drobné sakrální stav-by zcela chybí v zemích či krajích protestantských. V Sasku se vyskytují pouze tzv. poštovní sloupy s funkcí milníků či rozcestníků. V několika málo oblastech (spíše jen obcích) u nás s převahou evangelíků se stavba božích muk a křížů skončila vydáním tolerančního patentu.

Nejstaršími památkami tohoto typu jsou tzv. baby a smírčí kříže. Někteří historikové spojují jejich vznik s cy-rilometodějskou misí. Většina jich však pochází z pozdního středověku a raného novověku jako doklad o spáchaném zločinu či neštěstí. Jde většinou o zakulacené kříže či reli-éfně znázorněné kříže na plochých kamenech. Někdy bývá doplněn ještě vražedný nástroj (nůž, sekera).

Za nejstarší boží muka lze považovat tzv. sloupová boží muka (jako symbolika Krista bičovaného u sloupu) z období pozdní gotiky a renesance sestávající ze čtvercového soklu, štíhlého dřívku a lucerny s malým křížkem nahoře. Lucerna bývá zpravidla prázdná (symbolicky pro umístění svíce) někdy vyplněná a malovaná nebo zdobená reliéfem. Tato boží muka jsou hojně rozšířená např. na jihozápadní Moravě.

K nejčastějším typům božích muk patří boží muka hra-nolovitého tvaru ovlivněná barokem nebo empírem, obvykle opatřená prejzovou stříškou s křížkem.

Další typ, nazývaný na Moravě někdy poklona tvoří přechod ke kapličce. Má průčelí jako portál s mřížkou a vý-klenkem pro obrázek či sochu.

Od počátku 18. století se začaly stavět i kapličky větši-nou barokního tvarosloví, zpravidla lemované čtyřmi

stromy, nejčastěji lípami. Kapličky a poutní chrámy stavěné obvykle na místech výjimečných zjevení (obvykle marián-ských) nebo zázračných uzdravení se často nacházejí na dominantních kopcích a návrších, kde tvoří zakončení kří-žových cest, budovaných od doby baroka k upevnění mari-ánské úcty. Proto má většina poutních kostelů dvě věže jako symbol počátečního písmene jména Marie. Efekt okázalého působení barokní nádhery exteriéru, interiéru i výhledu od poutního chrámu do kraje byl navíc promyšleně umocněn tzv. kyslíkovou eufórií způsobenou namáhavým výstupem do kopce.

V některých horských krajích, zejména na Valašsku, lze v rámci rozptýleného „laznického“ osídlení nalézt i dřevěné lidové zvonice. Zpravidla se jedná o jednoduché hranolovité stavby, kdy buď je zvon uzavřen v rámci věžičky nebo (čas-těji) je ze spodní části stavby vysunut kmen s vrcholovou vidlicí, v níž je zvon umístěn a kryt šindelovou stříškou.

Co do počtu nad božími mukami zřejmě převládají kříže. Ty byly zpočátku vysoké dřevěné, řidčeji kamenné, s plechovou malovanou postavou Krista. Na Valašsku a Slovensku tyto kříže převládají. V jiných krajích se od poloviny 19. století začaly stavět různé kříže litinové, výraz-né zejména v oblastech tehdejších hutí jako např. známé kříže kadovské na Vysočině. Bývá na nich vyryto jméno a bydliště donátora, citát z Písma či jiný lidový zbožný verš, případně jméno zemřelého, na něhož má být vzpomenu-to. Litinové kříže byly pak vystřídány kříži kamennými, mra-morovými, které nebýt komunistické přetržky stavěly by se asi dodnes, jak to dokládají četné současné příklady tohoto typu z Bavorska či Rakouska.

Poměrně řidší, ale přesto pro mnohé kraje příznačné jsou sloupy se sochami světců. Nejčastěji se setkáváme se sv. Janem Nepomuckým u mostů (vzhledem ke způsobu mučednické smrti světce), ale lze nalézt i mariánské, tro-jiční i další plastiky zejména na rozcestích a jiných důležitých místech zvláště u pozemků panských velkostatků. Pro některé kraje je výskyt určitého typu plastik typický, jako např. pro vinorodou jižní Moravu trojiční plastiky, pro Orlické hory námětově velmi bohaté spektrum rokokových soch různých světců, či tvarově rozmanité a umělecky hod-notné benediktinské barokní kříže na Broumovsku. Figurální plastiky, stejně jako např. zvonice, nacházíme ovšem častěji v zastavěných územích obcí než ve volné krajině.

Střelná, typický valašský obrázek – dřevěná lidová zvonice, kříž, v pozadí dřevěná stodola a kolem porosty „trnek“.

Opomeneme li stále častější pomníčky nešťastných obětí automobilismu kolem silnic, naše doba žádný umělecký, duchovně pojatý detail krajiny dosud ve větší míře nepřinesla. Alespoň už naštěstí minuly časy, kdy byly nejen kříže, ale celé poutní chrámy na příkaz církevních tajemníků ničeny. Umístění křížů a soch světců má své opodstatnění a určuje kompoziční vazby v prostoru. Neměly by tedy být bezdůvodně přemísťovány. Je-li to opravdu nezbytně nutné, např. z důvodu výstavby komunikace, doporučuje se instalovat plastiku na vhodném a viditelném místě v blízkém sousedství. Není-li to možné, umístíme plastiku do jiného, ale památkového prostředí, např. ke kostelu. Naopak při obnově cest v rámci komplexních pozemkových úprav by měl sbor zástupců dbát na obnovení starých logických spojovacích cest, o jejichž bývalé existenci často svědčí jen osamělý křížek uprostřed lánu.

Obnova církevních památek ve volné krajině bývá financována z nejrůznějších prostředků. Drobné stavby nejčastěji z místních církevních sbírek (nicméně i tady lze využít programů POV a LEADER). Velmi vhodným nástrojem určeným cíleně pro drobné, zejména církevní památky je Nadace občanského fóra zejména grantový program Opomíjené památky, omezený sice zpravidla částkou 50 tisíc Kč, což však pro záchranu kříže, božích muk, malé kapličky či křížové cesty obvykle dostačuje. U rozsáhlejších staveb, jako jsou poutní chrámy či křížové cesty, lze

získávat prostředky z fondů památkové péče, zejména z havarijního programu určeného na opravy střech, případně i ze zahraničních zdrojů, z nichž nejnámější je Kirche im Not. Za úvahu stojí slova jednoho staršího muže, který opravoval kříž s korpusem Krista rozbitý v noci opilci vracejícími se z tancovačky: „*Je to zvláštní. Podle nich je už skoro 2 000 let mrtvý, a přesto pořád vadí...*“

Pomníky a drobné památníky

Původ těchto objektů je mladší, než památek církevních. K nejstarším zřejmě patří pomníky a památníky na významných bojištích, vystavěné v 19. nebo až ve 20. století. Můžeme jmenovat např. husitské bitvy (Sudoměř, Tachov, Domažlice, Lipany), války napoleonské (Telnice–Nakléřov, Prace) nebo bitvy u Hradce Králové. Tyto památníky bývají někdy velkolepé, kdy rozhodně nejde mluvit o drobné památce (např. pratecká Mohyla míru od architekta Josefa Fanty). Samostatnou kapitolou jsou pak pomníčky padlým z první světové války, které nalezneme na návsí prakticky každé obce. Jejich součástí nebo v jejich blízkosti jsou i památníky obětem z druhé světové války, které jsou obvykle méně početnější. Jiným případem z této poslední války jsou památníky vojenské, obvykle padlým rudoarmějcům, různé umělecké úrovně, případně vojákům jiných armád bojujících tehdy na našem území. Jejich činnost se však v letech předlistopadových příliš nepřipomínala, takže jich je podstatně méně. I z této doby existují monumentální památníky upomínající na větší válečné tragédie (Lidice, Ležáky, Javoříčko, Hrabyně, Salaš, Ploština aj.). Tragédie a smrt jsou vůbec nejčastějším a velmi vděčným tématem památníků a pomníčků mimo sídla. Ať už to jsou pomníky padlým partyzánům, letcům či jiným obětem bojů; také již zmíněné pomníčky tragédií na silnicích, vodách, skalách či oběti smrti násilných apod. zřejmě ještě dlouho konce mít nebudou. Přestože jejich umělecká úroveň je velmi různá, i ony tvoří paměť krajiny a vypovídají něco o době, kdy vznikly.

Méně četné, o to však zajímavější, jsou pomníky jiným událostem, např. loučení evangelíků s vlastí (Růžový pólouček) nebo pobytu a působení různých významných osobností (např. císař Josef II. u Bílé Vody ve Slezsku či u Rousínova, Jiří Wolker jako skaut u Lipnice nad Sázavou, S. K. Neumann, Rudolf Těsnohlídka a Josef Ressel u Bílovic nad Svitavou nebo Jára Cimrman u Sýalova).

Unikátním dílem v tomto směru je tzv. Lesnický Slavín – soubor studánek, pomníčků, vyhlídek, laviček a palouků s exotickými dřevinami věnovaných především osobnostem českého lesnictví – budovaný zejména ve 20. a 30. letech 20. století v rozsáhlém celku příměstských lesů Školního lesního podniku brněnské Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity.

Drobné romantické stavby komponovaných krajín v okolí šlechtických sídel

S rozvojem zahradní architektury, ale i krajinářských koncepcí (alejí, průhledů, vodních ploch apod.) se počínaje renesancí nejčastěji v zámeckých parcích, ale později i v širším okolí šlechtických sídel, objevují nejrůznější, nejčastěji drobné, někdy však i svými rozměry i architekturou docela úctyhodné stavby, jejichž účelem bylo zejména atraktivnější panských vycházek, případně loveckých vyjížděk. Právě lovecké tématice a mytologii je řada „chrámů“ a „pavilonů“ věnována Vzpomeňme např. jen Lovecký zámeček, Kapli Sv. Huberta a Dianin chrám zvaný Rendezvous v Lednicko – valtickém areálu. Jako součásti krajinných kompozic byly však mnohdy zakomponovány a architektonicky příslušně upraveny i historické myslivny. Přestože tyto komponované areály nejsou tak hojné jako boží muka a poutním místa s křížovými cestami, o to jsou tyto stavby druhově i slohově pestřejší. Nalezneme zde romantické grotty, umělé středověké zříceniny, gotické kaple, chrámky, vítězné oblouky a obelisky, antické chrámky a gloriety i romanticky pojaté hospodářské dvory (Nový Dvůr u Lednice). Stavební i další stopy velkoryse komponovaných krajín jsou však dnes bohužel často již téměř nečitelné a jen dobové mapy a grafiky dávají tušit, byť jen v půdorysné stopě, kudy vedly aleje, hráze, kanály, schodiště či průhledy.

Vzhledem k „anglikanizaci“ větší části našich parků se mimo nejexponovanější okolí šlechtických sídel pravidelné úpravy včetně stavebních prvků nezachovaly, zato však z romantických krajinných úprav nalezneme poměrně hodnotné příklady. K nejrozsáhlejším a nejznámějším patří jihočeský Červený Dvůr, Hlubocko, středočeské Veltrusy, severočeský Krásný Dvůr, středomoravské lichtenštejnské Nové Zámky u Litovle, jihomoravské Vranovsko-Bítovsko a pochopitelně nepřekonatelný Lednicko-valtický areál, od roku 1996 chráněná památková krajina UNESCO. Přes

postupnou devastaci některých těchto areálů díky své poloze v hraničním pásmu (Vranovsko, Valticko) je většina těchto objektů dnes chráněna a mimo hlavní nebezpečí. Ohrožení někdy přichází spíše z titulu nevhodného komerčního využití objektu (Hraniční zámeček). I zde platí odvěké památkářské dilema zda horší pro památku je totální spustnutí a devastace nebo její nákladná změna na komerční účely, čímž dojde mnohdy ke značným změnám v charakteru stavby. Řešení bývá někde uprostřed, což je obvykle to nejtěžší.

Rozhledny, vyhlídky a posedy

Lidé doby kamenné rádi obývali místa jako např. pod Pálavou, odkud mohli přehlednout velký kus roviny a zjistit odkud a jak velká stáda lovné zvěře se blíží; navíc užší niva Dyje pod Pálavou je tzv. kritickým profilem, tedy místem, kudy díky konfiguraci terénu zvěř prostě při cestě za potravou projít musela.

Pořádnou věž, resp. hlásku musel mít každý středověký hrad, který byl zpravidla stavěn na takovém místě, odkud byl pokud možno nejlepší přehled ohledně blížících se vojsk nebo kupeckých karavan. Tato místa a objekty, jsou-li k tomu vhodné podmínky, zpravidla svému účelu dobře slouží dodnes.

V komponovaných krajínách 19. století se tyto stavby objevují jako územní dominanty, ale současně proto, aby umocnily zážitek z krajiny o další dimenzi. Jako příklad můžeme uvést lednický Minaret, valtickou Rajstnu nebo několik úchvatných vyhlídek kolem Vranova nad Dyjí. Ale opravdové, pro účel pohledu do širého kraje primárně určené stavby a body začaly být budovány až s počátky organizované turistiky. Během 19. a počátku 20. století vyrostlo takové množství krásných rozhleden nebo jen můstků a zábradlí umožňujících na příhodných místech daleký rozhled, že v našich zemích bylo v tomto směru dosaženo jedné z nejhustších sítí svého druhu v Evropě. Tomáš Špidlík uvádí, že velcí lidé ducha (mniši, poustevníci, mystikové) rádi vystupovali na hory nejen pro různá zjevení a aby byli „Bohu blíže“, ale protože na horách viděli svět ve skutečném uspořádání a z potřebného nadhledu. Vnímáme tedy spíše krajinu skrze tyto objekty než naopak.

Vyhlídkovým bodem se totiž může stát náhle (a dočasně) každé místo, kde došlo k celoplošné těžbě lesního porostu, díky čemuž se otevřela často zcela netušená

impozantní krajinná scenerie. Díky knize „Letem českým světem“, která přinesla srovnání těchž fotografických záběrů významných míst naší země před sto lety a dnes, je bohužel patrná tendence spíše opačná. Většina vyhlídek a průhledů je beznadějně zarostlá (zeleně – pochopitelně především náletové a ruderální – od té doby výrazně přibylo), řada rozhleden byla zrušena a zbourána nebo nefunguje. Snad jedině mysliveckých posedů díky oblíbené mužské zálibě celkově přibylo. Některé posedy solidně postavené, uzavřené, opatřené okénky a pohodlným sezením opravdu pozitivně dotvářejí krajinnou scenerii, jiné jsou však jen necitlivým ořezáním a natlučením hřebíků a ráhen do jinak zdravého stromu. I vyhlídka z nich je někdy problematická, pokud spočívá pouze v přehlédnutí kousku bramborového pole, kam obvykle chodí „černá“. Množství často navštěvovaných posedů v revíru navíc činí večerní romantickou procházku po okraji lesa značně nejistou, až životu nebezpečnou.

Jedním z pozitivních trendů popřevratového vývoje je však i snaha o pozvednutí místního cestovního ruchu. Vznikají tedy nejen cyklostezky, naučné stezky, informační tabule, místní expozice, ale i znovu i vyhlídky a rozhledny. Sympatický je nápad podmínit povolení výstavby dalšího kusu stále houstnoucí sítě unifikovaných věží mobilních operátorů spojením s funkcí rozhledny, zejména v chráněných krajinných oblastech. Když už se většina z nás bez pokrytí neobejde a červenobílé vertikály na nás shlíží z každého výraznějšího kopečku, ať se tedy tato potřeba projeví ještě jiným příznivým způsobem. Zde je tedy jeden velmi příznivý příklad financování turistických objektů v krajině bez složitých projektů a žádostí o dotace z různých výše jmenovaných programů pro podporu venkova, i když pochopitelně i ty lze na obdobné stavby použít.

Archeologické památky

V širším pojetí se tyto památky zdaleka netýkají jen do prehistorických, ale lze mezi ně zahrnout i všechna keltská, germánská i slovanská hradiště i středověké stavby znatelné jen v půdoryse jako zaniklé tvrze, obce (Pffaffenschlag na jihozápadní Moravě – dnes Jihočeský kraj) a mnohé jiné. V nedávné minulosti vzedmutá vlna keltománie zaměřila pozornost také na toto ještě nepříliš prozkoumané období našich dějin, přestože doložených hradišť a oppid není zdaleka tolik jako v částech západní Evropy s delším

Súkenická – Beskydy, stavba nevzhledných stožárů mobilních operátorů může být v krajinářsky exponovaných územích spojena s poněkud vzhlednějšími a zejména všeobecně použitelnějšími rozhledny.

Sněhotice na Prostějovsku, kaplička se zvonící a čtyřmi lipami a mariánská socha. Umělecky nijak hodnotný, přesto však impozantní krajinný detail.

a intenzivnějším keltským osídlením a prokázání opravdových menhirů, dolmenů a kultovních míst vůbec náleží spíše do oboru geomantie.

Největší hrozbou archeologických památek je černá archeologie, díky níž bylo navěky ztraceno mnoho cenného a je proto někdy lépe mnohá přehlédnutelná místa ani příliš v terénu neoznačovat. K ochraně pravděpodobných kultovních kamenů může sloužit snad jen pověst, že hrozná věc začnou se díť tomu, kdo se pokusí jej z původního místa odtáhnout.

Archeologické památky, ač mnohdy skryté a bez příslušných informací někdy i v terénu přehlédnutelné, mají svůj význam už jen proto, že jsou často opředeny mnohými lidovými pověstmi a na plné objevení svého významu teprve čekají.

Studny a studánky

Významným, na první pohled ne tak viditelným, turisticky však zcela zásadním krajinným detailem jsou studánky, prameny či napajedla. Nacházíme je prakticky po celé republice, častěji ovšem v lesích a v podhorských oblastech. Nejčastější jde o jednoduché úpravy z plochých kamenů či několika prken s výtokem nebo jen s možností nabrání. V krajích s kopaničářským osídlením se lze ještě občas setkat s budovanými vnitřně vyzděnými nebo vybetonovanými studnami. Z našich nížin již prakticky zmizely vahadlové studny donedávna zásadním způsobem určující krajinný ráz Velké Uherské nížiny.

Při turistických značkách se dnes většinou setkáváme s prameny vyzděnými, případně i vyzdobenými obrázkem či nápisem pořízeném dříve zejména Klubem českých turistů, dnes různými organizacemi ochránců přírody. Unikátním dílem z tohoto hlediska je již výše vzpomínaný Lesnický Slavník v lesích na sever od Brna. Okolí Brna se vůbec může pochlubit velkým množstvím podchycených a pomníčky okrášlených pramenů, daným jednak příznivými hydrologickými poměry a jednak tradiční péčí zmíněných ochránářských i místních vlastivědných sdružení. Vysoká návštěvnost pramenů však snižuje jejich kvalitu, neboť v důsledku sešlapávání terénu dochází někdy k průsaku chemicky nežádoucích látek (agrochemikálií apod.), takže je nutno občas provést jeho vyčištění a posunutí výtoku o několik metrů dále.

Struktury obecních humen

Jsou méně nápadné, než prvky doposud jmenované, ale díky nové výstavbě a zániku starých forem drobného hospodaření stále vzácnější. Vedle zpevněných výjezdů z humen do polí se jedná zejména o různé ploty. Nejstarší bývají vypletené, dále z vodorovných trámů mezi sloupky, šindelové a nejčastější tyčkové (drátěné nejsou historické). Zajímavé a dnes vzácné jsou i kamenná či dřevěná ohrazení pastvin.

V prostoru humen se setkáváme i s různými hospodářskými stavbami – stodoly, kůlny, seníky, špýchary, sklepy či ovocné sušárny. Opravdu živé jsou dnes již jen vinné sklípky, které vytvářejí u některých obcí celé rozsáhlé kolonie a uličky, ale mnohde svůj historický ráz již zcela ztratily.

Většina těchto staveb však již dosluhuje. Přesto si však právě například prostřednictvím pečlivě zpracovaného územního nebo regulačního plánu mohou dočkat i památkové ochrany a nejnnutnější rekonstrukce.

Historické technické struktury krajiny

Tyto zdánlivě cizorodé prvky v průběhu své existence dokonale splynuly s krajinou. Týká se to hlavně mlýnů. Větrné mlýny holandského typu (kamenné stavby s otočnou střechou) i německého typu (dřevěné – celé otočné na dřevěném čepu) svého času docela výrazně ovlivňovaly ráz našich rovinných krajín. K mnohem častějším, dnes již však jen ojediněle a spíše z památkářských důvodů funkčním vodním mlýnům patřily náhony, vodní skluzy, stavidla na hlavním toku a často s mlýnem související malé pily, hamry apod. K těmto technickým stavbám lze přiřadit i malé obecní vápenky (např. u Bouzova, Šošůvky či Bystrého u Poličky), násypy lesních železnic, pás pohraničního opevnění z třicátých let, objekty „Hitlerovy dálnice“ Wien–Breslau nebo Brno–Zlín, různé triangulační konstrukce, ale též rychle mizející dřevěné sloupky elektrického vedení.

Možnosti ochrany jsou zde různé. Od prostředků z Programu obnovy venkova (jsou-li objekty v majetku či užívání obce), přes omezené možnosti Ministerstva kultury, Programu revitalizace říčních systémů (jde li o obnovu malých vodních nádrží), až po (především) aktivity různých nadšenců a občanských sdružení, které zachránily již několik mlýnů, lesních železnic apod.

Krajinné technické prvky současné a nedávno minulé

K těmto zpravidla nevábným konstrukcím patří meliorační šachtice, betonová polní hnojiště, vítkovické senážní věže, ocelokolny, napaječky a železné ohrady pastevních areálů, ale také dodnes funkční vodojemy, regulační stanice plynovodů, vedení vysokého napětí, vysílací věže mobilních operátorů a v poslední době stále častější vrtule větrných elektráren. Zatím jsou vnímány spíše jako narušení krajinného rázu mj. také proto, že jejich podoba příliš nerespektuje fakt, zda jsou v Pomoraví, na Vysočině nebo v Jeseníkách. Setkáme-li se však ještě dnes se stále vzácnějšími dřevěnými sloupy elektrického vedení, triangly, či kamennými silničními patníky, může naše vnímání již nabýt sentimentality nad pomíjivostí i těchto prvků. I opakuji zde teorii vyslovenou v této souvislosti Janem Lacinou, že totiž i v krajině se nám začíná něco líbit, až když to začne mizet. Budou se tedy tyto stavby našim vnukům za 100 let zdát stejně idylické a hodné ochrany jako se dnešní stoleté stavby zdají nám? Tuto odpověď opravdu nechme jim.

Drobné krajinné prvky a krajinný ráz

Naše země je podobně jako jiné postkomunistické státy vystavena výrazným urbanizačním tlakům i změnám ve vlastnictví pozemků. Důsledkem je vznik rozsáhlých zón průmyslu a obchodu, satelitů rodinných domů a golfových hřišť v území navazujícím na města na jedné straně a na straně druhé vysídlující se venkovské obce s chátrajícími areály opuštěných zemědělských farem a se zarůstajícími nebo cíleně zalesňovanými hůře dostupnými zemědělskými pozemky.

O záchranu toho, co se dá a postupně zlepšování stávajícího, mnohde neutěšeného stavu vyjadřuje pojem krajinného rázu zakotvený již počátkem devadesátých let v Zákoně č.114/1992 Sb. O ochraně přírody a krajiny. Ten je v § 12 definován zejména jako přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti. Krajinný ráz je třeba chránit před činnostmi snižujícími jeho přírodní, kulturní i estetickou hodnotu. To se týká zejména činnosti stavební, kdy na základě několika dnes platných metodik je možno zejména v chráněných krajinných oblastech a přírodních parcích (územích vymezených prioritně pro ochranu krajinného rázu), ale i jinde, kde si to charakter území zaslouží, posoudit vliv té či oné navrhované stavby na krajinný ráz. Stavby a další činnost v těchto územích mohou být

Heraltice u Okříšek na Třebíčsku – vzácnější typ novogotických božích muk na štíhlém soklu.

prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území (maloplošných jako přírodní rezervace či velkoplošných jako národní park), kulturních dominant krajiny (tedy i drobných krajinných prvků) s ohledem na harmonické měřítko a vztahy v krajině.

Evropská úmluva o krajině a nový stavební zákon

Strategie plánování krajiny a péče o ni s významným ohledem na přání a potřeby v ní žijících obyvatel patří rovněž k základním bodům Evropské úmluvy o krajině ratifikované v loňském roce i u nás. Každá krajina, ne tedy jen harmonická a nenarušená, ale i urbanizovaná a devastovaná má dle tohoto dokumentu Rady Evropy svou specifickou hodnotu. Úkolem každé signatářské země je, mimo jiné,

Sucevita – severní Rumunsko, v našich podmínkách poněkud neobvyklý typ sakrální stavby, do skály vytesaná poustevna s kaplí, dosud obydlená.

Valtice na Břeclavsku, nejčastější typ božích muk – hranolovitá stěla s prejzovou stříškou a křížkem.

i vymezení krajinných typů dle metodiky odpovídající vždy co nejlépe podmínkám toho či onoho státu a stanovení způsobu dalšího zacházení s nimi. V podstatě by se mělo jednat o různé modifikace tří základních forem přístupů. Pro nejzachovalejší přírodní krajiny ochrana, pro krajiny s vyváženým podílem přírodních i civilizačních složek různé formy péče a údržby a konečně pro krajiny narušené nejručnější programy tvorby, revitalizace a rekultivace. Takovéto strategie musí pochopitelně zahrnovat nejen obecná provolání a koncepční moudra, ale i takové „detaily“ jako je např. péči o kulturní krajinu, krajinné dědictví či drobné krajinné prvky, což jsou pojmy, které naše legislativa dosud nezná. Povinné zpracování Úmluvy do naší legislativy, včetně tvorby uvedené krajinné typologie a strategie, je předmětem několika odborných grantů a jejich výstupy by se měly postupně pozitivně v krajině projevovat.

V současnosti byl Vládou ČR schválen a nyní tedy začíná být v parlamentních výborech projednáván návrh nového stavebního zákona. Již v současném stavebním zákoně, resp. po jeho novele platné od července 1998, je stanoveno, že územní plán obce se povinně zpracovává pro celé její správní území a ne tedy jako do té doby zpravidla jen pro její území zastavěné, případně k zastavění navržené. Ve výkrese problémů a střetů, jako v jednom z výstupů Průzkumů a rozborů, které zpracování územního plánu obce předchází, lze již na potřebu ochrany a případně doplnění drobných krajinných prvků (např. formou vegetačního doprovodu vodních toků, polních mezí, cest apod.) poukázat. Součástí práce na územním plánu obce v jejím nezastavěném území pak je řešení dopravní a technické infrastruktury, ekologické stability a vymezení různých ochranných režimů (ochrana přírody, vodních zdrojů, ložiskových území, zemědělské a lesní půdy) v tzv. Výkrese limitů využití území. V něm je možno vymežit mj. i podmínky ochrany drobných památek v krajině. Dle návrhu nového stavebního zákona bude zhotovení tohoto výkresu ulehčeno jednotným pořízením všech limitů a dalších důležitých údajů o území, vyplývajících z jeho vlastností a záměrů v něm, formou tzv. územně analytických podkladů. Pořizovatelem územně analytických podkladů bude krajský úřad pro území kraje, zvláště za správní obvod každé obce s rozšířenou působností. V těchto podkladech musí být tedy obsaženy i nejdůležitější podmínky ochrany drobných památek (a kulturní krajiny jako celku) a výše uvedených krajinných prvků

a struktur. V návrhu nového stavebního zákona je pro tento účel určen i další nástroj nazvaný regulační plán pro nezastavěná území, který s podrobností vyšší než doposud umožní řešení problematiky optimálního zemědělského, vodního a lesního hospodářství, protierozní ochrany, tvorby systémů ekologické stability a ochrany přírody, rekreace a turistického ruchu. To vše pochopitelně s ohledem na ochranu kulturní krajiny a pro každé území specifického krajinného rázu, jehož podstatnou součástí jsou i drobné krajinné prvky, které tak získají další významný prostředek ke své ochraně a obnově. Zohlednění smyslu Evropské úmluvy o krajině je již tedy i v těchto navržených dokumentech hmatatelné. Přejme si jen, aby i tento nový nástroj prošel procesem parlamentního schvalování a došel také svého účinného naplnění v plánovací praxi.

Současná péče o drobné památky v ČR

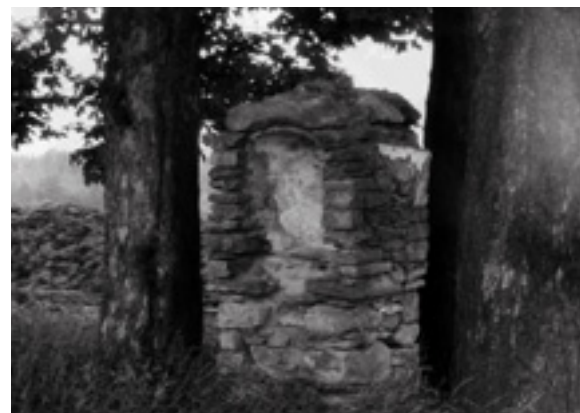
Počátky památkové péče při vzniku Československa nebyly drobným, zejména sakrálním památkám příliš nakloněny, zvláště ve jménu protikatolických nálad dle hesla: „*Pryč od Vídně, pryč od Říma*“, nicméně v legislativě třicátých let bylo na ochranu kapliček a soch již pamatováno. Ostatně v krajích s tradiční katolickou religiozitou (Morava, část východních a jižních Čech) drobné památky v té době ničeny nebyly, naopak vznikalo i dost křížů nových. V důsledku vysídlení německého obyvatelstva z pohraničí, ale i z tzv. jazykových ostrůvků ve vnitrozemí po roce 1945, a násilné kolektivizace, kdy objekty překážely zemědělské velkovýrobě apod., došlo k živelnému, někdy i k organizovanému ničení drobných památek a na jejich obnovu z oficiálních zdrojů zpravidla nezbývalo. Přesto byla řada památek zachráněna místními dobrovolníky či chalupáři a na úrovni státní správy byly památky alespoň poměrně kvalitně evidovány.

S politickou proměnou roku 1989 došlo díky postupnému formování se občanské společnosti a lokálních sdružení k růstu zájmu o místní pozoruhodnosti a drobné památky. Za všechny takové jmenujme alespoň Broumovsko, kde se podařilo, a to díky dočasně dobré spolupráci správy CHKO, místní samosprávy, nevládních organizací a sdružení i Římskokatolické církve, nejen opravit mnohé z místních četných a typických drobných sakrálních staveb i celé křížové cesty, ale i obnovit průběh každoročních polních procesí v rámci navázání na původní duchovní

i společenské tradice, kdy jsou v některých případech barokní církevní plastiky a soubory citlivě doplněny o nová výtvarná díla. Je však nutno vzpomenout i přípravu „Národního programu okrašlovacích spolků“ z iniciativy Českého svazu ochránců přírody či již uváděnou Nadaci občanského fóra, zejména její grantový program „Opomíjené památky“. Pojem „památné místo“ se objevuje v některých zahraničních zákonech, kde se zdůrazňuje zejména sepětí památky se svým prostředím. Právě opora v kvalitních zákonech může výrazně motivovat všímavost i aktivní péči místních lidí o památky a celou kulturní krajinu v jejich okolí. Již zmíněný návrh nového stavebního zákona a nástroje v něm obsažené mohou v tomto ohledu poměrně významně zlepšit současnou situaci (zejména při kvalitním pořizování a naplňování územně analytických podkladů a následně pak regulačních plánů nezastavěných území).

Závěrem – proč a jak to všechno chránit

Skrze kříže, boží muka, studánky, aleje, meze atd. vnímáme krajinu, která tak není jen neuchopitelným prostorem, ale i místem k zastavení. Krajina, v níž se lze zastavit a potěšit, je pochopitelně atraktivní pro rekreaci a pro turistiku, ale nejen pro ni. I místní obyvatelé, děti, mladé dvojice, maminky s kočárky i starší lidé potřebují občas vyrazit za humna a projít se příjemnou krajinou, samozřejmě je-li odkud, kam a kudy. Například v rakouské oblasti

Nebeská Rybná v Orlických horách – již jen torzo typicky německých barokních božích muk v harmonické krajině polí, luk a mezí.

Weinviertel, hned za hranicemi lze si všimnout, že turistické značky nespojují jen dálkové cíle jako u nás, ale tvoří také větší či menší okruhy charakteru naučných stezek kolem obcí s četnými zastávkami jako Antonikapelle, Marienkapelle, Kalvarienberg, Galgenberg, Hubertusbrunn, Kellergasse apod. Každý, kdo tedy navštíví danou obec, se může snadno seznámit i s půvaby jejího okolí a každý místní občan se může v různých ročních obdobích pokochat proměnou známých míst spojených do udržovaného okruhu s lavičkami. K tomu čtené kulturní a folklorní slavnosti spojené s ochutnávkou místních plodů, specialit a hlavně vína. Výsledkem je, že i tento turisticky nijak zvlášť přitažlivý kraj má dnes velmi slušný příjem z turistického ruchu.

Byly zde naznačeny některé legislativní nástroje i finanční zdroje, které mohou nastartovat kvalitní péči o drobné struktury krajiny. Nejdůležitější v tomto ohledu je však jedno – ochota a nadšení alespoň malé skupiny místních obyvatel, kterým není lhostejné kde a jak žijí, mají rádi svůj kraj a chtějí, aby se v něm líbilo i jiným. Bez složitého dumání nad získáním těch nejvýhodnějších dotací, avšak dle charakteru iniciativy po poradě s příslušnými odborníky, památkáři a krajináři, vysadí na mez a podél cesty řadu stromů a keřů, vyčistí a zprovozní místní studánku, postaví u ní lavičku či přístřešek, vysekají od náletových dřevin starou úvozovou cestu a narovnají očístí a případně natřou křížek za vesnicí. Ostatně tam, kde jen nečekají a něco se už děje, si státní i nevládní prostředky snadněji hledají cestu. Jde o typický doklad toho, jak na globální otázky dávat lokální odpovědi.

Krajiny bez těchto místně typických krajinných prvků působí podobně jako masově stavěná sídliště, která se od sebe v mnoha městech obou našich států vůbec neliší. Jejich obyvatelé jsou pak jako lidé bez domova. Každý, kdo se na hledání ztracené či pozapomenuté tváře jednotlivých částí naší krajiny aktivně podílí, činí hodně pro to, aby tomu tak nebylo.

Poznámka autora:

Článek představuje menší úpravu příspěvku pro konferenci „Krajina, člověk, kultura“ konané v Banské Bystrici v květnu roku 2002.

Literatura:

- HÁJEK, T. – BUKAČOVÁ, I.: *Příběh drobných památek (od nezájmu až po fascinaci)*. Studio JB, Lomnice nad Popelkou 2001.
- KNOPP, A. a kol.: *Vesnice: Stavby a krajina mají svůj řád*. Ústav územního rozvoje, Brno 1994.
- KOCOURKOVÁ, J.: *Vesnice: Přírodní prostředí vesnice*. Ústav územního rozvoje, Brno 1995.
- KYSELKA, I.: *Význam drobných krajinných prvků, zkušenosti s jejich obnovou u nás i v zahraničí*. Sborník konference „Tvář naší země“, Průhonice 2001.
- KVĚT, R.: *Duše krajiny – Staré stezky v proměnách věků*. Academia, Praha 2003.
- LÖW, J. – MÍCHAL, I.: *Krajinný ráz. Lesnická práce*. Kostelec nad Černými lesy 2003.
- ŘÍHA, J. K.: *Země krásná*. A. Dědourek, Třebechovice pod Orebem 1948.
- SKLENIČKA, P.: *Základy krajinného plánování*. Naděžda Skleničková, Praha 2003.
- ŽÁK, L.: *Obytná krajina*. Academia, Praha 1947.
- ŠPIDLÍK, T.: *K vyšším věcem jsem se narodil*. Křesťanská akademie, Řím 1992.
- ŠTĚPÁNEK, V.: *Poznávací znamení krajiny*. In: *Obnova venkovské krajiny*, zvláštní číslo časopisu Veronika, Brno 1994.

Kolektiv autorů: *Venkovské sídlo a krajina v územním plánování: Na pomoc pořizovatelům a zpracovatelům územních plánů a urbanistických studií*. Společnost pro územní plánování, urbanismus a životní prostředí, Praha 1999.

Kolektiv autorů: *Péče o krajinný ráz, cíle a metody*. Sborník přednášek a diskusních příspěvků z kolokvia konaného 17. a 18. února 1999 na Fakultě architektury v Praze. ČVUT, Praha 1999.

Kolektiv autorů: *Téma pro 21. století – Kulturní krajina, aneb proč ji chránit?* Ministerstvo životního prostředí, Praha 2000.

Návrh Zákona o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon) ve znění ze dne 18.5. 2005 (schválený vládou ČR), nepublikované znění, 2005.

Program péče o krajinu Ministerstva životního prostředí a Program revitalizace říčních systémů Ministerstva životního prostředí. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha 2000.

nálezové zprávy

Aleje a obory – významné krajinné útvary

Libuše Sedláčková

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, Brno

ZÁMECKÉ ALEJE

Významným kompozičním prvkem, používaným nejen pro uzavřené prostory zahrad a parků, pro komponovanou i přirozeně utvářenou krajinu a v pozdějších obdobích také pro doplnění a zkrášlení městského prostředí, jsou stromové aleje. Uplatňují se jako liniový útvar, který často zvýrazňuje cesty a komunikace, vybízí návštěvníka k procházce, která bývá v případě zámeckých kompozic ukončená vyhlídkou do krajiny, sochou nebo altánkem. Zahradním kompozicím dává pevný řád a mnohdy jí prochází důležité kompoziční osy. Aleje umožňovaly také pomyslné propojení zámeckých sídel, různých staveb v krajině, jako byly kostely, kláštery, kaple a hřbitovy, obory s loveckými zámečky, ale i s dalšími stavbami rozmístěnými v krajině.

Na několika příkladech bych chtěla poukázat na rozmanitost alejových kompozic, na jejich důležitost pro zachování historických vazeb krajiny a sídel a upozornit na nezbytnost pravidelné údržby stromů, která je rozhodující pro jejich zdravotní stav a délku života.

Slavkov u Brna – aleje v zámecké zahradě a krajině

(aleje v majetku Městského úřadu ve Slavkově u Brna)

Významným příkladem propojení zámeckého areálu s okolní krajinou je soubor stromových alejí, které plánovitě propojují kompozici zahrady s městem a přírodním prostředím.

Areál zámku náleží k významnému památkovému souboru z období baroka, jehož společenská přitažlivost je umocněna historickou událostí, významnou i pro evropské dějiny, bitvou Tří císařů, jak historie nazvala obrovské válečné střetnutí francouzského císaře Napoleona na jedné straně, rakouského císaře Františka I. a ruského cara Alexandra na straně druhé, která se odehrála v nedalekém okolí.

Slavkov, průhled alejí od obory k zámku.

Celé území, na kterém došlo k památné bitvě, bylo vyhlášeno č. 475 MK ČR ze dne 10. 9. 1992 prohlášen jako „Území bojiště bitvy u Slavkova“ za památkovou zónu. Vnitřní část města Slavkova má statut památkové zóny, která byla vyhlášena v roce 1993.

Zámek s předzámčím se zahradou a galerií barokních soch je zapsán v Ústředním seznamu kulturních památek.

Ve Slavkově u Brna v zámecké zahradě a jejím nejbližším přírodním okolí se nachází rozsáhlý soubor alejí komponovaných jako dvou a čtyřřadé, které utváří a formují nejen kompozici zámecké zahrady, ale i přilehlou krajinu. Historický plán z roku 1732, jehož autorem byl V. Petruzzi, dokládá nejen návrh řešení vnitřního pravidelného uspořádání zahrady za použití řady stromů, ale i velkorysé

Slavkov, nevhodné parkování v historii alejí.

Slavkov, hlavní kompoziční osa zámecké zahrady lemovaná jírovcovou alejí.

Slavkov, aplikace postřiku proti klíněnce jírovcové.

propojení barokního areálu s městem a okolní krajinou právě prostřednictvím stromových alejí. Mnohé z nich se staly součástí města, jiné urbanizovaly krajinu. Z původního návrhu osmi alejí bylo realizováno sedm, některé z nich však neměly přímou vazbu na zámeckou budovu. Do dnešní doby se dochovaly čtyři aleje tvořené převážně porosty jírovců, a to Zámecká alej, alej do Holubic, Křenovic a alej vedoucí do bývalé zámecké obory.

Stáří většiny alejových stromů se v dnešní době odhaduje na 150–200 let, i když se v nich již dnes vyskytují i mladší, vysázené jako náhrada za chybějící odumřelé stromy. Alejí je přibližně 35 km a jsou nejen nestejně stáří, ale nachází se i ve velmi různém, mnohdy až havarijním zdravotním stavu. Mnohé stromy vykazují houbová onemocnění a mechanické poškození. Delší období jsou staré stromy vysilovány výskytem klíněnky jírovcové (*Cameraria ohridella*). Od počátku jejího výskytu na porostech v zámecké zahradě a jejím okolí jsou prováděny pravidelné chemické postřiky chránící listovou plochu před napadením.¹⁾ Rostlinám po aplikaci postřiku zůstává nepoškozený a funkční listový aparát, nezbytný pro asimilaci rostlin. V současné době se zdá, že klíněna ustupuje a napadání stromů není tak silné jako v předešlých letech.

Současný stav jednotlivých alejí:

Zámecká alej, lemující zámeckou zahradu podél její ohradní zdi na severní straně, byla jako jediná zapsána jako památkově chráněná alej. Je pravidelně udržována, jednotlivé stromy jsou v dobrém stavu. V jarním období se odstraňuje a likviduje infikované listí klíněnou jírovcovou. Uvnitř aleje jsou ošetřovány trávničky a pravidelně se během vegetačního období provádí postřik listové plochy proti klíněnce jírovcové.

Holubická alej, vedoucí k obci Holubice, byla založena jako čtyřřadá lemující okraj komunikace. Její původní proporce, délka aleje, mohutnost, kvalita a hlavně množství stromů, se během let značně změnily. Došlo k podstatné redukci původní délky, k poškození zdravotního stavu a snížení celkové estetické hodnoty. Dnes je tato alej převážně tvořena dožívajícími, poškozenými a odumírajícími dřevinami. Podstatná část porostů je náletového původu, jako je černý bez, akát a jasan, které se rozšířily v místech po odumřelých stromech a vytváří nevzhlednou hmotu zeleně.

Na celkovou rehabilitaci aleje byla v roce 1994 vypracována dokumentace, která měla řešit zásadní otázku zasolování okolní půdy při údržbě komunikace v zimním období. Při častých úpravách povrchu komunikace docházelo totiž k postupnému zvyšování nivelety terénu a alej se těmito změnami dostala pod úroveň původního terénu. Touto změnou jsou kořenové systémy jednotlivých stromů vystaveny značně nepříznivému prostředí. Holubickou alejí projede denně asi 18 tisíc aut, pro které je zejména v zimním období nutné vozovku udržovat, a to převážně solí, která se dostává bezprostředně do kontaktu s kořenovým systémem stromů. Projekt řešil na základě zpracovaných chemických rozborů částečnou výměnu půdy kolem každého jednotlivého kmene do vzdálenosti 1m a do hloubky 0,80 cm a nezbytné terénní úpravy, aby byly vytvořeny podmínky pro kvalitní prosperitu stromů. K realizaci návrhu nakonec nedošlo pro vysoké finanční náklady, které převýšily možnosti investora. Alej a její porosty tak přežívají stále v havarijním stavu.

Křenovická alej, čtyřřadá alej vedoucí do Křenovic, je v současné době jednou z nejkvalitnějších a nejlépe udržovaných alejí. Dopravní provoz v ní není tak silný a snad proto jsou jednotlivé porosty v lepším zdravotním stavu než je tomu u aleje holubické. Každoročně jsou porosty jírovců chemicky ošetřovány postřikem proti klíněnce

Slavkov, srovnání ošetřených a neošetřených částí korun.

jírovcové, u jednotlivých stromů jsou odstraňovány suché a nebezpečné větve.

Její dvouřadá založení by umožňovalo využívání pro turistiku a cykloturistiku, ale v tomto ohledu alej teprve čeká na vhodné rekreační využití.

Alej vedoucí do bývalé zámecké obory vychází přímo z čestného nádvoří zámku. Je složená z jírovce a lípy a pravděpodobně byla založena již jako smíšená s pravidelným střídáním obou taxonů. Rytmičké střídání lípy a jírovce je dnes zachováno již jen v její horní části. Alej končí před vstupem do obory, i když v minulosti procházela oborou až k vrcholu kopce vykáceným průsekem.

Stromy v aleji jsou v dobrém stavu, porosty jsou perspektivní a vitální, i když stav a hodnota stromů je během letního období poněkud ohrožována. V aleji přímo mezi stromy je povoleno parkování osobních aut pro návštěvníky sportovního areálu. Osobní auta přijíždějí po travnaté ploše a pojíždějí po kořenech dospělých stromů. Stromy nesnáší toto zatěžování a dochází k jejich stálému zraňování. Tato situace je nejen pro vzácné porosty, ale i pro celé území rušivým, nevhodným řešením.

Moravský Krumlov – alej v zahradě u zámku

(park i alej jsou ve správě MÚ v Moravském Krumlově)

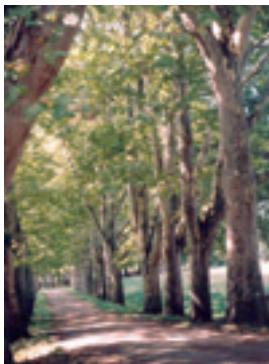
Alej v zámecké zahradě v Moravském Krumlově byla založena v horní části parku v místě stávající školní budovy. K výsadbám alejí bývalo většinou používáno různých druhů listnatých dřevin, zde však byl použit jehličnan

Moravský Krumlov, alej z borovice černé v zámeckém parku.

Moravský Krumlov, detail kresby na kůře stromu.

Strážnice, platanová alej v zámeckém parku olistěná a neolistěná.

převažujících větrů. Kůra na kmenech je hladká, nepoškozená, pravidelná symetrická kresba umocňuje vysokou estetickou působivost. Podle provedeného průzkumu jsou stromy v dobrém stavu a nepotřebují žádný zásah.

Strážnice – platanová alej v zámeckém parku

(ve správě Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici)

Dvouřadá platanová alej byla založena v místech zámecké Černé brány pokračuje parkem, kde lemují komunikaci, a končí u vstupní brány do parku při silnici Bzenec – Strážnice. Vstupní brána je však uzavřena z důvodu ochrany aleje před možným poškozením dopravou. Alej je vzhledem k vysoké hodnotě porostů určena jen k procházkám.

Pro vznik aleje bylo vysázeno 53 platanů³⁾, které vytvářejí unikátní kompoziční prvek. Jeho vysokou estetickou hodnotu poněkud snižuje asfaltový povrch komunikace uvnitř aleje, který byl položen v polovině 20. století.⁴⁾

V roce 1996 byly na některé stromy s otevřenými dutinami instalovány dřevěné stříšky, které měly zabráňovat pronikání srážkové vody do kmenů. Ochrana dutin kmenů nebyla zhotovená odborným způsobem a ani po stránce estetické nebyl zásah vyhovující. Proto bylo v roce 2000 navrženo odbornou arboristickou firmou vhodnější ošetření. Otevřené dutiny v kmenech a kosterních větvích byly vyčištěny od vyhnílého dřeva a nečistot až na tvrdou hnilobu a proti zatékání srážkové vody byly zkonstruovány zábrany z jemného pletiva a epoxidové pryskyřice. Hmota vzniklá smícháním pryskyřice s drcenou kůrou byla nanášena na vytvarovanou mřížku usazenou na otvoru. Takto provedené konzervování otevřených dutin je opticky téměř nerozeznatelné od živé kůry stromů a stromům nikterak neškodí.

Myslibořice – aleje v zámecké zahradě *(park je ve správě Diakonie – Domov odpočinku ve stáří Myslibořice)*

Jírovcové aleje v myslibořickém zámeckém parku byly založeny jako důležitý výtvarný prvek, zásadně utvářející jeho kompozici. Jejich řady lemují obdélný vodní kanál komponovaný kolmo na hlavní zámeckou osu, která začíná v předzámčí, prostupuje přízemím zámecké budovy přes uzavřené nádvoří, pokračuje mostkem přes vodní kanál a prostupuje středem celé zahrady. Středová osa zahrady je tvořena hlavní komunikací, která je rovněž lemována po obou stranách jírovcovou alejí.

– borovice černá²⁾. Alej je tvořena z 51 jedinců, vysázených v délce 100 m, její stáří je odhadováno asi na 80–100 let. Průměrná šířka korun je 12 m, výška stromů je 14 m a obvod kmenů byl zprůměrnován a pohybuje se v rozmezí 1,8–2,5 m.

Je to vzrůstem naprosto vyrovnaná, působivá alej komponovaná tak, že nabízí vyhlídku na protilehlý horizont. Vysoko nasazené koruny vytváří nad úzkou pěšinou uvnitř aleje mohutnou zelenou klenbu. Koruny jsou založeny ve stejné výšce, jsou jednostranně formovány ve směru

Myslibořice, stav alejí v roce 1998.

Myslibořice, havarijní zdravotní stav vykáčených stromů.

Myslibořice, stav alejí v roce 2001.

Myslibořice, obnovené aleje v roce 2004.

Stáří stromů se odhadovalo na 80–90 let. Mohutné stromy jírovců⁵⁾ měly velké otevřené dutiny v kmenech a často docházelo k vylamování hlavních větví. V poslední době byly větve v korunách několikrát redukovány řezem, aby se stromům částečně odlehčilo a nedocházelo k jejich vylamování a celkovému poškození při současném zajištění bezpečnosti pohybu obyvatel domova. Koruny stromů se postupně stávaly neforemnými a disproportionálními vůči velikosti kmenů. Stálé ošetřování a redukce větví byly také

finančně náročné, a proto se začalo uvažovat a posléze bylo rozhodnuto o kompletní výměně porostů všech alejí.

Práce byly zahájeny v roce 2002. Po odstranění stromů a pařezů byl pozemek upraven, doplněn zeminou a po vytyčení jednotlivých míst pro výsadby bylo vysazeno 190 ks nových stromů. Byl dodržen stejný druh i počet stromů jako u původní aleje. Rozhodnutí pro takové zásadní řešení ovlivnila i skutečnost, že Diakonii v Myslibořicích byla přiznána Státním fondem životního prostředí plná finanční dotace.

Uherčice, stav lipové aleje z období převzetí objektu v roce 1996.

Uherčice, stav v roce 2004.

Uherčice, stav v roce 1999 po ošetření alejí záchranným řezem.

Uherčice (okres Znojmo) – zámecké a krajinné aleje

(zámecká alej v majetku státu a ve správě Národního památkového ústav, územního odborného pracoviště v Brně; lipová stromořadí v obci a krajinně v majetku Úřadu pro zastupování státu)

Soubor lipových alejí u uherčického zámku tvoří základ zahradní kompozice a formuje i zámecké okolí s přílehlou krajinou. V zahradě u zámku byly v roce 1828–1829 u příležitosti proměny formální zahrady na zahradu anglickou

vysázeny volně rozmístěné dřeviny a také lipové aleje uspořádané do geometrického tvaru připomínajícího písmeno „U“. Bylo použito 91 kusů lip⁶⁾, které byly již ve školce tvarováním upravovány do „svěšených ramen“ připomínajících svícny. Dnes je stromořadí díky množství i mohutnosti kmenů a nezvyklému tvaru korun neobyčejně působivým útvarům.

Mimo hranici zahrady v těsné blízkosti zámku u sochy sv. Jana Nepomuckého byla ve stejném období založena venkovní alej, která kopíruje jižní okraj zámeckého areálu, na jeho východní straně pokračuje dále krajinou do sousedních Korolup a končí u loveckého altánu v lese Doubrava. Jedná se o mohutné stromořadí čítající 130 kusů lip, které byly rovněž pravidelně tvarovány řezem. Za posledních padesát let nebylo prováděno tvarování stromů, ani jiný způsob ošetření a tato skutečnost se projevila na celkovém zdravotním stavu všech porostů, které byly silně poškozovány vylamováním kosterních větví a vznikem velkých otevřených dutin v korunách nebo v kmenech stromů. Některé porosty byly nevratně poškozeny vylomením přetížených hlavních větví tržnou ránou přes celou délku kmene až k jeho patě. Dutiny v kmenech umožňovaly pronikání srážkové vody až ke kořenům, kde se vyvinuly houbové choroby ohrožující stromy.

Příznaky zanedbávané údržby po dlouhých obdobích padesáti let se projevily na lipových porostech vně i uvnitř zámecké zahrady. Proto bylo v roce 1998 provedeno razantní snížení

korun u alejí v zámecké zahradě. V roce 2003 došlo k dalšímu tvarování jednotlivých korun a k redukci nových výhonů. Byly odstraněny přebytečné nárosty, koruny byly prosvětleny a byl jim znovu navrácen jejich charakteristický tvar. Takové ošetření korun stromů je nutné provádět u všech dřevin, jejichž koruny byly v minulosti tvarovány.

Rozsáhlé dutiny v kmenech lip nebyly ani při regeneraci ošetřeny z obavy, aby nedošlo k porušení stabilizovaného mikroklima uvnitř jednotlivých stromů. Každoročně se na začátku vegetačního období odstraňují obrosty mladých výhonů u kmenů. Po ozdravných zásazích v letech 1998 a 2003 lípy každoročně obrůstají, mají hustě olistěnou a bohatě větvenou korunu.

Na ozdravení lipových stromořadí byla poskytnuta 80% finanční dotace ze Státního fondu životního prostředí.

ZÁMECKÉ OBORY

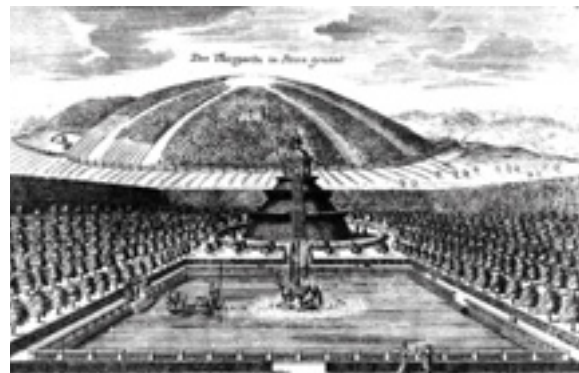
Součástí zámeckých sídel nebyly jen okrasné a užitkové zahrady a parky, ale také architektonizované krajinné útvary, jako byly obory, bažantnice a koroptvární, které poskytovaly užitek jako zásobárna masa pro zámeckou kuchyni, ale nabízely také honosnou a mnohdy velmi nákladnou zábavu.

Zámecké obory ve starých mapách označované jako Tiergarten, Vivárium, Fasangarten, byly zřizovány pro chov zvěře, lov a pěstování plodin. Uvnitř obory byly komponovány různě vedené průseky ve tvaru hvězdy, šachovnice nebo diagonální. Uvnitř byly vybaveny nejen okrasnými stavbami, gloriety, grottami a loveckými zámečky, ale také stavbami účelovými, které souvisely s chovem zvěře, jako byly různé typy krmelců a seníků, sklepů pro uchování potravy pro přikrmování lesní zvěře, lednice, hájenky a komory pro chov bažantů.

Také v blízkosti kroměřížského arcibiskupského zámku byly zřízeny dvě lovecké obory, Hvězda a Zámeček, komponované jako užitný a okrasný krajinný prvek.

Kroměříž – obora Hvězda

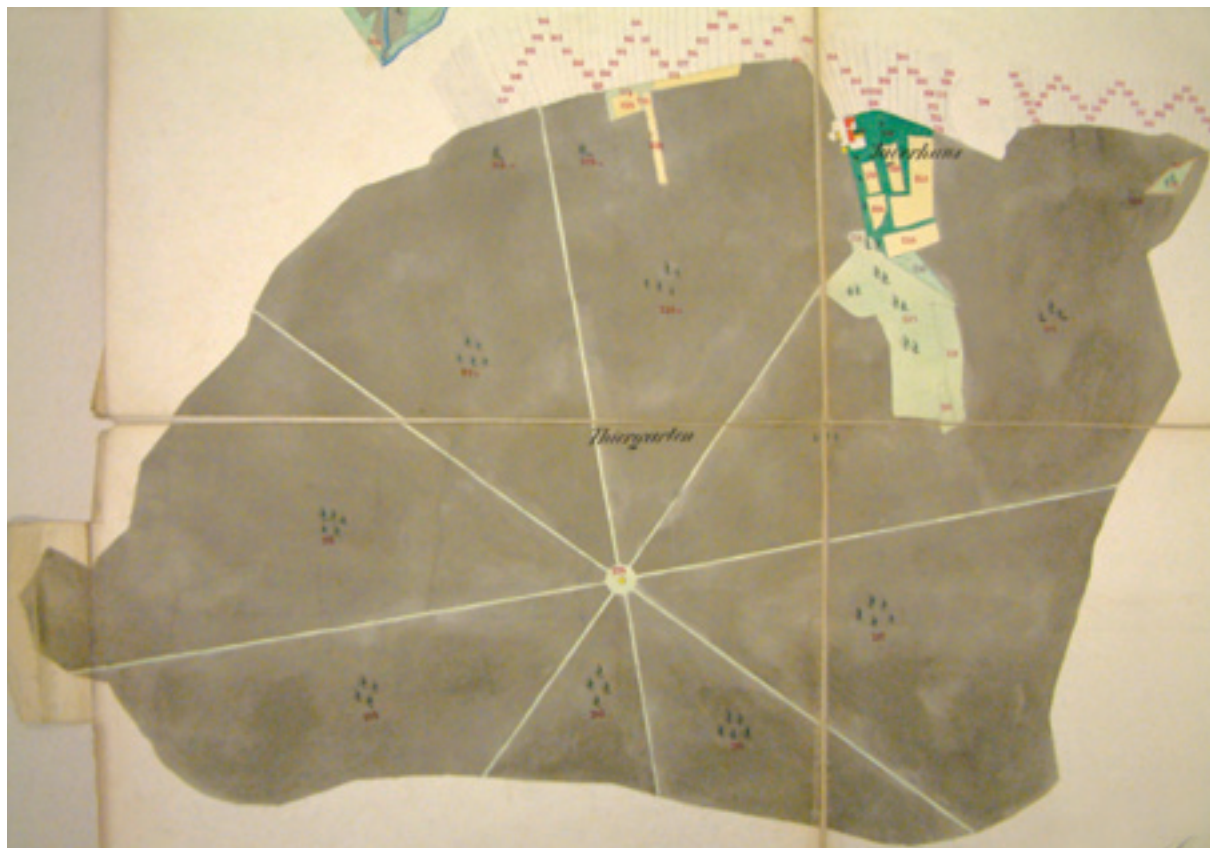
Na Nypportově rytině z roku 1691, zobrazující arcibiskupský Libosad, je v pozadí znázorněna obora Hvězda se zřetelně vymezenými průseky připomínajícími tvar hvězdy, komponované kolmo na vrstevnice kopce. Na úbočí je znázorněna stavba, snad lovecký zámeček, obora je oplocena a na úpatí kopce je budova, která má podobu hájenky.

Kroměříž-Libosad, Justus van der Nyport, rytina, r. 1691.

Kroměříž, jeden ze sedmi průseků v oboře Hvězda.

Kroměříž, Heinrich Tannenberg, plán obory Hvězda, r. 1860.

O založení Hvězdy existují zprávy již kolem roku 1661, kdy je v archívních dokumentech uvedeno, že poddaní měli právo držet některé pozemky v této oboře a za užívání byl vybírán poplatek. Ve stejném roce byl sepsán dokument o právu držby některých oborních pozemků. Roku 1686 byly pozemky v oboře jmenovány již jako Knížecí obora. V letech 1764–1768, kdy bylo prováděno I. vojenské mapování, byla zmapována vedle města Kroměříže se zámkem a oběma zahradami i obora Hvězda.

V olomouckém archívu je uložen kolorovaný nákres revíru Hvězda z roku 1860, pořízený Heinrichem Tannenbergem, na němž vynikají lesní průseky a cesty. Je

zde zakreslena také bažantnice poblíž obce Kotojedy, pojmenovaná Hulská.

Podle archívních map měla původně obora osm průseků. Dodnes jsou svahy kopce obory členěny průseky, které se sbíhají na vrcholu. Ten má podobu uměle utvořeného palouku uprostřed se solitérní lípou srdčitou⁷⁾. Ukončení jednotlivých průseků před paloukem je zvýrazněno výsadbou dvojicemi mohutných lip. Jeden z průseků pravděpodobně zanikl.

Obora je zalesněná převážně listnatými dřevinami – břízou, dubem, habrem, jasanem, javorem a lípou. Z jehličnanů převažuje modřín a borovice.

Při úpatí kopce je dochován malý areál se stavbou, jejíž umístění je shodné s Nypportovou rytinou. Stavba bývala nepochybně myslivnou, s dodnes dochovaným erbem na průčelí, s poměrně velkým sklepem, hospodářskou budovou a skleníkem.

V tomto objektu bývalo v minulém období umístěné vojsko, jehož působení mělo negativní vliv na celé okolí. V blízkosti myslivny byly postaveny muniční sklady a rampy, které již nejsou užívány a pozvolna chátrají. Důsledků vojenského působení nezůstala ušetřena ani obora; přirozená modelace kopce je v jedné jeho části značně narušena zákopy.

Kroměříž – revír Zámeček

Revír Zámeček byl reprezentačním loveckým zázemím pro kroměřížské panstvo již v 16. století za biskupa Turza. Okrajem celého polesí protékala řeka Morava, jejíž četná ramena sehrávala velkou úlohu v jeho kompozici. Řeka Morava udávala charakter celému území. Její slepá ramena se měnila v mokřiny a bažiny a vytvářela vhodné prostředí zejména pro chov černé zvěře, pro níž byla v revíru zřízena samostatná obůrka, nepřetržitě fungující až do roku 1919, kdy zanikla.

Řeka Morava nabízela sice hojně možnosti pro různé způsoby využití, ale také škodila. Zejména v době záplav rozvodněná Morava poškozovala zvěř a porosty v revíru, a proto již v 16. století vznikaly plány na její úpravy. V letech 1653–16544 vznikl projekt na splavnění a úpravy toku a zmírnění dopadů záplav od italského inženýra Filiberta Luchese. I když byl projekt velice kvalitní, nebyl realizován. K úpravám došlo až mnohem později. Pozemky podél toku Moravy patřily kroměřížské a kvasické vrchnosti a bývaly důvodem stálého sporu, který se částečně vyřešil až v roce 1819 regulací řeky.

Celé polesí nebylo původně oplocené. Jako zábrana proti úniku zvěře byly zřízeny příkopy a souvislé husté porosty, které vytvářely neproniknutelné ploty. Ty ale nebyly dostačující překážkou pro zvěř, která působila škody na porostech a okolních pozemcích. Proto za arcibiskupa Maxmiliána Josefa bylo zřízeno pevné oplocení, které je v archivních pramenech zmiňováno, že bylo velice nákladné. Do obory se vcházelo nově postavenou vstupní branou, na níž byl umístěn obraz sv. Eustacha s jelenem, původně se nacházející v oboře Hvězda.

Kroměříž, indikační skica revíru Zámeček, r. 1830

Kroměříž, mapa revíru Zámeček, r. 1833.

Z roku 1833 pochází kolorovaná mapa revíru Zámeček, zhotovená Antonínem Smolkou, kde je znázorněna pravidelná parcelace, barevné rozlišení porostů, pozemků, vodních toků, samot, cest a hraničních kamenů.

Lovů a štvanic se zúčastňovali nejen kroměřížští arcibiskupové, ale i jejich hosté. Vyvrcholením byl reprezentační lov, který se konal v srpnu v roce 1885. Zúčastnil se ho rakousko-uherský císař František Josef I., ruský car Alexandr III. s velkoknížetem Vladimírem a korunním princem.⁸⁾

V olomouckém archivu je uloženo také množství výkresů, které dokládají bohatou stavební činnost v polovině 19. století. Jsou to plány mysliven, hájoven, stájí a odchovny bažantů.

V revíru Zámeček, založeném v lužním lese v krajině tvrdého luhu, převažovaly porosty dubu, jasanu, javoru a jilmu. Hojně se dnes vyskytuje i jírovec, zejména podél cest, kde vytváří mohutné, nádherně urostlé zelené stěny. Les byl po dlouhé období pěstován jako staťová soustava líniových průseků s pasekami a naháňkovými hlavami. Dodnes se v bažantnici nachází řada účelových staveb jako lesovny a hájenky, patrové dřevěné kůlny a zařízení pro odchov bažantů.

Poznámky:

- 1) Klíněnka jírovcová je drobný motýlek který se do našich zemí rozšířil z Balkánu od Ohridského jezera. Jeho výskyt u nás byl poprvé zaznamenán v roce 1993 ve Valticích. Larvy motýlků vysávají parenchym, listy pak sesychají a rostliny nemohou dostatečně asimilovat kyslík. Pro napadené listy jsou charakteristické skvrny na spodní straně, kterým se říká miny. Chemická ochrana je účinná ale je finančně i technicky náročná. Napadeny jsou většinou vzrostlé stromy, jejichž výška komplikuje postřik, který je účinný jen při aplikaci na spodní stranu listu. Pro preventivní ochranu se doporučuje jarní shrabování a pálení starého listí.
- 2) Borovice černá (*Pinus nigra* var. *Austriaca*) se vyskytuje ve střední Evropě až po Dolní Rakousko. Dospělý strom dosahuje výšky až 30 m a je cennou dřevinou s nápadnou texturou kmene.

- 3) Platan javorolistý (*Platanus x arerifolia*) je strom, který v dospělosti dorůstá výšky 35m. Má pravidelnou, bohatě větvenou korunu. Strom je nápadný hnědozelenou barvou kůry, která je hladká a loupe se ve velkých nepravidelných šupinách. Po opadání šupinách zůstávají na kmenech bílé skvrny. Platany mají velké uplatnění v přírodně krajinářských parcích, ale také v městském prostředí, protože dobře odolávají znečištěnému prostředí.
- 4) Jde zcela jednoznačně o nevhodnou úpravu, zejména v historickém prostředí. Odstranění asfaltového povrchu bylo mnohokrát projednáváno, avšak bez konečného rozhodnutí, které by tuto situaci uspokojivě vyřešilo. Existovala obava, že by náhlá změna mikroklimatu v kořenových systémech mohla negativně neovlivnit další prosperitu stromů. Postupně během času dochází k pozvolnému zvětvávání a samovolnému rozrušování asfaltové vrstvy, což přispívá k jejímu přirozenému zániku.
- 5) Jírovec madál (*Aesculus hippocastanum*) pochází z jihozápadní Evropy, jeho domovem je Balkán, kde roste v horských polohách. Na jaře se objevují na koncích větviček lepkavé pupeny, kvete v květnu. Květy jsou bílé s červenožlutými skvrnami, seřazené v Jehlancovitý hrozen. Plod je tobolka s tlustým oplodím s ostny.
- 6) Lípa velkolistá (*Tilia platyphyllo*) pochází ze severní Evropy. U nás roste v lesnatých hájích, dorůstá výšky 30–40 m, koruna je široce pyramidální, kůra olivově zelená, raší nejdříve ze všech druhů lip. Má velké až 12 cm dlouhé srdčité listy, oboustranně zelené, v úžlabí nervů jsou chloupky. Kvete v červnu, oříšky jsou žebrované, šedé, plstnaté.
- 7) Lípa srdčitá – malolistá (*Tilia cordata*) se vyskytuje téměř v celé Evropě. Dorůstá výšky až 30 m, její koruna je košatá, kůra tenká a hladká, borka je tmavohnědá až černá. Listy má okrouhlé, srdčité, na líci zelené, zespodu šedé, v uzlinách nervů rezavě chloupkaté. Kvete v červenci, plody jsou tenkostěnné oříšky.
- 8) V pojednání od Ing. Jaroslava Pinkavy je uvedeno, že se tento lov konal za krásného počasí a za přítomnosti mnoha dalších čestných hostů, pro něž byla v Zámečku uspořádána hostina. Zaznívaly tóny rokokového kvartetu, věnovaného ruskému carovi, který byl milovníkem této hudby. Lovili se jeleni, daňci, srnci, zajáci, králíci, koroptve, bažanti, ale také divoké kachny a ryby z rybníků u Záhlinic.

nálezové zprávy

Modlitebny a hřbitovy evangelíků uprostřed krajiny

Marta Procházková

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště, Brno

Na Českomoravské vrchovině se nachází poměrně velké množství evangelických kostelů, ale i jejich předchůdců, tzv. tolerančních modliteben. Nalézáme je většinou v odlehklých chudých obcích v hornatém terénu, vedou k nim úzké silnice a nenápadné stavby se v obcích „ztrácejí“ tak, že je není vždy snadné nalézt. Proč tomu tak je?

Toleranční patent Josefa II. přinesl roku 1781 náboženskou svobodu a umožnil protestantům mít své kostely. Stavbu evangelických modliteben však provázela řada obtíží. Začaly hned z počátku hledáním stavebního místa. Sehnat parcelu pro kostel v malé obci na vysočině, v členitém terénu, na konci 18. století, v době, kdy půdorys obcí byl již několik století jasně vymezen a zkonsolidován, bylo téměř nemožné. A nešlo jenom o modlitebnu, zároveň bylo hledáno místo pro evangelický hřbitov, faru a evangelickou školu.¹⁾ V Horních Dubenkách roku 1782 čteme: „...konány porady. Hlavně měla býti rozřešena otázka: Kde církevní budovy stavěti? Obec sama k tomu žádné příhodné místo neměla...“²⁾ Kromě toho zde bylo nařízení tolerančního patentu: Stavba musí být na okraji obce a má mít vchod odvrácený od obce a hlavní komunikace.³⁾ Patent tím měl zabránit, aby nové modlitebny nekonkurovaly stávajícím kostelům katolickým. Obava trochu zbytečná. Potlačení dominantní pozice katolického kostela, většinou s výraznou středověkou pevnostní polohou, nepřicházelo v úvahu. A jak už bylo řečeno, sehnání volného pozemku uprostřed obce bylo téměř nemožné, takže i bez nařízení patentu by musela být nejspíše hledána místa na okraji intravilánu. Situace se většinou vyřešila, když některý z bohatších evangelíků věnoval či prodal na stavbu kus zahrady nebo pole za svou usedlostí.⁴⁾ V Telecím o započetí stavění modlitebny čteme: „...Dne 16. června roku 1783 nám bylo vyměřeno místo pro dům modlitební a hřbitov, též pro

Číhošť, pohled z interiéru modlitebny do sadu, r. 2004.
Foto Marek Fajman.

Veselí, působení polohy toleranční modlitebny na tvář krajiny, r. 2004.

Veselí, pohled z cesty nad obcí do volné krajiny, r. 2000.

*příbytek pana kazatele na gruntě Josefa Filipového čís. 2...Dne 26. července začalo se první kamení vozit od obyvatel Telecího i jiných obcí, ke sboru příslušejících. O rychlosti stavby chrámu je zaznamenán příběh, že na poli, kde se mělo stavět, stál ještě len, avšak ženy se hned seběhly a ve chvílce jej vytrhaly a začalo se stavět. Již 19. října toho roku byla modlitebna pod střechou, zevnitř nahozena omítkou a posvěcena...*⁵⁾

Bráno z dnešního hlediska, přineslo nařízení stavět na okraji obce tolerančním modlitebnám vysokou estetickou

hodnotu. V místech, kde je tato situace dodnes zachována, navazuje modlitebna na volnou, nezastavěnou krajinu a získává tím kvalitní prostředí, malebné okolí, stává se viditelnou z dálky. Zevnitř, z oken modlitebny, se pak často otevírá pohled do sadu či volné přírody.

K tolerančním modlitebnám se sbíhaly cesty z širokého okolí. Další z příkazů tolerančního patentu totiž povoloval stavbu jen v místě, kde se k evang. náboženství přihlásí nejméně 100 rodin. Toto nařízení radikálně snížilo počet modliteben, které nemohly stát v každé vesnici, více obcí se muselo dohodnout na jedné společné stavbě.⁶⁾ V okolí Vanovic, kde se po tolerančním patentu přihlásilo k reformovanému vyznání téměř 200 rodin, což znamenalo 933 osob, vzrostl sbor během čtrnácti let na 1900 duší. Ještě dnes má sbor asi 1200 členů a především, což je zajímavé, pod jediný vanovický evangelický kostel spadá 60 okolních obcí.⁷⁾ Evangelíkům pak nezbývalo, než chodit do kostela pěšky, do vesnice nezřídka velmi vzdálené. V Hrubé Lhotě (dnes Velká Lhota) na Valašsku je uváděna docházka trvající přes šest hodin. V roce 1787 zde čteme: „... pročež někteří z nás, když chtějí v den nedělní, neb sváteční do shromáždění podle povinnosti k službě Boží jít, tak se musejí prvním dnem z domu vypravit, pak zase po vykonání služby Boží, nemůžou v ten den domů přijít, nýbrž zase musejí sobě druhý nocleh hledat...“. Že cesta do kostela nemívala jednoduchý terén se tamtéž dovidáme v roce 1794: „...Voda, Bečva nazvaná, nám velikou překážku činí, když přes ní přechoditi ne vždycky můžeme k službám Božím na H. Lhottu obzvlášť, když lávky sebere...“⁸⁾ K tolerančním modlitebnám se každou nedělí a ve svátky scházeli pěšky evangelíci z širokého okolí po řadě cest, končících někdy přímo u dveří modlitebny. Nebylo to v historii poprvé, kdy evangelíci docházeli na své bohoslužby do vzdálených míst. Starší občané v Bystřici n. P. si pamatují, že stezce vedoucí z města k Hájům se říkávalo „kacířka“. Stejný název je uváděn ve Vlastivědě Moravské u trati při obci Rozsochy.⁹⁾ Jedná se o pokračování téže cesty, vedoucí z Nového Města na Moravě do Bystřice. Nechodili jí však evangelíci v době potoleranční, ale již mnohem dříve, před Bílou horou, v 16. stol. čeští bratři do kaple bratrského sboru, která tehdy stávala v Bystřici nad Pernštejnem.¹⁰⁾

Symbiózu s krajinou vytvářejí nenápadně toleranční modlitebny nejen vzhledem, ale i použitým materiálem. Stavby se výrazněji neliší od soudobé lidové architektury.

Podle příkazu patentu musely být bez věže, hodin a zvonů, ani okna nemohla být ukončena obloukem. Stavební materiál nebyl určen /na rozdíl od slovenských artikulárných kostelů/, stavělo se z toho, co bylo na Vysočině nejdostupnější, ze dřeva a kamene. První dřevěné roubené modlitebny vznikly v Daňkovicích, Krucemburku¹¹⁾ a v Opatovicích. Záhy je však nahradily stavby zděné a lomový kámen se u modliteben stává na konci 18. století nejčastěji užívaným druhem stavebního materiálu. Na stavbě se výrazně podíleli samotní farníci, při práci, při sbírkách peněz i staviva. Situace vyplynula z velké chudoby sborů, odráží ale i ohromné nadšení prvních let náboženské svobody. „...*Přičiňmež se a stavějme...*“ říká farář v Horních Dubenkách roku 1786 při položení základního kamene. V kronice poté čteme: „...*Stavba mimo dříví, prken, šindel, hřebíky, cihly, kámen a vápno, což jednotlivci darovali, stála 912 zl...*“. V Soběhrdech je u rozpisu materiálu poznámka: „...*oni sami lámat a vozit budou...oni sami podávat budou...*“.¹²⁾ Ve Veselí „...*rozhodli se postaviti modlitebnu zděnou, ovšem jen z kamene. Ačkoli byli zatíženi velikými robotami, ...navězli ochotně nejen kámen a písek, ale i vápno, pro něž jezdili až do Sloupu u Blanska, a nešetřili jím...*“¹³⁾ V Humpolci „...*údobvé všichni, muži i ženy, konali dobrovolně práci nádenickou a dováželi kámen...*“¹⁴⁾ Stejně tak v Moravci „...*sami lámali kámen, dříví ze svých lesů darovali, ženy v klíně kamení nosily...*“¹⁵⁾ František Jakubec v Olešnici slibuje, že „...*zdarma okna do pethausu z lásky udělá...*“¹⁶⁾ V Novém Městě na Moravě byl 24. 5. 1784 položen základní kámen a stavělo se s takovou pilí, že již 14. 6. se mohly konat první bohoslužby a v listopadu téhož roku byla modlitebna posvěcena.

Typ tolerančních modliteben je dán tvrdými podmínkami tol. patentu, velikou chudobou vznikajících sborů v malých obcích na vysočině, odpovídá však i tehdejšímu pojetí víry, neokázalému, prostému, nerušenému výzdobou, ba ani zvony a honosnější hudbou. Hlavní je soustředění na Boží slovo. V toleranční modlitebně sedí všichni sobě rovni kolem stolu Páně, společně naslouchají kázání a přijímají chleba a víno z jednoho kalicha.

Evangelické stavby jsou v krajině často obklopeny hodnotnými vzrostlými stoletými stromy. Podle četných svědeckých sloužily stromy, lesy, hráz rybníka apod. již v době před tolerančním patentem k ukrytí zapovězených knih. Evangelíci byli nuceni hledat útočiště v přírodě. Tajná

Spělkov, evangelický hřbitov z roku 1880 na samotě nad obcí, r. 2001. Foto Jan Vondra.

shromáždění se konala v lesích, na odlehlých pasekách, v Horních Dubenkách např. u tzv. Studánky Páně, v Blažkově v lese Strání bylo nalezeno roku 1830 více biblí, zmiňována jsou i shromáždění na zřícenině hradu Zubštejna¹⁷⁾. Využití vykotlané lípy jako úkrytu při opisování knih popisuje vyprávění o zpívající lípě v Telecím atd. Památné stromy byly vysazovány při stavbě modlitebny, někdy jsou však ještě starší. Tomáš Juren, tajný evangelík, učitel v Sulkovci a významná osobnost tohoto údobí, uspořádal po vyhlášení náboženské svobody první shromáždění několika set lidí ve Veselí pod mohutnou třešňí. Na tomto místě pak byla roku 1783 postavena modlitebna, čímž se třešeň ocitla uprostřed evangelického hřbitova a Juren, jak poznamenal ve svých pamětech, pod touto třešňí pohřbil své tři děti i manželku. V Prosetíně u toleranční modlitebny z roku 1782 se nazývá zadní vstup „od dubu“. Pod tímto, dnes již mohutným stromem jsou dochovány hroby nejstarších farářů. Koruny stromů chránily kazatele při venkovních shromážděních i při pohřbech.

Dokud nebylo povoleno zřízení evangelických hřbitovů, děly se první potoleranční pohřby „živelně“ u cest, v polích, na pastvinách, v zahradách.¹⁸⁾ Hřbitovy zakládáné kolem modliteben záhy nedostačovaly, po nařízení v roce 1856 rozděliti v nábožensky smíšených obcích hřbitovy dle vyznání, vznikaly i v obcích, kde modlitebna nestojí. V 2. pol. 19. stol. bylo na vysočině založeno několik malých evangelických hřbitůvků většinou téměř čtvercového půdorysu s malou zvonící, tvořící zároveň bránu. Místa obklopují

opět vzrostlé stromy a hřbitovy jsou situovány na kraji obce nebo i dál, mimo obec, zcela na samotě, jak je tomu například v Ubušíně dole v údolí pod obcí nebo ve Spělkově na kopci nad osadou. Účastníci pohřbů na těchto dosud funkčních hřbitovech pak mluví nezdědkou o hlubokém zážitku obřadu vykonávaného de facto „pod širým nebem“, uprostřed krajiny.

Oproti těmto, velice prostým, skromným a účelným stavbám tolerančního období, nerušivě zapadajícím a malebně dotvářejícím krajinu Českomoravské vrchoviny, jsou již později zakládáné hřbitovy monumentálními stavbami s přístupovým schodištěm, výraznou bránou a alejí. Obdobně nepřehlédnutelnými se ke konci 19. stol. stávají evangelické chrámy. U některých tolerančních modliteben byla po Protestantském patentu, který roku 1861 zrušil předchozí omezení, přistavěna věž, většinou nepoměrně vysoká a štíhlá, působící mnohdy až bizarně. Evangelická církev si však v tomto období již může dovolit i vykoupit několik historických domů v centru města a na místě získaném po jejich demolici postavit nový velkolepý chrám.¹⁹⁾ Tyto reprezentativní stavby s bohatou štukovou výzdobou, stavěné v historizujícím stylu dle plánů vídeňských architektů, za výrazné finanční podpory zahraničních církví,²⁰⁾ jsou již na hony vzdáleny od nejstarších tolerančních modliteben, které farníci stavěli vlastními rukama z kamene vybraného z polí.

Poznámky:

- ¹⁾ Jen málokde byl získaný pozemek natolik velký, aby se sem vešly všechny evangelické stavby. Takový „ideální areál“ vznikl např. v Moravci, kdy je modlitebna uprostřed evangelického hřbitova a k hlavnímu vstupu vede cesta, po jejíchž stranách jsou symetricky umístěny evangelická škola a fara se zahrádkami s ovocnými stromy.
- ²⁾ LANŠTŮVKA, P. F. – HÁJEK, Š.: *Dějiny evangelické církve v Horních Dubenkách*. Heršpice 2000, s. 23.
- ³⁾ „...ani veřejného vchodu z ulice, jenž by chrám představoval, neměla...“ Toleranční patent 1781
V Horních Dubenkách roku 1853 přestalo se do kostela chodit z pravé strany podle domu č. 11 a upravena dnešní cesta od silnice.
- ⁴⁾ V Olešnici vůdce evangeliků mlynář Jan Pelíšek z č. 36 podává na vrchnostenský úřad v Kunštátě roku 1800 žádost o povolení postavit na svém poli a svým nákladem modlitebnu. Žádost byla zamítnuta. VIŠINKA, J.: *Dějiny městečka Olešnice*. Olešnice 1995, s. 52.

- ⁵⁾ SCHAUEROVÁ, A. – FILIPI, P.: *Telecí, historie a současnost*. Telcí 2003, s. 48.
- ⁶⁾ Dohody byly často obtížné, každá obec logicky preferovala, aby modlitebna stála u nich.
- ⁷⁾ BAROTOVÁ, V. – PAROULEK, J.: *Vybrané kapitoly z dějin vanovického sboru ČCE*. Vanovice 2004, s. 19.
- ⁸⁾ KŘIVOHLAVÍ, K. a P.: *Dřevěný toleranční kostel ve Velké Lhotě*. Velká Lhota 2003, s. 74.
- ⁹⁾ TENORA, J.: *Vlastivěda moravská, Bystřický okres*. Brno 1907, s. 199, 265.
- ¹⁰⁾ Plán bratrské modlitebny objevil J. Sadílek, ulice, kde stávala, dnes nese název Bratrská (dříve Pikartská). Nejspíše obdobně vznikl i název trati „bratská“ v nedalekých Ždánicích.
- ¹¹⁾ Starý kostel ze dřeva a hliněné mazanice byl postaven za šest neděl. „...Tento dům, kterýž k tak důležitým a slavným konáním božím určený byl, a až pro jejich potomky státi měl, jest jenom ode dřeva stavený, zevnitř na východní, západní a půlnoční straně maltou a vápnem ohozený, vnitř pak jest všech okras prostý. Mimo stolice, chatrné kruchty bez varhan a mimo stůl Páně a kazatelnic není tu nic, než holý strop a stěny k spatření...“ Pamětní kniha, archiv ČCE Kruceburk.
- ¹²⁾ Kolektiv autorů: *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. ČCE, Praha 1995, 1, s. 65.
- ¹³⁾ NOVOTNÝ, J.: *Z dějin Horácka a českobratrského evangelického sboru ve Veselí*. Nové Město na Moravě, s.a.
- ¹⁴⁾ MAHOVSKÝ, M. R.: *K 150 výročí tolerančního chrámu P. v Humpolci*. Praha 1939, s. 46.
- ¹⁵⁾ BEDNÁŘ, F.: *Památník českobratrské církve evangelické*. Praha 1924, s. 79.
- ¹⁶⁾ Višinka, s. 52. (pozn. č. 4)
- ¹⁷⁾ „...tam své dokonalé shromáždění jsme mívali, zde odevšad radu jsme drželi, neb tento pustý hrad leží v místech nám příhodném a okolo něho na blízce mnoho set našich duší přebývajících až do tohoto času...“ Višinka, s. 45. (pozn. č. 4)
- ¹⁸⁾ Tzv. „oslí pohřby“. Ve Sněžném v matrikách poznámky „zakopán jako hovado“. MELMUKOVÁ, E.: *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999, s. 69. V matrice zemědělských zapsáno: „místo pohřbu – loco profano, pohřbívající – populus“. Višinka, s. 213 (pozn. č. 4).
- ¹⁹⁾ Humpolec, Nové Město na Moravě apod.
- ²⁰⁾ Gustaf Adolf spolek apod.

summary/resümee

Karel Kuča, Věra Kučová

Schutz der Kulturlandschaft in Tschechien und ihre Perspektiven

Cultural Landscape Protection and Its Prospects in the Czech Republic

■ Dieser Artikel will die Geschichte und den derzeitigen Stand des Schutzes der Kulturlandschaft in Tschechien im System der staatlichen Denkmalpflege und des staatlichen Natur- und Landschaftsschutzes von Grund auf rekapitulieren. Die Denkmalpflege betrat die Landschaft zuerst mit dem Vorsatz des Schutzes der landschaftlichen Dominanten, d.h. der Form des Schutzes der jeweiligen Kulturdenkmäler und ihrer Areale. Zum Schutz eines Teils der Landschaft kann auch der flächenmäßige Schutz der historischen Städte und Dörfer in Form von Denkmalsreservaten und Denkmalszonen gerechnet werden, besonders in den Fällen, wenn sie über eine dominante Lage und eine markante Silhouette verfügen. Häufig ist der Schutz von historischen technischen Wasserwirtschaftsbauten, die wir heute vorwiegend als „natürliche“ Elemente betrachten; hierbei sind besonders Teiche und Wasserkanäle gemeint.

Die konzeptionsbegründete Landschaftspflege seitens der staatlichen Denkmalpflege ermöglichte erst das Gesetz Nr. 20/1987 Slg. über den staatlichen Denkmalschutz, dem zufolge Landschaften zu Denkmalszonen erklärt werden können, von denen bisher nur 19 ausgerufen wurden. Die Kulturlandschaft verfügt über mehrere Kategorien, die 1992 auf der Tagung des „Ausschusses für Welterbe“ in Santa Fé (USA) definiert wurden.

Der Denkmalschutz hat schon nach Gesetz Nr. 40/1956 Slg. einige Kategorien für geschützte Gebiete definiert: Nationalpark, Landschaftsschutzgebiet, staatliches Naturreservat, geschütztes Naturgebilde, geschützter Park und Garten, geschützte Studienfläche. Das neue Ressortgesetz Nr. 114/1992 Slg. über den Natur- und Landschaftsschutz brachte einige Veränderungen in den Kategorien des zu schützenden Gegenstands. Eine wichti-

ge Kategorie sind derzeit neben den Nationalparks und Landschaftsschutzgebieten die Naturparks, von denen es jetzt in Tschechien 131 gibt.

Die Kategorien des Naturparks und der landschaftlichen Denkmalszone sind dabei mit ihrem Basisziel – dem Schutz der ästhetisch wertvollen Landschaft – ähnlich. Deshalb ist es wünschenswert, die Ausgangspunkte und Methoden der Pflege derartiger Gebiete zu klären und wenn möglich auch zu vereinheitlichen, und zwar im Interesse des Einklangs des Bereichs Denkmalpflege mit dem Natur- und Landschaftsschutz und besonders zu Gunsten der bewahrten Kulturlandschaft und der Verständlichkeit der Ziele der beiden Bereiche für die breite Öffentlichkeit.

■ The article aims at giving a basic summary of the history and present status of cultural landscape protection in the Czech Republic within the state heritage preservation system as well as nature and landscape protection by the state.

Heritage preservation first entered the landscape to protect landmarks – both individual cultural monuments and whole sites. The protection of parts of the landscape includes general protection of historic towns and villages by declaring heritage reserves and zones, and especially in those cases where they occupy a dominant position and feature a significant silhouette. Quite frequently, historic manmade water management works are protected, which we today mostly regard as "natural" elements; these are in particular ponds and canals.

It was not until Act No. 20/1987 on National Monument Preservation that the coherent management of landscape by state heritage preservation was introduced. Based on the Act, landscape heritage zones can be declared, and so far just 19 of them have been created. Cultural landscapes have a number of categories as defined in 1992 at the World Heritage Committee session in Santa Fe (U.S.A.).

As early as in Act No. 40/1956 Coll., nature protection defined several categories of protected areas: national

park, protected landscape area, state nature reserve, protected nature formation, protected park and garden, protected area for study. The recent Act No. 114/1992 Coll. on Nature and Landscape Protection has brought a number of changes to the categories of protection. Apart from national parks and protected landscape areas, nature parks are an important category. Presently there are 131 nature parks in the Czech Republic.

In fact, "nature park" and "landscape heritage zone" are similar categories in their basic objective – the protection of a landscape with an aesthetic value. It is therefore desirable to clarify and if possible to unify the principles for and methods of preserving such territories in order to achieve harmony between heritage preservation and nature/landscape protection. Even more importantly, this will be a benefit for the surviving cultural landscape and make the objectives of both heritage preservation and protection of landscape and nature more comprehensible for the general public.

Ludmila Husovská, Viera Dvořáková

Kulturlandschaft – Phänomen des Studiums, des Schutzes und der Nutzung

The Cultural Landscape – a Phenomenon For Study, Protection and Use

■ Die Landschaft als Territorium und Umfeld für das Leben des Menschen war und bleibt ein Ort für die Realisierung der historischen Entwicklung einer jeden Gesellschaft oder Nation. Sie durchlief Veränderungen, von denen wir etwas wissen, aber die in der früheren Zeit stattgefundenen Veränderungen können wir mehr oder weniger nur erahnen. Die derzeitigen Vorgänge in der Gesellschaft und die Tätigkeiten der Menschen in allen Bereichen, besonders in den vergangenen 100 bis 150 Jahren, hinterlassen vornehmlich infolge des sich beschleunigenden technischen Fortschritts sichtbare Spuren in der Landschaft. Es ist nur natürlich, dass sich gerade in einer Zeit der größten Veränderungen in der Landschaft nicht nur das Studium, sondern auch die Bemühung um den Schutz der identifizierten Landschaftswerte als Reaktion auf die stattfindenden Prozesse zu intensivieren beginnt. Diese Bemühung ist mit

den Anfängen des Schutzes und der Nutzung der Umwelt, des Natur- und Denkmalschutzes verbunden. Die europäischen Vereinbarungen und die slowakische Gesetzgebung formulieren präzise die Begriffe und die Gesetze ermöglichen einen besseren Schutz der „Kulturlandschaft“ als Symbiose zwischen der Natur und dem Werk des Menschen.

■ The landscape as a territory and environment for man's life has been, and remains, a place where every individual society or nation developed in history. It has gone through changes of which we either know something or are restricted to mere guessing where the distant past is concerned. Current events in society and man's activities in all fields, especially over the past 100 to 150 years, have left more significant changes in the landscape than ever, in particular due to the acceleration in technological advances. It comes rather naturally that at this time of the greatest changes in the landscape, as a response to the ongoing processes, a more intense study is beginning to take shape as well as attempts to protect the identified landscape values. These attempts are related to the beginnings of protection and use of the environment, and protection of nature and heritage. European conventions and the Slovak legislation give precise definitions and laws provide better conditions for the protection of "cultural landscape" as a symbiosis of nature and man's creations.

Václav Štěpánek

Über das historische Wesen der böhmischen und mährischen Landschaft – was machen wir mit ihm

About the Historic Essence of the Czech and Moravian Landscape and What To Do With It

■ Der Autor der Studie stellt zum Beginn fest, dass die Landschaft unter anderem die historisch-kulturelle Basis für die Identität der Nation herausbildet, zudem bemüht er sich das auszugrenzen, was für das historische Wesen der böhmischen und mährischen Landschaft wesentlich ist. Er bezeichnet als Rückgrat und historische Grundlage der Landschaft die Flurstücke, die in den böhmischen Ländern definitiv während der sogenannten großen Kolonisierung zur Wende des 12. und während des dreizehnten

Jahrhunderts festgelegt wurden. In der Studie werden die Basistypen der aufgeteilten Flurabschnitte für den Ackerbau dahingehend in kurzer Form beschrieben, dass diese Gebilde oftmals durch die Geomorphologie der Landschaft und die Konfiguration des Geländes modifiziert wurden. Der Autor hebt dabei die Invention der damaligen Lokatoren hervor, die eigentlich das Gesicht der Landschaft schufen, das dort, wo es nicht von der Ungunst der Zeit betroffen war, bis heute bewundert werden kann. Die Studie beschäftigt sich ferner mit den Veränderungen, die im Rahmen der einzelnen Flurstücke die letzten Jahrhunderte mit sich brachten (Abschaffung der Leibeigenschaft und des Gesetzes über die Unteilbarkeit der Böden, Übergang auf das wechselnde Anbausystem und allmähliches Verschwinden des Gras- und Weidelandes), besonders beschreibt er die dramatischen und unwiederbringlichen Veränderungen der Landschaft während der Kollektivierung und sogenannten Intensivierung der Landwirtschaft in den 70er und 80er Jahren des letzten Jahrhunderts. Allerdings weist er auch auf die neuen Versuchungen der heutigen Zeit hin (Beschlagnahmung des Bodens für den Bau von Satellitenstädten, Luxus-Wohnkomplexen und Shopping-Center, welche nicht den traditionellen Siedlungsmustern entsprechen und die historischen Landschaftsstrukturen missachten). Der Autor stellt dabei fest, dass die Rückkehr in den Zustand, in den sich unsere Landschaft auf natürlichem Weg ohne den zerstörenden Kollektivierungseingriff entwickelt hätte, nicht möglich ist, denn dazu fehlt das Bewusstsein der Menschen und es haben sich auch die sozioökonomischen Verhältnisse der böhmischen und mährischen Dörfer verändert. Zur Korrektur der unerfreulichen Situation und zur sogenannten Erneuerung der ländlichen Regionen bleibt somit dem Artikelautor zufolge nur die Methode der kleinen Gesundheitsschritte und des positiven Beispiels, die besonders die privaten Landwirte und die Vereine bieten, die sich mit der Pflege der Landschaft oder der Erneuerung der traditionellen Bewirtschaftung befassen, was allerdings für die ganze Landschaft absolut zu wenig ist. Zum Schluss weist der Autor darauf hin, dass es bei den Erwägungen über den weiteren Schutz und die Revitalisierung der Landschaft erforderlich ist, besonders über die Fürsorge nachzudenken, die auf den Schutz und

die Erhaltung des Aussehens und Charakters der Flurstücke dort gerichtet ist, wo es noch möglich ist, wobei er einige Orte beschreibt, an denen bis heute der ursprüngliche Charakter der Landschaft und ihre Teilung in Flurstücke augenscheinlich erhalten blieb (Mikroregion im Böhmischemährischen Hügelland in der Umgebung des Stausees Vířská přehrada, die sich entlang der alten böhmisch-mährischen Landesgrenze erstreckt). Eine der Möglichkeiten für einen derartigen Schutz könnte dem Autor zufolge die Schaffung von geschützten naturhistorischen Parks sein. Das Können der mittelalterlichen Lokatoren – der Schöpfer der Flurstücke, das trotz des Schleiers der Jahrhunderte bis in die Gegenwart Gewicht hat, kann mit Berechtigung neben die Artefakte der bildenden und literarischen Kunst gestellt werden und es sollte daher Bestandteil unseres nationalen Kulturerbes sein.

■ Opening the study with the statement that the landscape creates, among other things, a historic and cultural foundation for a nation's identity, the author tries to define what is most fundamental for the historic essence of the Czech and Moravian landscape. He refers to *plužina* or perhaps "manor cadastres" as the backbone and historic thread of the landscape, which was set with final validity in the Czech Lands during the "great colonisation" in the late 12th and during the 13th century. The study briefly describes the basic types of *plužina*, although noting that these shapes often had to be modified due to the geomorphology of landscape and terrain configuration. The author makes sure to stress the ingenuity of the past locators who actually gave the landscape a face that can be admired until today, given it has evaded the adversities of the day. Further the study proceeds to changes in the individual *plužinas* in the more recent centuries (the abolition of serfdom and the law on indivisibility of farmland, transfer to crop rotation and gradual extinction of grazing and pastures), emphasising the dramatic and irreversible transformations of landscape during collectivisation and what was called intensification of agriculture in 1970s and 1980s. Some of the most recent seductions are noted as well (appropriation of land for the construction of satellite settlements, luxury residential complexes and shopping centres, which lie entirely beyond

traditional settlement patterns and disrespect historic landscape structures). The author notes that it is impossible to return to a condition in which our landscape would develop naturally without a destructive collectivising intervention, because people's awareness is not tuned to doing so and the social and economic circumstances in Czech and Moravian villages have changed. He believes that the only way to remedy of the cheerless situation and to "rural renewal" are small recovery steps and the positive example given by private farmers and societies involved in landscape maintenance or renewal of traditional farming procedures. This however is desperately insufficient for the landscape as a whole. In conclusion the author points out that contemplations on further protection and revitalisation of landscape should include preservation aimed at protecting and preserving the appearance and character of plužina wherever still possible, and he describes some places where the original character of landscape and its division into plužinas remains preserved (a micro-region near the Vír reservoir in the Czech and Moravian Highlands along the old provincial boundary between Bohemia and Moravia). As one of the protection possibilities, the author suggests creation of protected nature/historic parks. The skills of medieval locators – creators of plužinas that still speak over the curtain of ages, can be placed alongside fine art and literary works and should therefore be part of the national cultural heritage.

Vítězslav Štajnochr

Profane, Votiv-, Wallfahrtskapellen und Oratorien, Standplätze der Kapellen und Oratorien
Secular, Votive, Pilgrim Chapels and Oratories, Location of Chapels and Oratories

■ Die Studie definiert die profanen Innen- und Außenkapellen und sie definiert die Messkapellen. Sie definiert die Oratorien, die Plainair-Bauten (z.B. Marterl; Feldkreuze; Bildstöcke des Kreuzwegs; Stationen des Heiligen Weges), Plainair-Statuen und Plainair-Statuengruppen (gleichfalls zu den Oratorien gehörend), Hauskapellen und anderes (Kap. A/I.-II.). Er führt Orientierungsangaben über die Fundation und Aufrichtung

der Kapellen und Oratorien sowie diesbezügliche Angaben über das Patronatsrecht in der Beziehung zu den Kapellen und Oratorien auf (Kap. A/III).

Die Studie skizziert ferner die Problematik der spezifischen Positionen der profanen Kapellen und Oratorien in der gesetzmäßigen Folge: zentrale Lagen der Kapellen und Oratorien auf den Dorfplätzen; Positionen der Hausoratorien im Exterieur; Lagen der Kapellen und Oratorien beim sogenannten Ausgangspunkt des Gemeindegebiets; Lagen der Kapellen und Oratorien an Wegen im Außengebiet (im sogenannten Sattel; an Wasserläufen; an Wegen koaxial mit den Wasserläufen; an der Wasserquelle); Lagen der Kapellen an der Katastergrenze (Kap. B/I.-V.).

Im nächsten Teil der Studie sind die Votivkapellen und Votivoratorien sowie die charakteristischen Standplätze der Votivkapellen und Votivoratorien definiert (außerhalb der gesetzmäßigen Folge der profanen Kapellen und Oratorien); (Kap. C).

In einem weiteren Kapitel sind die Wallfahrtskapellen – die privilegierten Kapellen, sogenannte Sanktuarien (unter anderem die Wallfahrtskapelle Offenbarung (Zjevení); Wallfahrtskapellen mit wunderwirkenden Bildern und Statuen; Gnadenkapellen; Martyrien und Memoria der Heiligen) und die spezifischen Lagen der Sanktuarien, sowie die sogenannten Heiligen Bereiche, d.h. die Wallfahrtsareale, definiert. Definiert wurden die Außenoratorien, die in spezifischen Lagen an Wegen zu den Wallfahrtsorten situiert sind. Aufgeführt sind zudem die spezifischen Lagen der sogenannten Heiligen Wege (Kap. D/I.-III.).

Letztendlich werden die Plainair-Statuen und Plainair-Statuengruppen aufgeführt, die als spezifische Oratorien definiert sind: profane Plainair-Statuen und Plainair-Statuengruppen; Plainair-Statuen und Plainair-Statuengruppen als Objekte der Wallfahrtsverehrung; Bildhauerreproduktionen der Prototypen der Devotionsdarstellung der Wallfahrtsorte; Votivstatuen und Votivstatuengruppen (Kap. E/I.-IV.).

Im Schlusswort wird die Methodik der Mappierung der Kapellen und Oratorien skizziert. Erwähnt werden zudem einige bisherige Interpretationen der Kapellen und Oratorien.

■ The study defines interior and exterior secular chapels and Mass chapels. It further defines oratories, plain-air structures (such as wayside shrines; field crosses; Stations of the Cross; Via Sancta Stations), plain-air sculptures and sculptural groups (that may also belong to oratories), facade niche shrines, etc. (Chapter A/I–II). It gives a basic orientation in the funding and erection of chapels and oratories and the associated information on sponsorship privileges in relation to chapels and oratories (Chapter A/III).

Further the study outlines the issue of specific locations of secular chapels and oratories in the following logical sequence: central position of village square chapels and oratories; locations of exterior home oratories called *zástita* or "protection"; locations of chapels and oratories at the so-called departures from developed areas; locations of chapels and oratories along communications in developed areas (in the so-called saddle; at streams; at communications coaxial with streams; at water springs); and chapels situated at the edge of a cadastre (Chapter B/I–V).

In the following part of the study, votive chapels and oratories are defined as well as their characteristic locations (beyond the logical arrangement of secular chapels and oratories); (Chapter C).

The next chapter defines pilgrim chapels – privileged chapels called shrines (among others, pilgrim chapels of the Epiphany; pilgrim chapels with miraculous paintings and sculptures; blessing chapels; martyria and memoria) as well as the specific locations of the shrines, and the so-called Saint Districts, i.e. pilgrimage sites. Exterior oratories or the so-called *poklony* or "bows" are defined, situated in specific locations at communications to pilgrimage places. Also the specific locations of the so-called Via Sancta are mentioned (Chapter D/I–III).

Finally, plain-air sculptures and sculptural groups defined as specific oratories are presented: secular plain-air sculptures and sculptural groups as the objects of pilgrims' reverence; sculpture reproductions of prototypes of devotional depictions of pilgrimage places; votive sculptures and sculptural groups (Chapter E/I–IV).

The postscript outlines the methodology of chapel and oratory mapping and mentions some existing interpretations of chapels and oratories.

Igor Kyselka

Kleine historische Strukturen der ländlichen Landschaft und Landschaftselemente – Funktion, Bedeutung und Wiederherstellungsmöglichkeiten
Small Historic Structures of the Rural Landscape and Scenic Elements – Functions, Importance and Restoration Possibilities

■ Der Artikel befasst sich mit der Gliederung, dem Ursprung, der Funktion und Bedeutung der sogenannten kleinen Elemente für den Wert der Kulturlandschaft. Er weist im einleitenden Teil auf ihr Spezifikum innerhalb der jeweiligen Ethiken oder Religionen hin, und an den Veränderungen der ländlichen Landschaft nach dem Jahr 1945 belegt er das Verschwinden des Details und des menschlichen Maßstabs aus der Landschaft. Der Schwerpunkt des Artikels beruht auf der Gliederung der kleinen Landschaftselemente, ihrer Entstehung, dem derzeitigen Zustand und den Möglichkeiten der Wiederherstellung. Nacheinander werden beschrieben: Gliederung der Grundstücke und ihrer Grenzen (Feldraine, Grenzsteine), alte Wege, kleine Brücken und Alleen, kleine Sakralbauten, Gedenksteine und kleine Denkmäler, kleine romantische Bauten im Umfeld der Adelssitze, Aussichtstürme, Aussichtsplätze und auch Hochsitze, archäologische Denkmäler, Brunnen und Quellen, Strukturen der Gemeindetennen (Zäune, Keller, Scheunen u.a.), technische Strukturen aus früheren Zeiten (Mühlen, Sägen, Hammer, Kalkbrennereien, Bunker, Triangulierungstürme), von unlängst und aus der heutigen Zeit (Bauten der sozialistischen landwirtschaftlichen Großproduktion, Türme der Mobiltelefonoperatoren, Propellerspargel u.dgl.). Unter Berücksichtigung der aufgeführten Elemente werden Instrumente vorgestellt, die bei ihrem legislativen und praktischen Schutz sowie ihrer Erneuerung helfen können. Es handelt sich vornehmlich um den Schutz des Landschaftscharakters, der im Landschafts- und Naturschutzgesetz Nr. 114/1992 Slg. enthalten ist, das in Tschechien im Vorjahr ratifizierte Europäische Abkommen über die Landschaft und den Entwurf des neuen Baugesetzes, welches die Möglichkeit festlegt, den Regulierungsplan auch für unbebaute Flächen der Gemeinde (also die Landschaft) zu beschaffen, um sich somit effektiver unter anderem auch mit den kleinen

Landschaftselementen befassen zu können. Empfohlen werden zudem einige Finanzierungsinstrumente, die für den Schutz und die Erneuerung der kleinen Landschaftselemente wirkungsvoll verwendet werden (Programm zur Erneuerung der ländlichen Region, Gemeinsames regionales Operationsprogramm – SRDP, LEADER – Verbindung der Aktionen zu Gunsten der wirtschaftlichen Entwicklung der ländlichen Region, Stiftung OF – Programm „In Vergessenheit geratene Denkmäler“. Außer den effektiven Instrumenten weist der Artikel auf die Notwendigkeit und die kleinen Beispiele für das Interesse und die Aktivitäten der ansässigen Initiativen zur Verbesserung ihres Umfelds hin, denn nur auf diesem Weg werden die kleinen Landschaftselemente lebendig und wirklich erhalten.

■ The article deals with the structuring, origins and function of what are called small elements, and their importance for the value of the cultural landscape. The opening part refers to their specific role in different ethnic groups and religions. Using the changes in rural landscape after 1945, it documents the vanishing detail and human scale from landscape. The greatest emphasis is on the structuring of small landscape elements, their origin, present condition and restoration possibilities. One by one, the following are described: structuring of grounds and their boundaries (balks, boundary stones), old tracks, bridges and alleys, small religious buildings, monuments and small memorials, small romantic structures near mansions, viewing towers, vistas and deer-stands, archaeological sites, wells and fountains, the structure of village backyards (fences, small cellars, barns, etc.), technological structures of the past (mills, saw mills, iron mills, lime kilns, bunkers and triangulating towers), as well as more recent and present elements (structures serving large-scale socialist agricultural production, towers of mobile phone providers, wind power plants, etc.). Instruments are introduced that may be helpful in the legislative and practical protection and restoration of the named elements. These include in particular the protection of landscape character contained in Act No. 114/1992 Coll. on Nature and Landscape Protection, the European Landscape Convention ratified by the Czech Republic last year, a new draft building act that provides the option of

creating local zoning plans even for non-developed municipal land (or in other words, the landscape) and hence gives more efficiency to attempts directed at small landscape elements. Several financial instruments are recommended that are effectively used to protect and restore small landscape elements (Rural Renewal Programme, the Joint Regional Operational Programme or JROP, LEADER for linking events of agricultural development in rural areas, Civic Forum Foundation – the "Omitted Monuments" Programme). Apart from such effective instruments however, the article also points to the necessity and good example of local initiatives showing interest and an active attitude towards the improvement of local environments. They are the only means of giving true life and proper maintenance to small landscape elements.

Libuše Sedláčková

*Alleen und Wildparks – bedeutende Landschaftsgebilde
Alleys and Game Parks – Important Landscape Formations*

■ Ein wichtiges Kompositionselement, das nicht nur für die geschlossenen Räume der Gärten und Parks, für die komponierte und natürlich gebildete Landschaft und in den späteren Zeiten auch für die Gestaltung und Verschönerung der Städte verwendet wird, sind die Baumalleen. Sie werden als Liniengebilde eingesetzt, das allgemein die Wege und Straßen hervorhebt, den Besucher zum Spaziergang einlädt, das im Fall der Schlosskompositionen in der Regel mit einem Aussichtspunkt in die Landschaft, einer Statue oder einer Gartenlaube abgeschlossen wird. Die Alleen verleihen den Garten- und Parkkompositionen eine feste Ordnung und oftmals werden sie von wichtigen Kompositionsachsen durchkreuzt. Die Alleen ermöglichten zudem die imaginäre Verbindung der Schlossresidenzen, der verschiedenen Bauwerke in der Landschaft wie Kirchen, Klöster, Kapellen und Friedhöfe, sowie Wildparks mit Jagdschlösschen, aber auch mit anderen in der Landschaft verstreuten Bauten, Lustschlösschen, Glorietten oder nur Aussichtsorten.

Die Autorin weist an mehreren Beispielen auf die Vielfältigkeit der Alleekompositionen und auf ihre Wichtigkeit für die Bewahrung der historischen Verbindungen zwischen der Landschaft und den Siedlungen

hin. Zudem macht sie auf die Wichtigkeit der regelmäßigen Pflege der Bäume aufmerksam, die für deren Gesundheit und Lebensdauer entscheidend ist. Die Schlossresidenzen besaßen nicht nur Zier- und Nutzgärten und Parks, sondern auch architektonische Landschaftsgebilde wie Wildparks, Fasanerien und Rebhuhnhege, welche den Herrnsitz mit der umliegenden Landschaft verbanden und einen Nutzen als Fleischvorratsdepot für die Küche brachten, darüber hinaus boten sie eine prunkvolle und oftmals recht kostspielige Unterhaltung.

Die Wildparks der Schlösser waren mit einer gewissen Konzeption komponiert, welche die Haltung von Wild, dessen Jagd, den Anbau von Nutzpflanzen und Obst, sowie Arbeitsgelegenheiten für die Untertanen einschloss. In den Wildparks waren verschieden angelegte Schneisen in der Form von Sternen, Schachbrettern oder diagonal geführt komponiert.

Sie enthielten Zierbauten, Glorietten, Grotten und Jagdschlösschen, außerdem Zweckbauten, die mit der Tierhaltung zusammenhängen, d.h. verschiedene Futtertroge und Heuschuppen, Keller für die Futteraufbewahrung zum Zufüttern des Wildes, Kühlräume, Hegerhäuser und Kammern für die Fasanenhaltung. Die Autorin präsentiert die Problematik am praktischen Beispiel zweier Wildparks in Kroměříž.

■ Tree alleys are an important composition element used not only for the enclosed spaces of gardens and parks, but also for both composed and naturally formed landscapes, and in a later period for the supplementation and embellishment of the urban environment. They are useful as a linear formation that usually accentuates tracks and communications and invites visitor for a walk that, in mansion compositions, usually ends with a view of the landscape, a sculpture or an arbour. An alley gives garden and park compositions a consistent order. In many an instance, important composition axes pass through an alley. Alleys also provided an intelligible interconnection between mansions and various structures in the landscape such as churches, monasteries, chapels and cemeteries, as well as game parks with hunting-lodges and many other structures spread through the landscape, such as glories, summerhouses or just vistas. The author uses several examples to document the diversity of alley

compositions and their importance for the preservation of historic links in the landscape and mansions, and points out the necessity of regular maintenance of trees, which is crucial for their health and longevity.

Apart from decorative and utility gardens and parks, mansions also contained architectonic landscape formations such as game parks, pheasantries and partridge breeding sites that connected the mansion with the surrounding landscape, yielded benefit as a source of meat for the kitchen, but also provided an ostentatious and often very expensive entertainment.

Mansion game parks were composed with a specific purpose, which enabled game keeping and hunting, crop and fruit planting and also jobs for the subjects. Inside game parks, variously directed aisles were composed shaped into a star, chessboard or diagonal. They were provided with decorative structures, glories, grottos and hunting-lodges, but also special-purpose structures associated with game keeping such as various types of racks and hay-lofts, cellars to store food for forest game, coolrooms, gamekeeper's lodges and chambers for pheasant keeping. The author presents practical examples from two game parks in Kroměříž.

Marta Procházková

Bethäuser und Friedhöfe der Protestanten inmitten der Landschaft

Houses of Prayer and Cemeteries of Protestants in the Middle of the Landscape

■ Die Protestanten konnten nach dem Toleranzpatent von Josef II. mit dem Bau ihrer Kirchen beginnen. Der Anordnung des Patents zufolge mussten die Bauten jedoch am Rand der Gemeinde stehen. Vom heutigen Standpunkt aus betrachtet brachte diese Forderung den Toleranz-Bethäusern einen hohen ästhetischen Wert. An den Orten, wo die ursprüngliche Situation bis heute erhalten blieb, bindet das Bethaus an die freie, unbebaute Landschaft an und es erhält dadurch ein hochwertiges Umfeld. Von innen, aus den Fenstern des Bethauses, öffnet sich der Blick oftmals in den Garten oder die freie Natur. Zum Bethaus verlaufene Wege, auf denen die Protestanten aus vielen umliegenden Gemeinden zu den Gottesdiensten kamen.

Die protestantischen Bethäuser und Friedhöfe sind in der Landschaft von wertvollen großen hundertjährigen Bäumen umgeben. Die kleinen unauffälligen Bauten fügen sich nahtlos in die Landschaft ein. Sie wurden nämlich von den armen Pfarrkindern selbst aus dem vor Ort verfügbaren Material gebaut.

■ After the Toleration Act of Joseph II, the Protestants were allowed to start building their own churches, although ordered by the Act to be situated at the edges of communities. From today's perspective, this imposition gave the toleration houses of prayer a high aesthetic value.

At places where the original situation has been preserved until nowadays, the house of prayer stands next to free and undeveloped landscape, gaining a high-quality environment. From the inside, through the prayer house windows, often a view of an orchard or open nature opened up. Tracks converge at houses of prayer on which Protestants from a large number of surrounding villages walked to the worship. Protestant houses of prayer and cemeteries are surrounded in the landscape by valuable grown hundred-year-old trees. Built by the poor parishioners themselves using the available local materials, the small unobtrusive structures fit well in the landscape.

Komponovaná krajina v KPZ Lednicko-Valticky, památka zapsaná na Seznamu světového dědictví UNESCO. Pohled od lednického zámku k romantickému minaretu. Foto Veronika Skálová, 1995.

rozmanitosti

SEMINÁŘE

Tchaiwan

*dvoustranná výměna zkušeností
v organizaci památkové péče
21. srpna – 4. září 2005*

Na základě pozvání Tchajpejské hospodářské a kulturní kanceláře v Praze a ve spolupráci se zahraničním odborem Ministerstva kultury ČR jsem se zúčastnila zahraniční služební cesty na Tchaiwan. Cestu hradila tchajwanská strana. Naše delegace byla trojčlenná, cesty se účastnila PhDr. Naďa Kubů z ústředního pracoviště Národního památkového ústavu v Praze a PhDr. Pavel Slavko z územního odborného pracoviště v Českých Budějovicích, vedoucí správy hradu a zámku Český Krumlov.

První setkání s tchajwanskou stranou proběhlo 11. srpna v Praze, kde nás zástupci výše zmíněné kanceláře a Ministerstva kultury ČR informovali o cestě, programu, odborném zaměření, požadavku přednést tři příspěvky na odborných setkáních.

Týden před odjezdem proběhly telefonické a e-mailové kontakty s panem Alex Ya-Ning Yen, který nám jménem China university of Technology a Council for Cultural Affairs připravil program a upřesnil požadavky na přednes příspěvků. Pan profesor se stal hlavním organizátorem a průvodcem naší cesty. Třináctidení pobyt nás příjemně překvapil bohatým obsahem. Během něho proběhla řada oficiálních setkání s představiteli státu, ministerstev, oblastí, měst a odborných institucí (univerzity, výzkumná centra, muzea, galerie atp.), návštěvou vybraných kulturních památek a přírodních lokalit na území Tchaiwanu, neoficiálních pracovních setkání s vedoucími a realizačními pracovníky výzkumu, obnovy a restaurování památek Program byl velmi kvalitní, časově náročný, mimořádně připravený a naprosto profesionálně organizačně zajištěný. Návštěvy památek byly zaměřeny především na lokality, které žádají

o zapsání na seznam památek UNESCO. Jedinou změnou v programu byla neuskutečněná návštěva národního parku Taroko z důvodu nepříznivého počasí, způsobeného tajfunem Talim. Neobyčejným zážitkem byla návštěva Palácového muzea v Taipei včetně laboratoří. Během naší cesty byly propagovány památky České republiky, zejména státní hrady a zámky ve správě NPÚ, neboť tyto jsou turisty z Tchaiwanu nejvíce žádané. Text našich přednášek a další výměnou získaná literatura, zejména k potenciálním žadatelům na seznam Unesco, je k dispozici v odborné knihovně NPÚ ÚOP v Brně. Úroveň propagačních materiálů na Tchaiwanu je velmi vysoká. Cesta byla pro nás všechny zúčastněné mimořádným zážitkem, zdrojem řady neobyčejných poznatků i navázání kontaktů s kulturní zemí Tchaiwan, kde je památkám věnována zasloužená pozornost.

Marta Sedláková

Tvář naší země**– krajina domova, 2005**

8. až 10. března 2005, Praha-Průhonice

pořadatelé: Společnost pro krajinu a Česká komora architektů

Tématem třetího ročníku konference *Tvář naší země – krajina domova* byla česká krajina v Evropské unii. Konference se konala z podnětu Václava Havla a pod záštitou místopředsedy Senátu Parlamentu ČR Petra Pitharta. Slavnostní zahájení konference se konalo 8. března v prostorách Nadace Vize 97 Dagmar a Václava Havlových „Pražské křižovatky“ ve Zlaté ulici v Praze na Starém Městě. Vlastní konference jednala ve dnech 9. a 10. března 2005 v prostorách kongresového centra Výzkumného ústavu Silva-Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví v Průhoncích u Prahy. Se společným příspěvkem „Nástin historie pohraniční krajiny Národního parku Podyjí a vznik občanské společnosti v národnostně smíšeném území“ zde vystoupili PhDr. Jan Kozdas z brněnského pracoviště Národního památkového ústavu (textová část) a Ing. Tomáš Rothrockl z Národního parku Podyjí se sídlem ve Znojmě (komentovaná

obrazová část). Poměrně obsáhlý příspěvek byl zařazen k bloku „Identifikace s místem a krajinou jako základ Evropy regionů“ a otištěn v plném rozsahu ve sborníku příspěvků. Z časových důvodů byly na konferenci předneseny pouze následující teze příspěvku.

Nástin historie pohraniční krajiny Národního parku Podyjí a vzniku občanské společnosti v národnostně smíšeném území.

*Dámy a pánové,
v krátkosti času, který mám k dispozici, mohu uvést pouze některé teze a snad určité charakterizující postřehy týkající našeho příspěvku zabývajícího se – nástinem historie pohraniční krajiny Národního parku Podyjí a vzniku občanské společnosti v národnostně smíšeném území. Dovolil bych si zdůraznit formulaci „našeho příspěvku“ nejenom proto, že jej předkládá onen „památkář“ v mé osobě a „ochránce přírody“, kolega Ing. Tomáš Rothrockl. Vedle jiných aspektů by měl dokladovat nezbytnost a vzájemnou prospěšnost spolupráce obou oborů, tedy památkové péče a ochrany přírody. Samozřejmě nejenom v Podyjí, byť zde byla naše vzájemná spolupráce vskutku zocelena tím, když se nám v dobách nesvobody občas podařilo vstoupit do Podyjí a zde jsme studovali romantické zahradní úpravy a přírodní hodnoty pod ostře nabitými samopaly Pohraniční stráže.*

Proč spolupráce památkářů a ochránců přírody? Důvodů je nepochybně celá řada, ale možná poněkud subjektivně zdůrazním dva:

1/ Zdá se mi, že památková péče má bohaté zkušenosti v organizování prezentace památkových lokalit a objektů (například hradů a zámků) v rámci aktivit cestovního ruchu.

2/ S uznáním se domnívám, že ochrana přírody získala oproti nám větší odborně společenskou i řekněme politickou prestiž.

Informativně bych připomenul geografickou situaci Národního parku Podyjí i proto, že to přímo souvisí s obsahem příspěvku. Podyjí je na jižní Moravě na hranicích s Dolními Rakousy, kde je obdobný Národní park – Thayatal. Na české straně Podyjí vymezuje na východě historické město Znojmo a na západě historické městečko Vranov nad Dyjí s monumentálním převážně barokním zámkem. Na rakouské straně je na východě historické město Retz

a téměř na západě dnes městečko Hardegg s romanticky upraveným hradem. Hranici tvoří převážně bizarní meandry řeky Dyje, kdy vlastně nelze hned postřehnout, který břeh je český a který rakouský. Zde mi prosím dovozte určité přirovnání: Tak jako by regulace mrzačila přirozenou krásu této řeky, tak česko - německý nacionalismus žel mrzačil vznikající občanskou společnost v tomto národnostně smíšeném území v průběhu 19. a 20. století. Otázkou ale je, kde byla v rámci rodících se aktivit cestovního ruchu hranice nacionalismu a pouhého reklamního triku, který například „přebarvoval“ místní přemyslovské dějiny na dějiny starogermánské - později se tak dělo zase opačně. V době mocnářství byla totiž bohatší návštěvnická klientela převážně německá. Šlo potom o nacionalismus, či o přizpůsobování pivnímu měšťáctví s vídeňskou kávou a řízkou?

Až na následující glosy vynechám stavebně historickou analýzu zahraničních krajinných úprav Podyjí - jejich časové etapy, ostatně jsou součástí příspěvku. Nicméně alespoň jejich charakterizující názvy:

- 1/ Nejstarší reprezentativní barok ve verzi šlechtické ve Vranově a verzi klášterní (zvláště premonstrátské) ve znojmské historické sídelní aglomeraci.*
- 2/ Pozdní romantický barok s esoterickou symbolikou ve verzi šlechtické ve Vranově.*
- 3/ Romantický klasicismus s šlechtickým vlivem ve Vranově i Znojmě*
- 4/ Pozdní romantický občanský klasicismus i pozdější moderní pojetí ve Vranově a Znojmě.*

Dovoluji se domnívat, že mimo jiných aspektů, jako byly ranné podnikatelské aktivity, se stal šlechtic občanem tehdy, když vstoupil do přírody. Či přesněji, vyšel z uzavřených zámeckých parků a inicioval budování zahradních krajinných úprav jako areálů veřejných.

V Podyjí bylo i zajímavé národnostní složení iniciátorů těchto úprav z kruhů šlechtických i nešlechtických. Většinou šlo samozřejmě o Čechy a Němce, později ve Znojmě i o židovskou komunitu. K prvním iniciátorům ve Vranově patřila Španělka Marie Anna Josefa markýza Pignatelli. Dále šlo o polské vlastníky Vranova Stanislava hraběte Mniszka a Helenu hraběnkou Mniszkovou, kteří si do Vranova povolali další Poláky. Ředitelem místní továrny na uměleckou kameninu byl Francouz Josef Doré. Ve Vranově a později i ve Znojmě byly založeny Zalesňovací a okrašlovací spolky.

Velmi zajímavá situace nastala v meziválečném období ve Vranově nad Dyjí, když zvláště početnější vranovští Němci odmítali výstavbu „české“ údolní přehrady, kterou považovali za ohyzdnou a ohrožující již rozvinuté aktivity cestovního ruchu. Objektivně je ale třeba podotknout, že zase prosazovali úzkokolejnou železnici, která měla procházet Podyjím.

Společenská situace ve Znojmě byla po roce 1918 složitější. Představitelem německých občanských romantiků v rámci Zalesňovacího a okrašlovacího spolku byl starší Johann Muck, českou část vedl mladý lesní inženýr Jakub Jiral. Na těchto dvou mužích ležela nebývalá zodpovědnost zda bude tradice zahradní a krajinné tvorby ve Znojmě pokračovat, či bude ukončena, popřípadě nutně živořit v nacionální separaci. Na první pohled je oba dělila propast. Johann Muck se narodil v roce 1848, Jakub Jiral v roce 1884, dělilo je tedy 36 let, což jsou vlastně dvě generace. Muck byl v podstatě starousedlý Němec - pocházel z nedaleké vesnice Slup, Jiral byl přistěhovaný Čech – pocházel z obce Mičovice u Prachatic. Oba byli vlastenci, jenže jeden německý a druhý český. Jeden v dobrém vzpomínal na mocnářství a nedůvěřoval republice, druhý považoval mocnářství za poraženého nepřítele a republiku za naplnění mnohaletých ambicí. Jak bylo možné, že si právě tyto dva muži dokázali jako představitelé Němců a Čechů tak říkajíc podat ruce? Svoji roli mohlo sehrát demokratické prostředí první Československé republiky. Druhým důvodem bylo, že oba byli kultivované osobnosti. Třetím důvodem bylo společné téma, znojemské parky, lesoparky a krajina.

Na samý konec snad ještě několik aktuálních vyobrazení k tomuto tématu:

...Nepochybně je důležité hledat obsah pojmů jako je právo, spravedlnost, odsun či vyhnání, vina a odpuštění. Dovolte mě, který je z onoho pomezí, vyslovit přesvědčení o nutnosti hledat i banální společná témata. Pamatují totiž doby, kdy ve stínu hraničních drátěných zátarasů byly jedinými tématy nepřítelství a izolace.

Jan Kozdas

Staré stezky

20. dubna 2005, Brno

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, uspořádal 20. dubna 2005 již podesáté seminář

Staré stezky. Ústřední téma „Přechody přes vodní toky – od brodů k mostům“ přilákalo na padesát účastníků. Mezi přednášejícími je třeba jmenovat Václava Štěpánka, jehož odborně fundovaný referát „Zánik cestní sítě v oblastech kopaničářského osídlení a změna pojmu sousedství“ všichni přítomní velmi pozorně vyslechli. Zaslouženého uznání se dočkaly také obsahově přínosné referáty Kamila Podroužka „Výhybky – překonávání ztracených spádů“, Dušana Adama „Budkovické brody na řece Rokytné“ a historicky orientovaný příspěvek „Brody a mosty v listinách za vlády Přemysla Otakara II.“ od Jaroslava Bakaly. Důkladnou znalost terénu prokázal Dušan Cendelín ve třech na sebe navazujících referátech o brodech: „Púdorys soustavy reliktů sestupu k brodu a lokalizace zaniklého brodového místa u Velkého Meziříčí“, „Zaniklé brody u Lažan na Blanensku a jejich aplikace při rekonstrukci starých tras“ a „Přechod horní Loučné a lokalizace zemské brány na raně středověké cestě z Čech na Moravu“. Památkářský pohled přinesla Julie Šulcová, která referovala o nových objevech na Kunětické Hoře. František Kubů a Petr Zavřel podrobně charakterizovali „Přechody přes vodní toky na Zlaté stezce“.

Referáty amatérských badatelů, žel ne jen jejich, neboť jeden z nejkritizovanějších příspěvků dodala Sandra Sweeney z University Palackého v Olomouci, vyvolaly – pro své nepodložené hypotézy a ukvapené závěry – vášnivou diskuzi, ba až nevoli, která vyústila v zpochybnění smyslu těchto seminářů. Problémem se zabývala redakční rada NPÚ, úop v Brně a na přímluvu většiny externích badatelů se rozhodla ponechat seminář i nadále přístupný všem zájemcům.

Seminář byl zakončen exkurzí, po brodech na řece Rokytné nás provedl Dušan Adam.

Jak se již stalo zvykem, ke dni semináře vyšel sborník dodaných příspěvků, doplněný o výběrovou bibliografii k tématu komunikací.

Jitka Matuszková

Vranovsko-Bítovsko

(odborná exkurze) 11.–13.května 2005

Již potřetí jsme uspořádali na žádost Společnosti pro zahradní a krajinařskou tvorbu třídní odbornou exkurzi v území krajinné památkové zóny Vranovsko-Bítovsko.

Odbornou garanci zajistili Ing. Dagmar Fetterová, Ing. Libuše Sedláčková a PhDr. Jan Kozdas ve spolupráci s Ing. Martinem Škorpíkem ze správy Národního parku Podyjí. Dík za vydařenou akci patří i kastelánům zámku Vranov nad Dyjí a Uherčice a hradu Bítova. Účastníci exkurze z celé republiky si prošli obnovenou „Cestu Heleny hraběnky Mniskové“ ve Felicitině údolí a velký okruh na Růžovém vrchu se salety, zhlédli obnovený Lusthaus u Čížova, obelisk, ledové sluje, historickou stezku s obnoveným můstkem a zámek včetně zahrady. Po prohlídce hradu Bítov s hradními zahradami se seznámili s hraběcí cestou kolem studánky Burgquelle, viděli zbytky slaměného mostu, rekonstruované „Jezírko lásky“, obelisk, červenou kapličku, srdce lesoparku se zbytkem saletu aj. Závěrem náročného programu byla prohlídka zámku a parku v Uherčicích.

Dagmar Fetterová

Zelené město

15. června 2005, Jihlava

(Pořadatelé: Plant Publicity Holland a kraj Vysočina)

Mezinárodní odborný seminář na téma “Zelené město a jeho význam pro zdraví bydlení, práci, dobrý pocit a odpočinek“ zaměřený na prezentaci zkušeností holandských zahradníků a pěstitelů trvalek a jejich použití pro výsadbu na městských prostranstvích.

Seminář byl doplněn sborníkem. Holandská společnost současně vydala v českém jazyce několik brožur věnovaných sortimentu a technologii pěstování stromů, trvalek, růží a pod.

Gabriela Kratochvílová

Strom pro život – Život pro strom

Národní arboristická konference

24. – 26. srpna 2005, Plzeň

(Téma: Ochrana stromů při stavební činnosti)

Odborné příspěvky byly předneseny na tato témata: – smysl ochrany stromů, – způsob ochrany stromů, – aplikací ochranného opatření ochrana stromů nekončí, – regionální témata.

K semináři byl vydán přehledný sborník obsahující texty všech odborných příspěvků doplněné fotografiemi. Současně se seminářem probíhal ve Smetanových sadech

v Plzni 5. ročník mistrovství ČR ve stromolezectví, kde byly účastníkům předvedeny jednotlivé techniky a postupy práce v koruně používané při ošetření stromů za pomoci lezecké techniky.

Gabriela Kratochvílová

Životní prostředí ve městech a obcích

(mezioborové setkávání)

7.–8. září 2005, Klatovy

31. seminář, který pořádá Měst. úřad Klatovy, VÚOZ Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví Průhnice, Zahradnická fakulta MZLU v Lednici a Společnost pro zahradní a krajinářskou tvorbu. V tomto roce bylo zvoleno téma zeleně v městech a obcích. Na tomto semináři jsem přednesla příspěvek:

„Méně známé oranžerie a skleníky na jižní Moravě“.

*Sborník ze semináře
Životní prostředí ve městech a obcích.*

Dagmar Fetterová

Lidové stavitelství

Téma: „Vliv vinařství, chmelařství a sadařství na charakter vesnických sídel a lidových staveb“

14.–16. září 2005, Šatov

Semináře k problematice lidového stavitelství, pořádané každoročně Národním památkovým ústavem, ústředním pracovištěm v Praze, jmenovitě PhDr. Pavlem Burešem a jeho spolupracovníky, v některém zajímavém místě naší republiky, se těší velké oblibě mezi památkáři, muzejníky, etnografy, architektky a zástupci státní správy i samosprávy, jak o tom svědčí pravidelná účast kolem 150 osob. Organizačně se na semináři podílelo také brněnské pracoviště NPÚ a finančně Krajský úřad Jihomoravského kraje, město Znojmo, obec Šatov a firma Znovín.

Program přednášek byl rozdělen do několika tematických bloků. První s názvem *Vesnice, krajina a víno* poskytl hned v úvodu prostor pro prezentaci odborné činnosti pracovníků brněnského ústavu: Jitka Matuszková představila typy vinohradnických staveb na Moravě, Věra Kovářů pojednala o specifických vinohradnické kultury na Znojemsku a Jan Kozdas přitomně uvedl do hodnot pohraniční krajiny vinařské části Národního parku Podyjí. Zsvěcené referáty o historii a sociálně kulturních aspektech pěstování vína a moštu v rakouských oblastech Weinviertel, Wachau, Kamptal a Mostviertel a o zdejších hospodářských stavbách přednesli Theodor Brückler, Brigitte Fasz binder-Brückler a Peter König ze Spolkového památkového ústavu ve Vídni. S rezidui vinohradnického stavitelství v dolním Polabí seznámil František Ledvinka, pracovník územního pracoviště NPÚ v Ústí nad Labem. Věra Schollarová upozornila na možnost získání peněz na obnovu památek z evropského programu EAFRD 2007-2013.

Druhý blok jednání byl věnován *chmelařství*. Úvodní referát Zdeňka Tempíra z Národního zemědělského muzea pojednal o vývoji staveb a zařízení k pěstování a sušení chmele. Ostatní referující navázali konkrétními příklady sušáren chmele z českých i moravských chmelařských oblastí.

Třetí tematický blok soustředil referáty, zabývající se vlivem *sadařství* na vesnici a krajinu. Karel Foud (NPÚ, úop Plzeň) analyzoval zobrazování zahrad a sadů v mapách stabilního katastru. Olga Floriánová ze Slovákckého muzea v Uherském Hradišti snesla doklady o funkčních sušárnách ovoce v podhorských oblastech Slovákcka a vtipně svůj referát doplnila ochutnávkou produktů z těchto sušáren. Celkem odeznělo ve všech třech blocích osmnáct referátů.

Stejně jako v předchozích letech byla vítanou součástí semináře exkurze po vybraných vinařských obcích na Znojemsku, spojená pochopitelně s prohlídkou sklepů a degustací vína a burčáku. Marta Procházková (NPÚ, úop Brno) při zastávce v Hnanicích fundovaně seznámila všechny zájemce se stavebním vývojem zdejšího cenného kostela sv. Wolfganga a s jeho současnou památkovou obnovou.

Společenské večery, jeden v prostorách kláštera Louka ve Znojme a druhý v kulturním domě v Šatově, poskytl příležitost k mnoha novým, obohacujícím setkáním.

Jitka Matuszková

Aranžování květin v historickém prostředí

21.–23. září 2005, Státní hrad Pernštejn

(Pofádátel: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, státní hrad Pernštejn, Střední odborná škola zahradnická Rajhrad, středisko Brno-Bohunice, Květinová galerie Brno)

Odborný seminář aranžování květin v historickém interiéru s mezinárodní účastí. Seminář byl rozdělen na teoretickou a praktickou část. V teoretické části byly účastníkům předneseny odborné příspěvky k tématu a praktická část obsahovala odbornou instruktáž a samostatnou tvorbu všech zúčastněných. Výsledky práce účastníků semináře byly zpřístupněny veřejnosti v rámci akce Podzim na Pernštejně (více viz str. 112).

Gabriela Kratochvílová

Složitosti a rozpory moderní architektury a její památkové ochrany

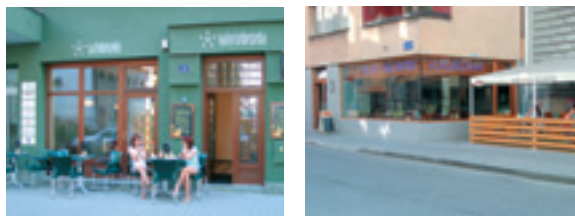
7.–8. září 2005, instalovaný objekt Důl Michal, Ostrava-Michálkovice

Ostravské územní odborné pracoviště Národní památkového ústavu uspořádalo ve spolupráci se statutárním městem Ostrava a pod záštitou primátora města Ostravy mezinárodní seminář na vysoké odborné úrovni.

První den byl velmi plně věnován maratону přednášek, jejichž hlavním tématem byly památky moderní architektury (mezi něž bezesporu ostravské důlní komplexy patří) a hlavně hledání cest k jejich ochraně či záchraně. Důl Michal byl výborným prostředím. Zazněly příspěvky více i méně optimistické. Dramaturgie semináře představila posluchačům řadu vynikajících přednášejících a lze jen příznivě hodnotit to, že nešlo převážně o památkáře, kteří tak naopak mohli být konfrontováni s názory kolegů odborníků pohlížejících na památky z jiného úhlu a vyslechli mnohdy velmi přesvědčivé argumenty hodnotící jejich práci i rozhodnutí. Bylo tedy večer o čem přemýšlet a diskutovat. Semináře se zúčastnili kromě památkářů, uměleckých historiků a architektů z Čech, Moravy a Slezska i kolegové ze Slovenska a z Polska. V moderování jednotlivých přednáškových bloků se střídali ředitelka pořádající instituce Naďa Goryčková, její kolega Martin Strakoš (odborní garant konference) a hlavní konzervátor ČR Josef Štulc.

Ostrava – Důl Michal. Ředitelka pořádajícího ostravského pracoviště NPÚ Nadě Goryčková a přednášející Pavel Zatloukal a Jindřich Vybíral.

Velmi nabitý program konference byl završen večerem s ostravským mágem Radovanem Lipusem, který formou „scénického pásma“ za spolupráce svých kolegů z Moravskoslezského divadla představil ostravské kavárny jako fenomén života města a jako scénu. Přes náročnost celého dne lze jen poděkovat pořadatelům konference, že umožnili účastníkům tento posun do intimnějších sfér s vůní kávy a připomenuli tím, že památková péče by neměla být jen snahou o uchování hmoty, ale i ducha míst, tolikrát opakovaného „genia loci“.

V předvečer semináře byla zahájena výstava věnovaná avantgardní architektuře vzorových sídlišť ve Vratislavi – WUWA 1929 a v Praze – Baba 1931, instalovaná v koupelnách a řetízkových šatnách Dolu Michal. Výstavu uspořádalo ostravské pracoviště Národního památkového ústavu ve spolupráci s Muzeem architektury ve Vratislavi a Fakultou architektury ČVUT a trvala do 21. října letošního roku (k vystavovaným tématům přímo v řetízkových šatnách přednášel 3. října 2005 Rostislav Švácha).

Pozn. autorky: Všechny přednášky byly uspořádány do sborníku, který vyšel po skončení semináře.

Bohdana Fabiánová

**„Orangerien in Europa – Von fürstlichen Vermögen und gärtnerischer Kunst“
(Oranžerie v Evropě – O šlechtickém majetku a zahradním umění)**

mezinárodní konference ICOMOS

28. září – 1. října 2005, Seehof u Bambergu (Německo)

Konference se zúčastnilo 170 osob z 8 států. Na programu jsem se podílela přednáškou "Die Vielfalt der Orangerien in Tschechien"(Rozmanitost oranžerií v České republice).

Dagmar Fetterová

Ostrava – Důl Michal. Přednášející Jiří Kotalka a účastník semináře „šumný“ David Vávra.

Druhý den se většina přednášejících i účastníků vydala na společnou exkurzi do Polska, kterou pro české kolegy připravili pracovníci Slezského centra pro kulturní dědictví v Katovicích. Ostatní věnovali čtvrtek prohlídce Ostravy.

Poznámka redakce:

Následující čtyři informace o seminářích a odborných setkáních nemohly být z technických důvodů zařazeny do předcházejících dvou čísel časopisu, proto je otiskujeme až nyní.

Neničte archivy!

17.–18. září 2003, Strážnice

Ústav lidové kultury ve Strážnici uspořádal v prostorách zámku ve dnech již 19. strážnické sympozium s mezinárodní účastí. S prstem na tepu doby, jak zní jedno oblíbené klišé, zaměřil pozornost na současné metody dokumentace, digitalizace získaných materiálů a uchovávání digitalizovaných dat. Program byl rozdělen do šesti tematických bloků: 1. *Obecné a metodické otázky digitální archivace a dokumentace*, 2. *Videodokumentace a archivace*, 3. *Fotoarchív A digitální archiv*, 4. *Katalogizační nástroje a informační systémy*, 5. *Ukládání dat v digitálním archivu*, 6. *Zvuková dokumentace a archivace zvukových záznamů*.

V jednotlivých blocích vystupovali především zaměstnanci Ústavu lidové kultury Jan Blahůšek a Michal Škopík, kteří se velmi intenzivně zabývají možnostmi digitálních medií pro dokumentaci a archivaci a nabyli v tom značný přehled a odborné znalosti. Kromě nich přítomné seznámili se svými zkušenostmi badatelé z různých odborných institucí na Moravě, v Čechách a na Slovensku, např. Barbora Gergelová z pražského Etnologického ústavu Akademie věd ČR představila CD-ROM Lidová architektura v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, obsahující digitalizovanou fotodokumentaci z ústavního archivu.

Účastníci semináře s velkým zájmem vyslechli přednášku zástupců akciové společnosti Agora Plus z Brna (www.agora.cz), zaměřenou na technické prostředky ukládání dat a možnosti dlouhodobé archivace těchto dat. Odesli si z ní tyto závěry:

- 1) Nejtrvalejším a nejbezpečnějším médiem pro uchování dat je papír, který má tu výhodu, že ke čtení nepotřebuje žádnou mechaniku.
- 2) Druhým v pořadí je pevný disk
- 3) Životnost CD-ROM je cca 10 let – závisí to na kvalitě CD-ROM (značkové samozřejmě vydrží déle než neznačkové) a jak často se přehrává.

4) K dlouhodobé archivaci (i to je relativní, protože životnost medií je cca 30 let a při závratně rychlém vývoji techniky je nutno uchovávat mechaniky, které je doveudou číst) jsou údajně nevhodnější magnetopáskové jednotky.

Euforie z moderní techniky a jejích možností dostala ochlazující sprchu, snad proto název symposia nabádavě varoval Neničte archivy!

Jitka Matuszková (11. 10. 2003)

„Neznámé v sousedství“

Dny památek (Konservatorentagung) 2003

15. – 19. září 2003

Dolní Rakousko – jižní Morava – západní Slovensko

Dny památek se uskutečnily netradičně pod záštitou tří památkových institucí a zúčastnili se jich odborníci na památkovou péči z Rakouska, Maďarska, Slovinska, Slovenska, Čech a Moravy. Protože organizaci a programovou náplň zajišťovaly rakouský Bundesdenkmalamt, Památkový úřad Slovenské republiky a Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, byly exkurze rozděleny do tří bloků. První trvala jeden a půl dne na území Dolního Rakouska. Dny začaly prohlídkou zámku v Eckartsau a pokračovaly oficiálním zahájením Dnů památek na Schlosshofu, neobyčejně rozsáhlém barokním zámku přestavěném klasicistně, s kašnami, terasami, bastiony, příkopy, axiálně situovanou terasovitou zahradou a částečně archeologicky odkrytým hospodářským dvorem. Další zastávka byla v barokním loveckém zámečku Niederweiden (Engelhartstetten), exkurze pokračovala návštěvou knihovny kláštera Barnabitek v Mistelbachu, kde jsou kromě cenného dřevěného nábytku i fresky a olejomalba přisuzované F. A. Maulbertschovi nebo jeho škole. Druhý den dopoledne na rakouském území vyplnila prohlídka mohutného hradu a zámku v Ernstbrunnu.

Druhá část exkurze se zaměřila na památky Lednicko-valtického areálu. Na programu byla návštěva města Mikulova, jeho městské památkové rezervace, zámku a vinařské expozice Regionálního muzea. Odtud se účastníci přesunuli do kostela v Dolních Věstonicích a pak cestou do Lednice shlédli několik významných archeologických nalezišť. Třetí den účastníci navštívili Minaret a Janův hrad

habánských domů ze 17. stol., představující ranou fázi vývoje tohoto společenství, fungujícího na principu společného majetku náboženské obce. Pátý a zároveň poslední den setkání byl zahájen nad obcí Častou, kde byla v 16. století na místě hradní architektury ze 13. století postavena rodinou Fuggerovců mohutná renesanční pevnost, postupně se měnící v honosné sídlo. Poté exkurze pokračovala návštěvami Staré radnice v Pezinku, kostela sv. Juraja ve Svätém Juri a konečně i několika památek v Bratislavě (Františkánský klášterní komplex, bývalý klášter Klarisek), kde byla tato zcela ojedinělá, velmi poučná, ale i náročná akce zakončena.

Petr Vitula

„Hranice v životě středověkého člověka“

*XXXV. mezinárodní konference archeologie středověku
29. září – 3. října 2003, Hrabušice – Slovenský ráj*

Konferenci uspořádali nezisková organizace Kláštorisko ve spolupráci s Katedrou archeologie FF UK v Bratislavě a zúčastnili se jí odborníci z Německa, Rakouska, Polska, Slovenska, Čech a Moravy.

Pilotní referáty prvního dne sledovaly linii hlavního tématu konference, které vyplývalo z jejího názvu. Další dva bloky přednášek byly zaměřené metodologicky nebo vycházely z historických písemných pramenů a rovněž se poměrně úzce dotýkaly daného tématu. Ještě první blok druhého dne byl věnován hranicím v nejružnějším významu samotného slova a po přestávce pak již následovaly referáty z různých oblastí středověké archeologie. Část byla věnována hradům a jejich stovebně historickému vývoji, část středověkým pohřebním zvyklostem, část klášterům a zbytek rozmanitým typům pramenů, od archeologických, přes architektonické až po ikonografické. Podobně tomu bylo i ve večerní panelové diskusi.

Třetí den se uskutečnila mimořádně zajímavá pěší celodenní exkurze nejkrásnějšími zákoutími Slovenského ráje, resp. Průlomem Hornádu a Klášterní dolinou. První zastávka byla na poměrně vysokém ostrožném návrší nad Hornádem, zvaném Zelená Hora, které bylo osídleno v dobách železné a římské. Ve středověku pak zde byl příkopem opevněný hrad s kamennou věží a mohutnou dřevěnou roubenou stavbou. Poté účastníci vystoupali na Kláštorisko, rozlehlé návrší ve výšce více než 800 m, kde

Z mezinárodního setkání Konservator tagungen 2003.

v lednickém zámeckém parku, zámek ve Valticích a další romantické stavby v okolí (Kolonádu a Rendez-vous). Čtvrtý den začal důkladnou prohlídkou lednického zámku, včetně některých běžně nepřístupných, většinou podzemních prostor a odtud se již hosté přesunuli na zámek do Milotic, kde byla oficiálně ukončena druhá část.

Třetí blok se konal na jihozápadním Slovensku a začal na zámku v Holíči. Další zastávkou byly Kopčany, kde se na osamoceném místě nedaleko od moravsko-slovenské hranice a Mikulčic nachází dosud stojící kamenný kostelík, datovaný slovenskými odborníky do 10. století. Odtud se účastníci přesunuli do významného poutního místa Šaština s klášterem a bazilikou Sedmibolestné Panny Marie. Cestou do Stupavy exkurze pokračovala návštěvou Památkové rezervace lidové architektury Habánský dvůr ve Velkých Levároch, kde je zachovaný ojedinělý komplex

se nachází opevnění. Roku 1299 zde spišský biskup založil kartuziánský klášter, který zanikl v polovině 16. století. Jeho zbytky byly odkryty výzkumem. Dochované části staveb byly zakonzervovány a částečně i rekonstruovány, přičemž konečným cílem je taková obnova, která by připomínala klášter jak vzhledem, tak i funkcí, resp. oživením místa jako duchovního centra.

Ve čtvrtek pokračovaly přednášky dalšími dvěma bloky referátů z různých oblastí středověké archeologie a odpoledne účastníci odjeli na exkurzi do Levoči, Spišské Kapituly a na Spišský hrad. Páteční dopoledne bylo ve znamení dalších přednášek na volná témata a poté oficiálního zakončení konference.

Petr Vitula

„Vypovídací hodnota hrobového inventáře ze sociálního hlediska“

Kolokvium

18. – 19. listopadu 2003, Nitra

Kolokvium uspořádal Archeologický ústav SAV v Nitře a zúčastnili se ho archeologové ze Slovenska, Čech a Moravy. Téma zaměřené na pohřební zvyklosti bylo pojato netradičně v průřezu od pravěku do raného středověku, takže se zde setkali specialisté na různá období. Ti pak v průběhu kolokvia mohli sledovat tento problém nikoli jen ze svého úzce specifického a časově omezeného hlediska, nýbrž i jako problém obecně metodický či metodologický.

První blok přednášek shrnul problematiku pohřebních zvyklostí starší doby bronzové, resp. únětické a otomanské kultury. Ze sociálního hlediska zde sledujeme velmi výrazné rozdíly především na východním Slovensku, kde v této době vzniklo obchodní a mocenské centrum v Nižné Myšli a jejím okolí, pěstující intenzivní kontakty s prostředím řecké mykénské kultury. V následujícím období lze jistě sociální rozdíly sledovat obecně především ve střední době bronzové. S postupujícím vývojem do mladší a pozdní doby bronzové se diference postupně stírá, aby se v době železné opět velmi silně projevila jak v netradičním pohřebním ritu, tak i ve vlastní hrobové výbavě. Je však otázkou, zda se v tom odráží skutečná kmenová moc reprezentovaná tzv. „velmoži či knížaty“, nebo jen společenská potřebnost některých jedinců jako zprostředkovatelů dálkového obchodu. O kmenových vládících můžeme hovořit

snad v době římské a době stěhování národů. Avšak skutečnou nobilitu pak nacházíme až v prostředí obchodních a mocenských center pokročilého raného středověku (na Slovensku a na Moravě v 9. stol., v Čechách patrně až od přelomu 9. a 10. stol.).

Petr Vitula

PUBLIKACE

Brněnská secese

*Text: Jan Sedlák
reprezentativní monografie
vydáno ve spolupráci
s nakladatelstvím ERA
A4, váz., 208 stran, 450 Kč
ISBN 80-7366-010-5*

Další publikace, kterou vydalo brněnské pracoviště NPÚ ve spolupráci s brněnským nakladatelstvím ERA, představuje výjimečně atraktivní téma secese. Profesor Jan Sedlák se zaměřil na všechny projevy secese ve výtvarném umění, tedy nejen v architektuře, ale i v sochařství, malířství, interiérovém designu, nábytkářské tvorbě, a nejen to. V úvodních kapitolách zavádí čtenáře do brněnského prostředí druhé poloviny 19. a začátku 20. století, kdy společenským životem města hýbalo národnostní soupeření mezi českým a německým obyvatelstvem, na obou stranách se rozvíjel čilý spolkový život, stavěly se spolkové domy, domy umění, školy, tělocvičny. V Brně jako v mnoha jiných evropských městech se bouralo a asanace umožnila vznik nové podoby rozšiřujícího se města. Nová výstavba byla příležitostí i pro uplatnění nového mladého stylu.

Vedle mnoha desítek archivních záběrů a reprodukcí výtvarných děl profiluje celou knihu fotografický rukopis Aleše Ležatky, který na svých cestách za současnou podobou brněnské secese nacházel mnohdy nové a překvapivé pohledy a krásné detaily slohu konce 19. století.

Práce na knize byla pro všechny tvůrce radostí, která se přenáší na čtenáře, jen ž je mnohdy překvapen krásnými tvary, jež leže v našem městě nalézt.

redakce

Památková péče na Moravě

Monumentorum Moraviae Tutela

(Světiče z Petrova 9/2005)

časopis brněnského pracoviště
NPÚ

20x20cm, brož., 102 stran, 150 Kč
ISBN 80-86752-30-5

Další číslo časopisu brněnského pracoviště Národního památkového ústavu bylo věnováno monotematicky unikátnímu objevu a dataci středověkých kamenných soch z doby lucemburské v Brně na Petrově. Tématu restaurování, restaurátorských průzkumů i historickým souvislostem se věnují autři z mnoha oborů. Vedle uměleckých historiků a historiků jsou to již tradičně chemici mikroskopem mapující a analyzující vrstvy materiálů, o tomografickém vyšetření soch pak hovoří lékař radiolog. „Zpráva“ o sochách patřila asi letos k tomu nejzajímavějšímu, co bylo v oboru památkové péče publikováno. Celá problematika byla v kostce prezentována na CDromu.

redakce

Staré stezky

Téma: „Přechody přes vodní toky – od brodů k mostům“

sborník referátů z 10. ročníkusemináře

pořádaného v Brně 20. dubna 2005

A5, brož., 128 stran, 50 Kč

ISBN 80-86752-31-3

Desátý ročník semináře byl jako vždy prostorem pro multioborové setkání, bohužel letos trochu ve znamení rozepří mezi účastníky. Úroveň přednesených a rovněž ve sborníku otištěných příspěvků osciluje mezi prezentací zjištění podložných exaktním metodickým výzkumem na vysoké odborné úrovni a prezentací zjištění, jež jsou výsledkem fabulací a jsou plně nepřesné a mnohdy i smyšlené terminologie.

Pořadatelé semináře a vydavatelé sborníku jsou vedeni k zamyšlení, jakou cestou se mají v příštích letech vydat.

Každý poučený čtenář odborné literatury jistě ví, že ne všechna sdělení publikovaná v odborném tisku lze brát za obecně platné pravdy. I výsledky, jimž chybí všechny důkazy mohou být cestou kupředu. Vědec dojde ve své cestě k bodu, který může překlenout předpokladem, dává tím prostor k diskusi a k možnosti, aby někdo jiný předpoklad nahradil důkazem. Zakopaný pes asi spočívá v umění rozlišit vědecký předpoklad od báhorek vzniklých na základě přání, jež bylo otcem myšlenky. (O semináři viz str. 99)

redakce

Historické hodiny a hrací strojky

catalog výstavy pořádané na

Státním zámku Vranov nad Dyjí

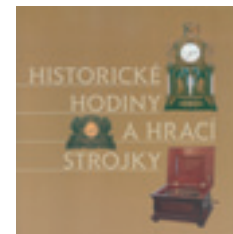
od června do září 2005

(o výstavě viz str. XY)

Text: Miloslav Čermák

20x20 cm, brož., 22 stran, 40 Kč

ISBN 80-86752-34-8

Kurátorem výstavy a autorem katalogu byl Miloslav Čermák, který společně s pracovníky zámku a odbornými pracovníky brněnského pracoviště NPÚ představil návštěvníkům kolekci stolních, nástěnných, konzolových skříňkových i kapesních hodin a hodinek, pocházejících ze sbírek především Moravské galerie v Brně a státních zámků. Mechanické hrací strojky byly zajímavým doplňkem výstavy a pocházely především ze sbírek Technického muzea a rovněž ze státních zámků.

Katalogový text je základním průvodcem „časem“ a dějinami časomíry, ale především představuje vývoj hodinářského řemesla i „umění“ hodinářského. Nechybí ani výčet vystavených předmětů čítající 121 hodin a 12 hracích strojků se základními údaji.

redakce

Setkání / Meeting 2

catalog letního setkání výtvarníků

(Státní zámek Náměšť nad Oslavou 1. 7.–21. 8. 2005)

A4, brož., 32 stran, 49 Kč

ISBN 80-86752-35-6

Letos již druhé setkání výtvarníků v areálu zámku v Náměšti nad Oslavou, konané pod záštitou Ministerstva

kultury České republiky, mělo za cíl pracovní spojit vývarníky různých materiálů i různého vidění světa. Vedle českých sochařů, představily na výstavě instalované v zámeckém parku své plastiky i tři Slováci, jeden Ukrajinec, Rakušanka, Němec a tři Francouzi spolu se studenty nebo absolventy SUPŠ v Turnově a SPŠSL v Brně.

Pořadatelem výstavy a vydavatelem katalogu byl

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně a organizátorem výstavy a realizátorem katalogu Správa Státního zámku Náměšť nad Oslavou.

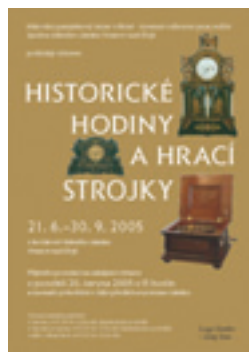
redakce

Nový Hrádek u Lukova a hrad Kaja *informační skládačka*

„Spolek pro obnovu hradů a zámků“ se sídlem v Retzu (Burgen- und Schlösserhaltungsverein Retz) vydal ve spolupráci se správou Státního zámku ve Vranově nad Dyjí obrazovou informační skládačku, která návštěvníky Podyjí velmi stručně seznamuje se zříceninou Nový Hrádek u Lukova a s dolnorakouským hradem Kaja (Kaya, Chýje). Obě středověká sídla, ležící proti sobě na česko rakouské hranici ve vzdálenosti necelých dvou kilometrů, vlastnil v 15. a 16. století rakousko moravský rod Eintzingerů, který významně ovlivnil jejich stavební vývoj. Obě byla v 17. století opuštěna, postupně se stala zříceninami a dnes jsou oblíbenými výletními cíli obklopenými přírodou národních parků Podyjí a Thayathal. Skládačka v české a německé jazykové verzi, jejíž vydání bylo dotováno finančními prostředky z fondu Euregio, je na obou zmiňovaných místech rozdávána od května 2005 turistům, kteří o ni projeví zájem. Tento drobný ediční čin, propagující obě památky, je dobrým příkladem česko rakouské přeshraniční spolupráce, vzniklé spotánně a „zdola“ a reagující na dílčí potřeby kulturní praxe.

Karel Janiček

Vedle publikací byly vytvořeny na publikačním oddělení plakáty, propagační letáky a pozvánky k mnoha kulturním akcím, pořádaným brněnským pracovištěm NPÚ a správami Státních hradů a zámků.

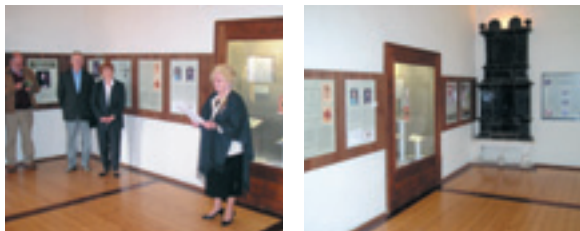
Marie von Ebner-Eschenbach, velká moravská spisovatelka německého jazyka

5. května – 31. října 2005

zámek Greillenstein, Rakousko

Publikační oddělení ve spolupráci se správou Státního zámku Lysice a za odborného přispění PhDr. Jitky Sedlářové připravilo malou výstavu, věnovanou spisovatelce Marii von Ebner-Eschenbach, na zámku v Greillensteinu v Rakousku. Na zámku v Lysicích je od roku 2003 instalována stálá expozice věnovaná této spisovatelce, jejíž kořeny jsou právě na Moravě, především v Lysicích a ve Zdislavicích.

Spisovatelka Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916) patřila po meči k české rytířské šlechtické

Marie von Ebner-Eschenbach v Greillensteinu v Rakousku

rodině Dubských z Třebomyslic, která už po několik generací nacházela své živobytí ve vojenských službách. Sňatkem se spisovatelčinou matkou Marií Terezií, rozenou baronkou Vocklovou (1801–1830), vyženil František Dubský (1784–1873) statky Zdislavice a Lebedov. Jejich dcera, nadaná pokrokově smýšlející žena, psala německy zejména knížky pro děti a příběhy ze života venkovských lidí. Mnohé její myšlenky jsou aktuální i v dnešní době.

Majitelé zámku Greillenstein poskytli na svém objektu prostor pro výstavu, která má ukázat spisovatelku, která je považována za rakouskou Boženu Němcovou, z poněkud jiného světla. Upozornit na její české předky i na její vztah k Moravě, kde je také v hrobce ve Zdislavicích pohřbena. Výstava je dvoujazyčná: česko-německá.

Zámek Greillenstein je autentický objekt s typickým arkádovým nádvořím a je považován za renesanční skvost dolnorakouské oblasti Waldviertel. Barokní úpravy poznamenaly stavbu především množstvím soch na balustrádě i v okolí zámku. V interiérech se dochovalo vybavení registratury a zemského soudu pozemkového panství se spisy od roku 1634. Unikátní jsou rovněž dochované lázně z doby renesance a kaple, knihovny a slavnostní síně z téhož období. Majitelé zámku, rodina Kufstein, vlastní zámek již bezmála 500 let, již řadu let kontaktují památkový ústav ve snaze o spolupráci zejména při propagaci zpřístupněných objektů na obou stranách hranice. Výstava je jedním z výsledků tohoto úsilí.

Eva Dvořáková

Hodiny a hrací strojky

červen – září 2005

Státní zámek Vranov nad Dyjí – kočárovna

Na úspěchy předchozích sezonních prezentací historického uměleckého řemesla navázala v pořadí již sedmá výstava ze zámeckých depozitářů, jejímž obsahem byly tentokrát hrací strojky, a hlavně hodiny a hodinky od přelomu patnáctého a šestnáctého století po počátek století dvacátého. Autorovi scénáře PhDr. Miloslavu Čermákovi, CSc. a zejména PhDr. Aleně Křížové, PhD., která se ujala architektonického řešení výstavy, dále osvědčené realizační firmě Výstavy Brno Zdeňka Zaccpálka a správě zámku se podařilo odborně zpracovat a veřejnosti představit toto přitažlivé, ale méně frekventované téma věcně věrohodným, proporc-

ním a formálně zajímavým způsobem, který zaujal návštěvníky i odbornou veřejnost.

V prvních dvou místnostech kočárovny se objevily hodiny z depozitárních fondů zámků Buchlovce, Jaroměřice nad Rokytnou, Lysice, Náměšť nad Oslavou, Slavkov a Vranov nad Dyjí a dále z Jihomoravského muzea ve Znojmě. Početnějším a uceleným souborem přispěl severomoravský zámek Raduň a významnou kolekci přenosných kapesních hodinek výstavu doplnila Moravská galerie Brno.

Exponáty slunečních i mechanických hodin upoutaly různým, někdy překvapivým technickým řešením, a hlavně svým vnějším vzhledem. V celoskleněných vitrínách, ale i v náznakově vytvořeném interiérovém prostředí obohaceném květinami se objevily kovové skeletové hodiny z pozdně gotického období, hodiny renesanční a dále nejrůznější nástěnné, stolní, přenosné i cestovní hodiny a kapesní hodinky barokní i klasicistní bohatě zdobené vegetabilními, geometrickými nebo zvířecími motivy, s figurální stafáží i s architekturou, někdy zpodobňující mytologické, lovecké nebo jiné výjevy. Mistrovskými exponáty byly zastoupeny i elegantní empir, úsporný biedermeier a kompozitní projevy pozdějších dob. Samostatně autoři výstavy prezentovali vranovský věžní hodinový stroj z konce první třetiny osmnáctého století.

Častou součástí hodinových skříní i interiérů, zejména v 18. a 19. století, byly hrací strojky. Proto se také na výstavě některé z nich ocitly - pozoruhodné byly například vranovské barokní hodiny s mariánskou zvonkohrou. Soubor samostatných hracích strojků, umístěných ve třetí místnosti, byl vybrán a instalován z depozitářů Technického muzea v Brně a dále zámků Dačice, Náměšť nad Oslavou, Rosice, Slavkov a Vranov nad Dyjí. Návštěvníci měli možnost obdivovat gramofony s roztrubem a mincovním automatem, hřebíčkové idiofony, v nichž otáčející se kovový válec rozeznává ocelový hřeben, polyfony s dírkovaným kotoučem jako záznamovým médiem populárních dobových melodií a vzduchové píšťalové aerofony. Jejich mechanickou hudbou, oblíbenou a hojně uplatňovanou v 19. století v šlechtických salonech, ale i v měšťanských domácnostech a ve veřejných místnostech, byla celá výstava ozvučena.

Poslední místnost představila atraktivní, návštěvníky živě vnímanou hodinářskou dílnu s původními nástroji

a s kolekcí hodin k opravě, která byla instalována v duchu autentických vyobrazení z 19. století. Při jejím zřízení významně pomohlo Muzeum Jindřichohradecka a zejména Střední odborná škola a střední odborné učiliště Jihlava, v němž se jako v jediném školském zařízení v České republice vyučuje obor hodinář – hodinářka.

Informovanost návštěvníků zajišťovaly popisky u jednotlivých exponátů a trojjazyčné informační panely charakterizující technický i umělecko historický vývoj v jednotlivých slohových etapách. Přispěly k ní ale i panely v pokladně zámku doplněné několika obrazovými a stolními hodinami.

K výstavě byl vydán samostatný plakát, informační skládačka pro zahraniční návštěvníky, a především skromný obrazový katalog v rozsahu 22 stran, který reprezentoval tradičně zdařilou práci publikačního oddělení ústavu.

Výstava představila celkem 147 exponátů, z nichž většinu tvořily artefakty z nepřístupných zámeckých depozitářů. Prohlédlo si ji 18 208 návštěvníků, z toho 681 cizinců. 2 024 osob přijelo pouze na ni – aniž by prošlo instalovanými interiéry zámku. Mezi nimi – doslova z celé republiky – četní hodináři a návštěvníci programově se zajímající o historické umělecké řemeslo a o vymírající rukodělné hodinářství.

Karel Janíček

Krajiny na kraji

červen – říjen 2005

Státní zámek Vranov nad Dyjí

V bývalé vstupní historické expozici byla otevřena výstava fotografií, mimořádná silnými sděleními, kterou pořádala katedra fotografie FAMU Praha ve spolupráci s Národním parkem Podyjí, se správou zámku a se Společností pro krajinu. Vystavený soubor prací 47 českých i zahraničních studentů všech ročníků představil nekompromisní pohled mladé generace na současnou krajinu, na urbanistické i průmyslové zásahy člověka v ní, na životní prostředí, na sociální tematiku a vůbec na stav společnosti v českém a moravském pohraničí. Výstavu, k níž byl vydán barevný katalog o 152 stranách, navštívilo 14 113 osob.

Karel Janíček

Voda krásná – voda živá

(Voda v historických zahradách

a hydrokinetické objekty sochaře Františka Svátka)

15. června – 18. září 2005

Státní zámek Lysice, oranžerie a zahrada

Voda je symbolem života a pro zahradníka je rovněž „duší rostlinstva“, jak říkal Jean de La Quintinie, vrchní zahradník Ludvíka XIV. Transport a rozvod vody je již po celá staletí velkou starostí zahradníků. Ve snaze dosáhnout perfektní symbiózy mezi vodou a sluncem – dvěma základními prameny veškerého rostlinného života – zahradníci vždy hledali řešení problému dodávky vody na svou zahradu a jejího uchovávání v blízkosti rostlin. Obava před suchem nadále zůstává i v našem mírném klimatu.

Voda byla dalším tématem již tradičních výstav v lysické zahradě. Autorem textu byl i tentokrát Doc. Ing. Pavel Šimek, PhD. a hlavním iniciátorem, ale i realizátorem Evžen Kopecský, vedoucí zahradník v Lysicích, jehož spolupracovníky jsou každoročně pracovníci publikačního oddělení. Historické nádoby na vodu a různé druhy zařízení pro zavlažování byly doplněny ryze současnými kinetickými objekty sochaře Františka Svátka. Tato dokonale řemeslně zpracovaná díla překvapují pro laika naprosto nepochopitelnou souhrou fyzikálních zákonů, jež přivádí nehybný kámen k fascinujícímu tanci.

Dokonalou tečkou za letošní oslavou vody v zahradě byla obnovená kašna v zámecké zahradě.

Eva Dvořáková

Lysické zámecké divadlo

od sezony 2005 (stálá výstava)

autorka výstavy: PhDr. Jitka Sedlářová

Vznik lysického divadla souvisí se zakládáním národních divadel ve druhé polovině 18. století, především s první rakouskou národní scénou – Dvorního divadla (Burgtheater) ve Vídni v roce 1776 a zejména pak se stálým divadlem v brněnské Redutě od roku 1780. Za ředitele Johanna Baptisty Bergopzoomerra se v Brně začal hrát W. Shakespeare a především dramatici patřící k národně demokratickému hnutí Bouře a vzdor (Sturm und Drang): G. E. Lessing, A. W. Iffland, J. W. Goethe, F. Schiller. Když bylo roku 1789 brněnské divadlo postaveno pod policejní dozor, tak J. B. Bergopzoomer vedení divadla opustil. Obdivovatelé Bergopzoomerova angažovaného divadla získali zázemí u hraběte Emanuela Piattiho na zámku v Lysicích, kde byl roku 1791 vybudován nový divadelní sál a jako první představení byla symbolicky odehrána Lessingova Emilie Gallotti, hra s níž také zahajovala svou činnost brněnská Reduta. Provozování zámeckého divadla na Lysicích nebylo jen sofistikovaným druhem zábavy, bylo také odrazem společenské angažovanosti, o čemž vypovídá i fakt, že všichni jeho herci byli zároveň členy brněnské zednářské lože.

První etapa vývoje lysického divadla se uzavřela roku 1799; opět se v zámeckém divadle začalo s hraním přibližně po dvaceti letech, ale vzhledem k společenským změnám již s jinou duchovní náplní. Další, ovšem krátké oživení divadelní scény nastalo v souvislosti s příchodem nového vychovatele dětí Emanuela a Matyldy Dubských Mořice Trappa v roce 1856. Po odchodu M. Trappa roku 1861 nastala v provozování divadla desetiletá pomlka.

V počátcích lysického divadla se hrálo ještě v barokních kulisách Mathiase Bronnenmayera. V první polovině 19. století byly dosluhující kulisy přemalovány Josefem Ethlerem, který vytvořil na zakázku hraběte Emanuela Dubského rovněž nové dekorace. Na vzniku nových prospektů se dále také podílel malíř Tomášek a A. Schuller.

Definitivní ukončení zámeckého divadla v Lysicích znamenal požár, k němuž došlo 3. října 1902 a kdy oheň strávil většinu předmětů spojených s existencí kdysi proslulého divadla.

Veronika Selucká

Pernštejn a okolí na starých pohlednicích

Státní hrad Pernštejn

16. července – 31. srpna 2005

Výstava pohlednic ze sbírky Davida Fasury, která obsahuje 1300 pohlednic hradu Pernštejna a okolí, ale také různé tiskoviny, upomínkové předměty, obrazy, sklo, porcelán – to vše s motivem hradu. Nejstarší pohlednice byla vytištěna před 107 lety. Výstava v bývalé hradní konírně (dnes obřadní síň) prezentující reprezentativní vzorek Fasurovy sbírky byla doplněna o pohlednice hradu Veveří, hradu, který se probouzí.

Eva Dvořáková

Karikatury a tisky s napoleonskou tematikou na Pernštejně.

Karikatury a tisky s napoleonskou tematikou

Státní hrad Pernštejn

srpen – říjen 2005

V prostorách sálů za pokladnou byla nainstalována výstava s tematikou Napoleon a jeho doba připravená k 200. výročí bitvy u Slavkova. Kastelán hradu Jakub Z. Škrabal a jeho žena a zástupkyně Eva Škrabalová uspořádali výběr karikatur a dalších grafik z pernštejských sbírek s výjevy bitev ale i dalších událostí z doby vzestupu i úpadku Napoleonovy slávy.

Jedná se o zajímavý soubor protinapoleonských karikatur, které vznikaly zjevně až v době, kdy se Napoleonův koncept Evropy začal hroutit, kdy po tragickém tažení do Ruska roku 1812 vznikla velká koalice a kdy napoleonské armády byly zatlačovány nejen vojevůdci, kteří své školení dostali přímo od Napoleona v mnohých porážkách, ale zejména „velkými bataliony“, na jejichž straně je vždy podle Napoleona vítězství.

Kromě karikatur se ve sbírkách hradu Pernštejna zachovalo i větší množství rozličných dobových tisků, jejichž tématem byly soudobé události. Ty tvoří druhou část výstavy. Převažují v nich logicky bitevní scény, dokumentují ale i události spojené s válkou a politikou. Oblíbeným tématem je například odjezd Napoleona na Elbu. Tisky nebývají jen obecným zobrazením bitvy, mnohdy dokumentují i epizodu, která stála za zaznamenání, ať už to byla smrt významného vojevůdce, či hrdinský čin prostého vojáka. Stejně jako u karikatur ovšem převažuje pohled ze strany vítězů, sympatie a pozornost jsou směřovány ke spojencům. S tím koresponduje i fakt, že naprosto převažují vyobrazení z pozdější doby, kdy již tito spojenci zatlačovali Napoleona zpět a velké impérium se rozpadalo.

Jakub Z. Škrabal, Eva Dvořáková

KVĚTINOVÉ VÝSTAVY

Květinové výstavy patří k nejnavštěvovanějším akcím na hradech a zámcích a „nutí“ často milovníky květin navštívit hrady a zámky opakovaně v různých ročních obdobích.

Orchideje

11.–27. února 2005, Státní zámek Lednice

Nedávno památkově obnovený zámecký palmový skleník je ideálním prostředím pro křehkou krásu mnoha druhů orchidejí, které zde mohou každoročně návštěvníci obdivovat uprostřed mrazivé zimy.

Kamélie a minerály

10.–13. března 2005, Státní zámek Rájec nad Svitavou

Tradiční výstavu „zimních květin“ tentokrát doprovázely nerosty a drahé kameny. Organizátoři zvolili toto téma také proto, že sběratelství jako takové patřilo k oblíbeným zálibám šlechty a nerosty byly v 19. století stejně populární jako dnes.

Brněnský stacionář EFETA v rámci výstavy kamélií představil na zámku výtvarné práce žáků z chráněných dílen.

Jaro na zámku

23. března – 4. dubna 2005, Státní zámek Lysice

Tradiční výstava inspirovaná Velikonoce a probouzející se jarní úprürodou.

Tulipánománie

24. dubna 2005, Státní zámek Milotice

Celá neděle byla na milotickém zámku věnována tulipánům a byla jim cele uzpůsobena prohlídková trasa; v interiérech se objevily květinové vazby kopírující vzory na obrazech a grafikách, návštěvníci byli upozorňováni na zajímavosti z historie tulipánů a na detaily v dekoraci nábytku, porcelánu, textilí aj., na nichž se v rozpětí několika století uplatnily právě tulipány. Ve vstupní síni se oproti tomu objevily moderní kompozice vytvořené z tulipánových květů. Všech 530 tulipánů, použitých v historických nebo moderních vazbách, pocházelo z Milotic.

Vranovská lilie

10.–17. června 2005, Státní zámek Vranov nad Dyjí

Již pátý ročník této květinové výstavy uspořádaly společně Květinová galerie Brno a správa Státního zámku Vranov nad Dyjí. Tentokrát měli aranžéři za téma nadčasové floristické variace, které byly nainstalovány v sále předků a zámecké kapli, doplněné klasickými historickými aranžmá v první části instalovaných zámeckých interiérů. Výstavu shlédlo 2 555 návštěvníků.

Fuchsie

29. května – 2. října 2005, Státní zámek Buchlovice

Tradiční výstava širokého sortimentu fuchsii v souboru udržovaném na zámku v počtu 1250 druhů a odrůd.

Výstava byla doplněna kbelíkovými a balkonovými rostlinami a expozicí 200 druhů denivek.

Růže na zámku

2.–6. července 2005, Státní zámek Buchlovice

Královna květin v záplavě barev a druhů v půvabných zámeckých interiérech.

Bonsaje na zámku

červenec a srpen 2005, Státní hrad Bítov

Sbírka Milana Hrutka.

Bonsai Moravia

srpen 2005, Státní zámek Bučovice

Výstava bonsajů a sukulentů s ukázkami péče.

Rájecké jirínky

8.–11. září 2005-10-12 Státní zámek Rájec nad Svitavou

Krásu jirín, jejichž šlechtění a pěstování má v Rájci nad Svitavou dlouholetou tradici, mohli obdivovat milovníci této podzimní květiny v reprezentačních prostorách zámku a v zámecké kapli. Historická i moderní aranžmá byla vytvořena z desítek druhů jirínek, které byly do Čech přivezeny až v 19. století z Mexika.

Podzimní soaré

10.–18. září 2005, Státní zámek Lysice

Květinové rozloučení s létem, s jeho podmanivými barvami i vůněmi.

Podzim na Pernštejně

23. září – 2. října 2005, Státní hrad Pernštejn

Každoroční zakončení sezony v podmanivé atmosféře hradu s listy, plody a květinami v čarovných barvách podzimu.

Podzim na Pernštejně

Jednou Šmidrou, Šmidrou na věky

2. června – 30. září 2005, Státní hrad Bítov

Letos byla v rámci dramaturgie, zaměřené na moderní umění, zpřístupněna na hradě Bítově výstava generačního uskupení mladých výtvarníků z poloviny 50. let 20. století, nazvaného – podle komické figurky policajta z loutkového divadla – ŠMIDROVÉ (malíři Bedřich Dlouhý a Jaroslav Vožniak, sochaři Karel Nepraš a Jan Koblasa, hudební skladatel Rudolf Komorouš). Její kurátorkou byla a katalog sestavila PhDr. Věra Jirousová, která spolu s Jiřím Kuběnou promluvila při – značně navštívené – vernisáži. Bítovská výtvarná přehlídka uspořádaná k půlstoletému výročí založení významné výtvarné skupiny (1955–2005) představila hlavně práce členů od počátků až do poloviny šedesátých let, kdy jejich společná práce končí.

Vymezování se vůči tehdy vládnoucí socialisticko-realistické doktríně děje se z počátku v rovině zpodobivého umění, později sureálního fantaskna (Dlouhý), quasi-popartu (Vožniak), černého „montovaného“ humoru (Nepraš) anebo proteovské invence napájené „totemickou“ abstrakcí (Koblasa). Snad největším překvapením je grafika, ještě důležitě figurativní, zde hlavně série skvělých Koblasových tušových kreseb, zřetelně antikisujících. Šmidrové byli silná generace: dvě výrazné individuality sochařské, dvě malířské a jeden – dnes hlavně světově proslulý – v Kanadě žijící – hudebník. S Bítovem jsou spjatí na několikrát: tak postavou Rudolfa Komorouse, který zde (1955) pobýval, anebo Jana Koblasy, jenž zde již dříve (1999) s Mikulášem Medkem vystavoval. Dnešní bítovský kastelán, historik umění PhDr. Jiří Paukert (Jiří Kuběna) zahajoval spolu s Václavem Havlem (oba příslušníci o něco mladší, literární generace šestatřicátníků) první velkou výstavu Šmidrů na Střeleckém ostrově v Praze.

Jiří Kuběna

Básníci na Bítově

30. září – 2. října 2005

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně spolu s brněnským nakladatelstvím Petrov Martina

Šmidrové na Bítově

*Šmidrové na Bítově
(Jan Koblasa a Jiří Paukert)*

*Šmidrové na Bítově
(Věra Jirousová a Ivan Havel)*

Pluháčka a Správou NKP Státního hardu Bítova uspořádaly na legendárním „hradě poezie“ znovu po pěti letech – v pořadí už šesté – celostátní setkání básníků BÍTOV 2005.

Předchozí ročníky se každoročně uskutečnily v pětiletí 1996–2000 a jejich smyslem bylo vymezení prostoru současné české, moravské a slezské poezie ve společnosti let polistopadových i umožnění bližšího vzájemného poznání našich básníků, literárních kritiků a historiků; každým rokem zde byl věnován přednáškový a diskusní blok předem stanovenému tématu, nechyběly ani ukázky z tvorby autorů (ať už ve vlastní recitaci nebo večerních představeních). Každoroční pořádání básnických BÍTOVŮ bylo před pěti lety ukončeno s tím, že tato jinak legendární setkávání nemohla vzhledem k omezené kapacitě prostor i odlehlosti objektu zajistit postrádanou přítomnost širšího publika. V tomto smyslu ny BÍTOVY navázal nejširší veřejnosti určený, na účast také mezinárodních autorů zaměřený festival poezie „Poezie bez hranic“ pořádaný nakladatelstvím

Básníci na Bítově

Petrov každoročně vždy na podzim v Olomouci. Letošní pauza v olomouckých festivalech a současně páté výročí uspořádání posledníhoho BÍTOVA přivedly – spolu s neutu-
chajícím zájmem někdejších účastníků o obnovení BÍTOVŮ – uvedené pořadatele, na prvním místě Martina Pluháčka, k myšlence jubilejního setkání. To se posléze uskutečnilo za vydatné pomoci a porozumění PhDr. Jaromíra Míčky, ředitele brněnského pracoviště NPÚ a velkou měrou též díky sponzorskému daru Jihomoravského kraje.

Jubilejní básnické setkání BÍTOV 2005 zahájil 30. září 2005 v 19.30 hodin v tanečním sále bítovského hradního paláce za Ministerstvo kultury ČR 1. náměstek ministra Ing. Zdeněk Novák, který vedle pokračující památkové obnovy objektu ocenil a do budoucna podpořil také všestranné kulturní aktivity hradu Bítova, Úvodního rautu se zúčastnilo na 200 hostů, z toho 150 účastníků setkání. Druhý den dopoledne pozdravil v divadelním sále jižního křídla přítomné PhDr. Jaromír Míčka, dále promluvil za nakladatelství Petrov iniciátor setkání Martin Pluháček a sdružení Proximus básník a nakladatel Jaroslav Erik Frič. Rekapituluje přednášku, věnovanou předchozím BÍTOVŮM, proslvil básník Norbert Holub, dopolední pořad moderoval a přednáškou věnovanou současné poezii v odstupu uplynulých pěti let uzavřel Jiří Kuběna (kastelán hradu PhDr. Jiří Paukert). Odpoledne následovala degustace vín ze sklepa pánů z Lichtemburka (firma Archa), večer pak básnický recital P. Pospíšila. Atmosféra setkání byla

družná a radostná, účastníci se vyslovili pro nějakou formu pokračování básnických BÍTOVŮ: nejvíce se nabízí každoroční několikadenní Katedry poezie – přednášky a semináře významných básníků, literárních teoretiků a kritiků pro zájemce z řad vysokoškoláků veřejnosti – pro cca 100 účastníků. Iničiátoři BÍTOVŮ budou hledat vhodného pořadatele – realizátora akce.

Jiří Kuběna

Zahradní slavnost

10. června 2005, Státní zámek Jaroměřice nad Rokytnou

Zahradní slavnost ZOO NPÚ ÚOP v Brně se konala tento rok v Jaroměřicích nad Rokytnou. Zájem o účast byla uspokojivá, přijelo kolem dvou stovek návštěvníků. Program a organizace slavnosti byl tradiční – občerstvení, tombola, prohlídka zámku, hudba a tanec. K poslechu a tanci hrál swingový orchestr ze Žďáru nad Sázavou.

O kulturní program se postarali herci „Jaroměřického zámeckého divadla“, kteří uvedli divadelní hru „Čajová romance“. Hra byla napsána na motivy příběhu, který vypráví teta Kateřina v knize Saturnin od Zdeňka Jirotky. Jedná se o parodii literatury pro ženy a v podání tety Kateřiny se příběh jmenuje „Květinka Marta“. Herci Jaroměřického zámeckého divadla obrátili v příběhu role žen a mužů, takže v podtitulu se příběh, který jsme měli možnost vidět na zahradní slavnosti, jmenuje „Otásek Metlička“.

Dalším zpestřením programu slavnosti, jejímž jediným zápořem bylo poměrně chladné počasí (ale nepršelo!), byla ochutnávka slivovice, kterou připravili zaměstnanci Státního hradu Perštejn. O co nejlépejší umístění v soutěži se mezi dodavateli jednotlivých vzorků strhl opravdový prestižní boj a ochutnávka měla napínavý průběh.

Děkujeme všem návštěvníkům zahradní slavnosti 2005 a těšíme se, že se i při dalších ročních této tradiční akce sejdeme v hojném počtu.

Barokní opera

(obnovená světová premiéra)

26. července 2005, Státní zámek Vranov nad Dyjí, Sál předků

Císařský dvorní skladatel Antonio Caldara, jeden z nejvýznamnějších hudebníků barokní Evropy, zkomponoval v roce 1726 gratulační operu „Ghirlanda di Fiori“ („Girlanda

květů“) pro užitelku vranovského dominia hraběnku Marii Annu z Althannu z italošpanělského rodu Pignatelli (1689 až 1755).

Jeho dílo náleží k typu gratulačních serenád, které v té době bývaly součástí oslav významných dnů panovníka a jeho rodiny i nejlivnějších šlechtických rodů. Opera, „... oslavující nejvznešenější jméno Její Excellence...“, jak uvádí titulní list libreta, byla sepsána u příležitosti hraběnčina svátku a provedena na sv. Annu (26. července). Víme to z její korespondence uchovávané v třeboňském archivu. Místo, kde byla provedena, ovšem neznáme, ale vzhledem k tomu, že vysoká vídeňská šlechta v létě pravidelně odjížděla na svoje venkovské statky, není vyloučené, že jejím dějištěm mohl být vranovský zámek, který hraběnka od smrti svého manžela Michala Jana III. v roce 1722 spravovala a přestavovala a na kterém také často pobývala.

Objednatelem díla byly oficiálně děti půvabné „Mariany“ – šestnáctiletý Michal Jan IV., patnáctiletá Marie Terenzie, dvanáctiletý Michal Karel, jedenáctiletá Marie Anna Sidonie a desetiletý Michal Antonín. Jak uvádí zmíněný titulní list, byla totiž opera „... zazpívána a věnována dotyčné Excellenci dámami a kavalíry jejími dítky...“. Nápad věnovat matce k svátku hudebně dramatické dílo byl jistě příkladným činem. Zřejmě nezodpověditelnou otázkou ale zůstává, jaký měly nezletilé děti skutečný podíl na jeho zadání skladateli a libretistovi a do jaké míry stál či nestál v pozadí sám císař Karel VI., který je a hlavně jejich matku zahrnoval společenskými i hmotnými projevy své přízně.

Text díla, jehož autorem byl dvorní básník Pietro Pariati, je typickou ukázkou holdovací poezie. Poeticky laděné, jednoduché libreto, jehož hlavním účelem bylo zahrnout oslavenkyni nesčetnou řadou lichotivých obrazů a přirovnání, vystihuje atmosféru rodinného svátku. Hraběcí synové a dcerky představují pastýře a nymfy, kteří se shromáždí k oslavám bohyně ranních červánků Aurory čili Jitřenky. Přemýšlí o tom, čím by jí udělali největší radost a protože se jim žádný z darů nezdá dost honosný k tomu, aby uctili její neskonale dobrotu a laskavost, zvolí nakonec dar velmi prostý. Každý z nich si vybere jednu květinu, připomínající některou z jejích vlastností, a opěvuje její zvlášť, tedy laskavec, fialku, jasmín, růži a netřesek, uvijí nádhernou girlandu, již nakonec ověncí nikoli Auroru, ale Jitřenku svého života – maminku Marii Annu.

Barokní opera na Vranově.

Barevná a významová rozmanitost květů, opěvovaná barokní květomluvou zaplněnou symboly, jinotaji a náznamy, je v hudební rovině vyjádřena neobvykle bohatou instrumentací opery. Již v předehře přijdou ke slovu dva lesní rohy vytrubující téměř na způsob fanfár, svolávajících pastýře a nymfy k oslavě svátečního dne. V árii o fialce přijde ke slovu typický pastorální nástroj – flétna, objevují se tu ale také sólový fagot, trubka i housle. Už sám fakt, že na tak malé ploše jako je gratulační serenáda, uplatňuje skladatel tolik různých kompozičních prostředků, svědčí o jeho mimořádném zájmu o osobu oslavenkyně.

Skladatelova vlastní rukopisná partitura byla v roce 2004 objevena ve vídeňském archivu Gesellschaft der Musikfreunde. Její kopii získala správa zámku přispěním Mgr. Evy Tojflové, pracovnice velvyslanectví ČR v Rakousku. Jediný dochovalý exemplář tištěného libreta byl nalezen v knihovně Řádu Menších bratří – františkánů v Moravské Třebové a získán zásluhou faráře Oldřicha Máši z Moravského Berouna. Na náročném zpracování obou pramenů a na nastudování opery se významně podílel zejména pan Ondřej Macek z Českého Krumlova.

Dílo bylo provedeno v akusticky složitě upraveném sále předků vranovského zámku, zaplněném vzrostlými vavříny jako symboly slávy, vítězství, cti a míru, souborem barokní hudby Hof-Musici Český Krumlov a souborem barokního tance Ensemble Hartig Praha, a to v autentické dobové interpretaci nástrojové, vokální, ale i divadelní, to je

Barokní opera na Vranově
(titulní list původní partitury)

například kostýmové a gestikulační, a do jisté míry i taneční a výtvarně scénické. Stalo se to v roce 250. výročí úmrtí Marie Anny z Altannu rozené Pignatelli, pochované v kryptě vranovské kaple, a to na svátek sv. Anny v úterý 26. července 2005. Ve finále opery, zpívané v původní italštině, byl girlandou čerstvých květů ověnčen obraz této proslulé dvorní dámy s imperiální autoritou, který dodnes dominuje jednomu ze

zámeckých interiérů. Velkolepou a svým estetickým vyzněním výjimečnou hudební produkci 24 účinkujících zhlédlo 321 diváků, mezi nimiž byli i četní sponzoři, reprezentanti některých českých i rakouských kulturních institucí a přímí potomci oslavenkyně ze Španělska, Horních Rakous a Itálie. Večer natáčel štáb České televize, jehož záznam uvedl dvakrát po sobě v podstatném výtahu kanál ČT 2.

Karel Janíček

Dějiny zámku jinak aneb noční prohlídky v Jaroměřicích nad Rokytnou Státní zámek Jaroměřice nad Rokytnou

Na myšlenku provozovat na zámku tzv. „noční prohlídky“, nás přivedla skutečnost, že při běžných návštěvnických prohlídkách, nemáme možnost sdělit vše co se nám zdá zajímavého z historie jaroměřického zámku. Především víc informací o první česky zpívané opeře, která byla v Jaroměřicích zkomponována a provedena.

Hudbu na libreto itala Blinoniho napsal kapelník zámecké kapely hraběte Jana Adama Questenberka František Václav Miča. Na přání hraběte Jana Adama byl italský text přeložen místním děkanem Dubravíem také do češtiny. Děj opery je situován do doby založení Jaroměřic a zmiňuje se v ní mimo jiné také pověst o vzniku obce. V pověsti údajně český kníže Jaromír měl právě na místě dnešních Jaroměřic veliké lovecké štěstí a složil obrovského jelena. Rozhodl se, že svůj úspěch oslaví založením města. Árie

Noční prohlídky v Jaroměřicích

„tenkrát zlatým písmem nesmrtelnosti...“, v ní oslavuje svůj čin, patří k nejkrásnějším z celé opery. Dále se v opeře, tak jak bylo zvyklostí v době baroka, prolétají složité vztahy lidské lásky, nenávisti, pomsty a štěstí. Pro noční prohlídky jsme si vybrali ze všech postav, které v opeře vystupují, postavy jaroměřického ševce Hajdaláka a jeho ženy Bumbálky. Jméno Bumbálky je odvozeno od toho, že se ráda napije a jejího muže Hajdaláka, protože jako švec za moc nestojí a jeho práce je hajdalácká. Svůj čas tráví v nekonečných hádkách o Bumbálčině pití. Právě Bumbálku jsme použili jako hlavní průvodkyni návštěvníků nočních prohlídek, aby je po svém způsobu zasvětila do zámeckého života a historek, jež se zde odehrávaly v době kolem uvedení první opery v češtině. Občas Bumbálka při cestě zámkem potkává Hajdaláka a společně seznamují publikum s textem, který jim v opeře přídělil Dubravius.

Publikum se baví při recitaci barokního textu zřejmě úplně stejně, jako se bavili jaroměřičtí, když je hrabě Jan Adam pozval do svého divadla, aby se podívali na operu o jejich obci. Největším přínosem nočních prohlídek je určitě skutečnost, že účinkující, kteří předvádí hrané scénky, tančí na hudbu Františka Václava Miči, hrají na klavír nebo zpívají, jsou jaroměřičtí občané. Na scéně zámeckého divadla účinkují se stejným nadšením, jako tomu bývalo za hraběte Jana Adama z Questenberka. Bez jejich zápalení pro věc by se nedal tento projekt realizovat, náš největší

dík patří proto právě jim, jaroměřickým hercům dnešním i těm minulým a jejich již několik století přetrvávající náklonnosti svému zámku.

Na závěr dovolte malou ukázkou z dialogu Bumbálky a Hajdaláka:

*Hajdalák: Ó potvoro medvědí,
já ti srdce vytrhnu.*

*Bumbálka: Ach, brante mne souseď,
neb strachem celá trnu.*

*Hajdalák: Kýtě kat jednou vezme,
z mokré štvrti rozená musíš býti.*

*Bumbálka: Manželi zlořečený,
tak pro tebe žádný nemůže píti.
Již hněv mně jde do očí,
mám ve mně žluči bezedna.*

*Hajdalák: Víno ti mozkiem točí,
potvoro šeredná,
to již dýl nevystojím,
neb tvé vady tobě povím,
to již dýl nevystojím,
já tobě krk dolomím.*

Jana Petrová

Lednice

červenec a srpen – výstava fotografií National Geographic

Lysice

červen – fotografie studenta AVU Praha Jiřího Ernesta;

červenec – výtvarné práce studentky AVU Praha Barbory Lungové;

srpen – autorská výstava Magdalény Říčné;

září a říjen – květinové motivy na akvarelech Evy Juračkové

Náměšť nad Oslavou

sezona 2005 – tematická výstava zámecké mineralogické sbírky; výstava sochařských děl vytvořených na akci Setkání / Meeting 2.

Rájec nad Svitavou

sezona 2005 – Keramika z dílen Petry a Lubomíra Hlušítkových a Radmily a Milana Růžkových z Rudky u Kunštátu; umělecké ručně foukané sklo ze sklářském hutě RM Glass Magic z Bohdalova; Hudba v obrazech Pavla Grégra; výstava výtvarných děl Karla Oberthora a Zuzany Popelkové-Oberthorové. K populárním akcím patří výstava nejnovějších modelů svatebních šatů ve společnosti slavnostních květinových aranžmá a svatebních kytic.

Převzetí Státního zámku Kunštát na Moravě do správy NPÚ úop v Brně k 1. lednu 2005

Ihned po převzetí objektu byly zahájeny restaurátorské práce a stavební úpravy jednotlivých místností tak, aby mohla být od června 2005 otevřena instalovaná prohlídková trasa pro veřejnost.

Původní zařízení zámeckých interiérů bylo doslova rozptýleno po celé republice a tudíž byl mobiliář postupně svážen ze státních hradů a zámků Horšovský Týn, Hrubý Rohozec, Šternberk na Moravě, Bučovice, Jaroměřice nad Rokytnou a Lysice. Snahou bylo prezentovat veřejnosti autentické zámecké interiéry, což se v maximální možné míře podařilo realizovat a veřejnosti tak mohlo být zpřístupněno jižní, tzv. hraběcí křídlo objektu, zahrnující devět reprezentativních obytných místností a zámeckou kapli.

Slavnostní otevření státního zámku Kunštát se uskutečnilo 1. června 2005 za osobní účasti ministra kultury ČR Pavla Dostála a ministra financí ČR Bohuslava Sobotky.

V průběhu návštěvní sezony 2005, která byla ukončena 30. září, navštívilo zámek více jak 7300 návštěvníků.

Od září 2005 probíhají na Státním zámku Kunštát stavební práce na obnově krovu a střešního pláště horního zámku.

Radim Štěpán

Státní zámek Kunštát při slavnostním zahájení provozu 1. června 2005.
Foto Eliška Lysková.

Požárem postižený hrad Pernštejn

15. dubna 2005

Pernštejn hoří! Tato věsta se 15. dubna 2005 ráno šířila neuvěřitelnou rychlostí. Všichni památkáři, historici, ale i příznivci a milovníci hradu ustrnuli. Teprve během dnů

Pohlednice hradu vydaná po požáru. Zakoupením pohlednice mohli návštěvníci mnoha hradů a zámků v celé České republice přispět na obnovu poničených částí hradu Pernštejna. Foto © Deník Rovnost.

a týdnů následujících se podařilo informace precizovat.

Požár vypukl v ranních hodinách v místě bývalé sýpky, která v současné době sloužila z větší části jako depozitář kulturního mobiliáře. Požár byl ohlášen Hasičskému záchrannému sboru v Brně v 5 hodin 51 minut, v Jihlavě 5 hodin 57 minut. První hasičská auta byla na hradě za 10 minut, tedy v 6 hodin 7 minut. V 8 hodin byl požár pod kontrolou hasičů tak, že bylo zamezeno jeho proniknutí do dalších částí hradu. Celkem přijelo na pomoc Pernštejnu 20 hasičských záchranných sborů. Jedná se patrně o jeden z největších zásahů tohoto druhu na Moravě.

Přes velké úsilí hasičů byl požárem zničen krov budovy, podlahy, zasaženy byly klenby. Oheň pohltil značnou část předmětů uložených v depozitáři. Díky nasazení kastelána, jeho ženy, dalších zaměstnanců hradu a samozřejmě hasičů se podařilo zachránit část movitých památek, zejména grafiky, cínové nádoby a církevní předměty.

Bezprostředně po likvidaci požáru byla zahájena inven-

tura mobiliáře s cílem zjistit skutečné ztráty na mobiliárním fondu. Současně byl mapován rozsah poškození budovy. Výsledky inventury movitého majetku prováděné inventarizační komisí NPÚ ukázaly, že byly zničeny předměty za 14 milionů korun. Výsledek znaleckého posudku poškození nemovitého majetku byl vyčíslen na 35,8 milionů korun.

Další fází záchranných prací bylo provizorní zastřešení budovy sýpky (bloku C), které bylo dokončeno 9. června 2005. V následujících dnech byla zahájena rekonstrukce celého krovu čtvrté brány včetně krytiny, a to na základě fotodokumentace zbylých částí krovu.

Státní hrad Pernštejn. Pohled na „sýpku“ po požáru. Foto Jaromíra Žáková.

Rekonstrukce a památková obnova zničené části hradu ve výši 45,5 milionů Kč bude financována z několika zdrojů. Největší část 24 milionů schválila vláda na svém zasedání 31. srpna 2005. O přidělení 6,6 mil. Kč rozhodlo zastupitelstvo

Jihomoravského kraje. Kraj Vysočina poskytl ze svých prostředků 200 000 Kč. Využity budou také prostředky získané ze sbírky České televize, ale také peníze utržené za vstupné do areálu hradu a za pohlednice vydané těsně po požáru.

Cílem rekonstrukce budovy zničené požárem je nejen jeho památková obnova, ale i další zhodnocení. Objekt má být využit jako výstavní prostor, prostor pro sociální zařízení a služby návštěvníkům. Bude v něm kancelář, depozitář zabezpečený podle standardních požadavků, ale také ukázka bydlení obslužného personálu hradu v 19. století.

Dne 15. srpna 2005 odvysílala TV Nova v souvislosti s požárem na Státním hradu Pernštejn ne zcela přesné informace o příčině vzniku tohoto požáru a zničeném mobiliárním fondu. Televizní relace, tak jak byla odvysílána, mohla u široké veřejnosti vzbudit dojem, že na základě nových informací bylo zjištěno, že požár na Pernštejně byl založen úmyslně na zakrytí trestní činnosti související

s krádežemi předmětů uložených v depozitáři a s jejich následným prodejem. Pracovníci Služby kriminální policie a vyšetřování Okresního ředitelství Policie ČR Brno-venkov sledují tuto stopu jako jedno z mnoha dalších možných vysvětlení požáru, a to od samého počátku vyšetřování. V současnosti však nic nenasvědčuje tomu, že by právě tato verze byla jakkoli potvrzena. Podrobné popisy a fotografie památek, zveřejněné na internetových stránkách www.mvcr.cz jsou částí evidence Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně. Tyto materiály byly předány pracovníkům Služby kriminální policie a vyšetřování Okresního ředitelství Policie ČR Brno-venkov dne 21. června 2005. Jedná se o ty předměty, které se nacházely v depozitáři, tedy ve zničené sýpce Státního hradu Pernštejn, v den požáru 15. dubna 2005. Jde tedy o standardní krok policie, který probíhá již od června tohoto roku a ne o novou skutečnost v souvislosti s pátráním po příčině požáru.

Provoz na hradě Pernštejně probíhal v období po požáru běžným způsobem, a to i přesto, že se zde konají stavební práce související s obnovou zničených částí objektu i s dlouhodobou údržbou a renovací hradu. Již na začátku července zaplavily hrad stovky návštěvníků „Slavností perňštejnského panství“. V neděli 21. srpna proběhlo na nádvoří hradu natáčení benefičního koncertu, pořádaného brněnským studiem České televize. Během sezony byly připraveny správou hradu dvě výstavy a v září se na hrad sjelo několik desítek účastníků semináře „Aranžování květin v historickém interiéru“.

Provizorní zastřešení vyhořelé bývalé sýpky bylo dokončeno koncem května letošního roku, včetně statického zajištění havarijních konstrukcí. Úhrada těchto prací byla provedena v částce 3, 318.000 Kč z rezervního fondu NPÚ a s příspěvím KÚ Kraje Vysočina ve výši 200 000 Kč.

Dne 30. července 2005 byla dokončena památková obnova vstupní věže (4. brána) poškozené požárem. Výše vynaložených nákladů je 498 000 Kč. Náklady byly hrazeny z daru Jihomoravského kraje. Další prostředky tohoto daru budou využity na projektovou dokumentaci a rehabilitaci zničeného objektu bývalé sýpky.

Začátkem září bylo předáno staveniště na hradě Pernštejně za účelem restaurování fasád hradního paláce, které bude realizováno v několika etapách po dobu 4 let a hrazeno z Programu záchrany architektonického dědictví.

Národní památkový ústav v Brně a správa Státního hradu Pernštejn děkují všem, kdo vyjádřili podporu při záchraně hradu, a to finančními prostředky či nabídkou jiné pomoci. Ne všechny tyto iniciativy mohly být využity vzhledem k přísným pravidlům hospodaření s prostředky státní instituce, to však nesnižuje jejich hodnotu.

*Eva Dvořáková
(z podkladů Jaromíra Míčky,
Jiřího Iliase a Jakuba Z. Škrabala)*

Návrat vzácného gobelínu „Zásnuby“ do Telče

Gobelin „Zásnuby“ po restaurování v Moravské gobelínové manufaktuře ve Valašském Meziříčí.

Po několik let trvajícím restaurování (2003–2005) se do instalované prohlídkové trasy Státního zámku Telč vrátí nástěnný koberec utkaný v Oudenaarde koncem 17. století z hedvábné a vlněné příze (*inv.č. 2724/5483*). Restaurovatelské práce byly prováděny v Moravské gobelínové manufaktuře ve Valašském Meziříčí, která tento rok slaví jubilejních padesát let restaurování historických gobelínů ve svých dílnách. K svému výročí vydala obrazovou publikaci nazvanou *Staletí gobelínů v moravských a slezských sbírkách*, jako poctu malířům, kartonérům, barvířům a především tkalcům, kteří do gobelínů vložili svůj um a část života. Publikace je připomínkou jejich výsostné profesionality a tvůrčího vkladu při převodu výtvarných předloh do řeči klasického gobelínu, který vznikl v evropských manufakturách od konce středověku do počátku 19. století a je obdivuhodným dokumentem lidského tvůrčího potenciálu.

Restaurování gobelínu „Zásnuby“ bylo z části financováno Ministerstvem kultury ČR, z Programu restaurování

movitých kulturních památek na rok 2003, 2004 a 2005. V roce 2003 byl příspěvek MK ČR 140 000 Kč, v roce 2004 to bylo 560 000 Kč a v roce 2005 64 000 Kč. Celkem MK ČR přispělo na záchranu gobelínu částkou 764 000 Kč. Zbývající částku 822 025 Kč financoval Státní zámek Telč, Národní památkový ústav, územní pracoviště v Brně ze svého rozpočtu. Celkové náklady na restaurování gobelínu činily 1,586 000 Kč.

Romantismus 19. století

od července 2005, Státní zámek Lednice

Johann Herrmann (10. 4. 1794 Vídeň – 5. 2. 1880 Vídeň)
 Anna hraběnka Wallisová, (1839)
 olej, plátno, 98 x 73 cm, neznačeno
 Státní zámek Jaroměřice nad Rokytnou, svaz Budíškovice
 Tříčtvrteční postava hraběnky Anny Wallisové von Karighmain, rozené baronky von Bohr (1802–1876) je namalovaná v červenomodrém kostkovaném šálu, který symbolizuje skotský původ Wallisů. Ani výběr místa upro-

střed zámecké zahrady v Budíškovících nebyl náhodný. Zahrada byla proslaveným dílem Annina tchána Josefa Wallise, ministra financí císaře Františka I. Zatímco císaři kvůli jeho osobní péči o zámeckou zahradu ve Franzensburgu přezdívali „Blumenkaiser“, hrabě Wallis se v Budíškovících věnoval pěstování ovocných stromů. Christian d' Elvert uvádí, že podle zámeckého katalogu zde rostlo 415 odrůd jablek, 380 odrůd hrušní, 116 druhů švestek a 233 odrůd třešní. Při výběru druhů se hrabě řídil katalogem slavné kartuziánské ovocnářské školky v Paříži. Výpěstky dával vysazovat podél cest a silnic, a to v míře zcela neobvyklé. V Budíškovících hrabě zřídil i ovocnářskou školku k aklimatizování cizokrajných rostlin.

Portrét Anny hraběnky Wallisové není ani signován ani datován. Ovšem podobiznu jejího muže Ludwiga hraběte Wallise (1794–1848) s řádem Zlatého rouna namaloval v roce 1839 vídeňský malíř Johann Herrmann. Jak vyplývá z malířského podání, tak zejména z podoby kopcovité krajiny a oblaků v pozadí obou pláten, která, když visela vedle sebe, kompozičně na sebe navazovala, pak je tedy prokazatelné, že portréty obou manželů jsou dílem stejného autora, Vídeňana Johanna Herrmanna.

Podobizna Ludwiga hraběte Wallise je dnes součástí zámecké expozice v Moravských Budějovicích a je mylně označena jako podobizna rakouského ministra financí hraběte Josefa Wallise (1767–1818).

1. července otevřel první náměstek ministra kultury Ing. Zdeněk Novák stálou expozici obrazů *Romantismus 19. století*. Výstava představuje 97 obrazů a soch evropské provenience od konce 18. do začátku 20. století, které byly dosud uloženy ve svozových objektech Národního památkového ústavu, pracoviště Brno.

Koncepce výstavy respektovala členitost výstavních prostor druhého patra zámku a využila přirozené možnosti propojit uměleckohistorickou a historickou metodu, aby portréty, krajinami, bitevními a náboženskými scénami vytvořila kulisu k pochopení evropských dějin 19. století. Nová stálá výstava tak divákovi umožňuje vnímat vystavené obrazy a sochy nejenom z hlediska stylových proměn umění, ale také v obecných historických souvislostech.

Sedm prostor stálé expozice je věnováno následujícím tématům:

- Evropský romantismus konce 18. a začátku 19. století
- Hormayrův časopis Archiv a počátky romantismu v rakouských zemích
- Portrét nejen jako předmět reprezentace, ale i jako výraz identity
- Hledání domova, romantická krajinomalba střední Evropy
- Živá a mrtvá příroda
- Historismus v portrétu na konci 19. století
- Pozdní romantismus, návraty ke kořenům

Jitka Sedlářová, autorka výstavy

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA
10/ 2005 KULTURNÍ KRAJINA

© Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Brně
Nám. Svobody 8
601 54 Brno

Adresa redakce: Palackého 34, 612 00 Brno
Tel.: 549 522 853, Fax: 549 522 830, e-mail: fabianova@brno.npu.cz
Rozesílka a objednávky: halova@brno.npu.cz

Redakční rada: Eva Dvořáková, Jitka Matuszková,
Bohdana Fabiánová, Petr Kroupa, Jaromír Míčka,
Vlastimil Sochor, Miloš Stehlík, Zdeněk Vácha,
Pavel Wewiora

Odborná garantka čísla: Jitka Matuszková

Odpovědná redaktorka: Bohdana Fabiánová

Výtvarná redaktorka: Jarmila Marvanová

Překlady resumé: Mette Dvorská (D) a Brno English Centre (A)

Fotografie a obr. přílohy: autoři textů a archivy NPÚ (pokud není uvedeno jinak)

Na obálce: přední strana – Alej topolů u Manešovic na Jemnicku (foto V. Kučová),
zadní strana – Kadeřín u Bouzova, jednoduchá venkovská kaplička z 1. pol. 19. st. (foto I. Kyselka),
editorial – Průhled parkem k lednickému zámku (foto V. Skálová).

Sazba a předtisková příprava: Bronislava Bursáková

Tisk: Grafex, s.r.o.
Brno 2005

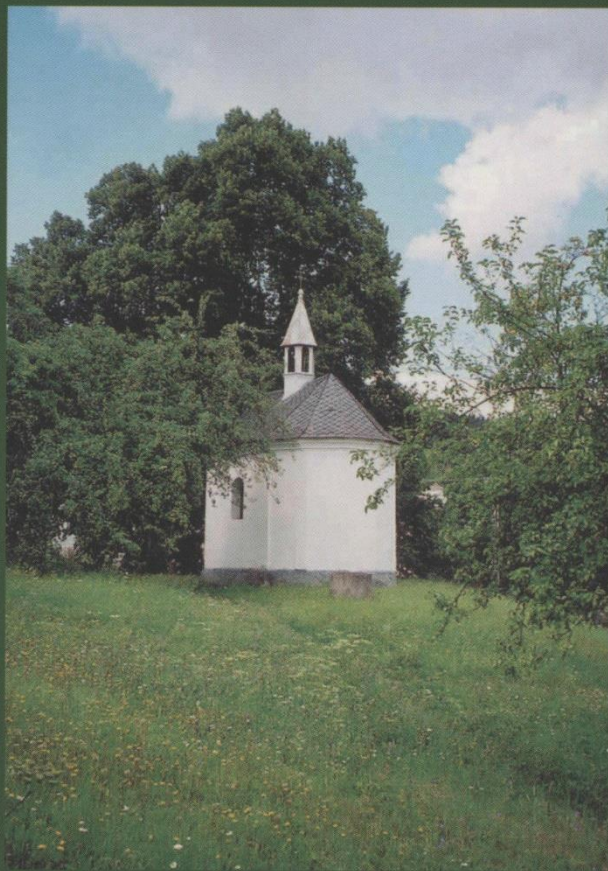
ISSN 12145327

ISBN 80–86 752–36–4

reg.č. MK E14336

K 80. výročí narození Ing. arch. Dušana Riedla (nar. 22. 3. 1925) vychází samostatná zvláštní příloha tohoto čísla:
Dušan Riedl: O obnově historických zahrad – zahrada zámku v Miloticích

*Za původnost a věcnou správnost příspěvků odpovídají autoři.
Jejich názory nemusí být totožné se stanovisky vydavatele.
Časopis je autorsky otevřen externím přispěvatelům.*

www.npu.cz